ISSN 3135-2073
eISSN 3135-2081

MAQSUT NARIKBAYEV UNIVERSITY

Liberal Arts Digest

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар саласындағы ғылыми журнал

Научный журнал в области гуманитарных и социальных наук

Journal of Humanities and Social sciences

JUNE 2026
VOLUME 11

GENERAL INFORMATION

Founder: Maqsut Narikbayev University

Frequency: Twice a year (January and June)

Languages of publication: Kazakh, Russian, English

Distribution format: Electronic version, open access (Open Access)

Address: 8 Korgalzhyn Highway, Astana, Kazakhstan

Email: liberal.arts.digest@mnu.kz

EDITOR-IN-CHIEF

Aizhan Aikenova, MSc in Educational Leadership, Masqsut Narikbayev University

EDITORIAL BOARD MEMBERS

Dinara Mukhamejanova, Associate Professor, PhD in Education, Masqsut Narikbayev University

Gulfiya Kuchumova, Associate Professor, PhD in Education, Masqsut Narikbayev University

Olga Bainova, Teaching Professor, PhD in Education, MA in TESOL, Masqsut Narikbayev University

Adil Samekin, Associate Professor, PhD in Psychology, Masqsut Narikbayev University

Leila Shora, Lecturer, MSc in Marketing, Masqsut Narikbayev University

Assyl Tuleubekov Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Masqsut Narikbayev University

Adrian Rexgren, PhD, Department of Education, Stockholm University, Sweden

Yevgeniy Puzikov, Teaching Professor, Masqsut Narikbayev University

Liberal Arts Digest is a peer-reviewed academic journal established in 2021 by the School of Liberal Arts at Maqsut Narikbayev University. The journal is designed to promote student engagement in scientific inquiry and research by providing an inclusive platform for both undergraduate and graduate students, as well as early-career researchers. The journal is dedicated to the fields of humanities and social sciences, Liberal Arts Digest publishes original research articles, critical reviews, and theoretical reflections. The journal welcomes contributions across a range of topics, including philosophy and identity, history of Kazakhstan, pedagogy and educational practices, linguistics and language teaching methodologies, translation studies, tourism and cultural studies

CONTENTS

A REVIEW ARTICLE OF BURNASHEVA L.R. PROBLEMS OF LANGUAGE LOCALIZATION OF COMPUTER GAMES IN TRANSLATION INTO RUSSIAN (USING THE EXAMPLES OF HALF-LIFE 2 AND PORTAL 2) 4
Ayana Almissayeva

PROFESSIONAL TRANSLATORS AND INTERPRETERS IN THE AI ERA: EXPERIENCES, PERCEPTIONS, AND TRAINING IMPLICATIONS 10
Adiya Mustafina, Sezim Nurlan, and Nurbi Orynbassarova

ЦЕННОСТИ И АКАДЕМИЧЕСКАЯ МОТИВАЦИЯ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИСХОДЫ 25
Триппель Алёна Викторовна

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕ КЕҢ ТАРАЛҒАН МУЗЫКАЛЫҚ ТРЕНДТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ӘСЕРІ 40
Дауит Мәрмәр Аршынқызы

LEISURE VERSUS ACTIVE TOURISM: UNDERSTANDING MOTIVATIONS OF KAZAKH TOURISTS' PREFERENCES TOWARDS COASTAL VACATIONS ABROAD OVER DOMESTIC TRAVEL 64
Danish Aisulu, Gaibullayeva Merey, Otegen Laura, Zhazybekova Zhannur

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮКТЕМЕ МЕН КИБЕРҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ӘСЕРІ..... 75
Издибай Жансая Ерболқызы

СТОМАТОЛОГИЯЛЫҚ ПРОЦЕДУРА АЛДЫНДАҒЫ ҮРЕЙДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ 96
Зекен Інжу Еркінқызы

DOI 10.51634/2307-5201_2026_11_4

A REVIEW ARTICLE OF BURNASHEVA L.R. PROBLEMS OF LANGUAGE LOCALIZATION OF COMPUTER GAMES IN TRANSLATION INTO RUSSIAN (USING THE EXAMPLES OF HALF-LIFE 2 AND PORTAL 2)

Ayana Almissayeva

Maqsut Narikbayev University

Abstract

This review article critically synthesizes the findings of L. R. Burnasheva's study, Problems of language localization of computer games in translation into Russian (using the examples of *Half-Life 2* and *Portal 2*), within the broader scholarly discourse on video game localization. Her work is contextualized against established theoretical frameworks, including transcreation and Skopos theory, and methodological approaches prevalent in the field.

The review highlights her significant contributions—namely, a systematic four-category problem classification and a practical four-stage localization algorithm—while critically examining the study's focus on *Valve* games and its limited engagement with player reception data and contemporary industry trends. The discussion identifies key trends towards an integrated localization paradigm and persistent research gaps, particularly concerning post-2020 games, AI-assisted translation, and empirical player-focused studies.

Concluding with targeted recommendations, this article advocates for a multidisciplinary, methodologically diverse, and technologically attuned research agenda to advance the quality and efficacy of video game localization for the Russian-speaking market.

Keywords: video game localization, Russian language, translation studies, transcreation, linguistic adaptation, game localization algorithms, player reception, AI in translation

PROBLEM STATEMENT

Adapting a video game for a new market goes far beyond just swapping words from one language to another. It involves a deep consideration of culture, language nuances, and technical aspects to give players a truly absorbing experience. When it comes to Russian, some unique difficulties arise. The language has a complex grammatical structure with six cases that affect word endings, words can vary greatly in length, and its system for changing word forms can be a challenge.

These include grammatical case agreement, significant text expansion, contextual ambiguity, and cultural transposition, which can manifest as UI text overflow, inconsistent voice acting, narrative dissonance, and loss of humor (Burnasheva, 2025; O'Hagan & Mangiron, 2013).

To show these issues, we can look at how *Half-Life 2* was localized. The historical case of the game, with its multiple, sometimes conflicting Russian versions, exemplifies the tangible impact of these challenges on player experience and product reception.

RELEVANCE

The video game market is a huge industry, generating billions of dollars each year. Russian-speaking players represent a big part of this market. The quality of the translation has a direct impact on how well a game sells. Games that are well translated tend to make more money in non-English speaking countries, while poor translations often lead to bad reviews from players, less engagement, and lower sales.

The commercial importance of high-quality localization is widely acknowledged: research shows that superior adaptation enhances player satisfaction and critical reception, which are commonly understood as contributing factors to market success in target regions (Parsa, 2021). In an era of simultaneous worldwide releases, overcoming the specific hurdles of Russian-language localization is not merely a linguistic task but a critical business and cultural strategy for ensuring inclusivity and commercial viability.

PURPOSE OF THE REVIEW

This review aims to provide a comprehensive synthesis and critical analysis of Burnasheva's (2025) research within the existing corpus of scholarship on Russian video game localization. It will examine the theoretical underpinnings, methodological approaches, principal findings, and limitations of her work. Furthermore, this article will interpret broader trends, identify significant research gaps and contradictions, and outline a forward-looking agenda for future studies in this dynamic and economically vital field.

LITERATURE SEARCH METHODS

DATABASES

A search was done across several international databases like *Scopus*, *Web of Science*, *Google Scholar*, and *ResearchGate*, as well as Russian platforms such as *CyberLeninka*, *eLIBRARY.RU*, and *Gramota Publishing*. Journals that focus on specialized translation (for example, *Philology. Theory & Practice*, *Vertimo Studijos*, *John Benjamins series*) were given focus.

KEYWORDS

The research was carried out using the subsequent terms:

English: video game localization, Russian language, translation studies, transcreation, linguistic adaptation, game localization algorithms, player reception, AI in translation.

Russian: локализация компьютерных игр на русский язык, проблемы локализации видеоигр русский, перевод *Half-Life 2 Portal 2*, лингвистическая локализация игр.

INCLUSION/EXCLUSION CRITERIA

The review included academic articles, theses, and book chapters (published between 2010 and 2025) explicitly addressed linguistic, cultural, or technical aspects of video game localization, with a focus on Russian, including studies based on data or specific examples. Sources that provided empirical data, case studies, or robust theoretical frameworks were favored.

The review excluded sources that weren't academic (like forums or *Steam* discussions), analyses that were purely technical and didn't involve language, and works published before 2010, with the exception of key foundational texts (e.g., O'Hagan & Mangiron, 2013; Bernal-Merino, 2014). Out of about 80 initial sources, 18 were chosen for a more detailed look.

THEMATIC SECTIONS

THEORETICAL FRAMEWORKS

The main theories provide a structure for understanding translation in games. O'Hagan and Mangiron (2013) view game translation as a type of audiovisual translation, focusing on transcreation—adapting the game in a creative way to maintain the fun and playability rather than sticking to a strictly literal translation. This aligns with the functionalist *Skopos theory* (Bernal-Merino, 2014) uses, where the paramount *skopos* (purpose) is the player's immersive and enjoyable experience in the target language.

Burnasheva (2025) productively integrates these Western-centric frameworks with Russian translation theory, notably invoking Barkhudarov's (1975) levels of equivalence. Her four-category problem classification (organizational-preparatory, technical, contextual, cultural-linguistic) operationalizes these theories into a practical analytical tool. This bridges the gap between abstract translation strategy and the concrete, often chaotic, reality of game development pipelines. Recent scholarship emphasizes this integrative approach, viewing localization as a *cybertextual* practice where code, culture, and language are inseparable (Eskelinen, 2012).

COMPARISON OF METHODOLOGIES

Most studies use a qualitative approach, looking closely at specific examples. The author compares errors in the official Russian versions of *Half-Life 2* and *Portal 2* and suggests a four-step algorithm for translators: gather context beforehand, adapt the text directly, test it in the game, and make changes after release (Burnasheva, 2025).

The methodological landscape of Russian game localization research remains predominantly qualitative and case-study oriented. The author's methodology is emblematic of this trend, employing a comparative error analysis of 149 text segments from *Half-Life 2* and *Portal 2*. Her approach is descriptive and prescriptive, moving from error identification to the proposal of a structured four-stage *Algorithm for Professional Video Game Localization (APVG)*. This mirrors earlier works, such as Kovalkova's (2017) comparative analysis of *Half-Life 2* translations using Chesterman's (Chesterman, 2016) meme-based strategies.

A notable limitation across the field, including in Burnasheva's (2025) work, is the scarcity of quantitative and mixed-methods research. While some studies quantify text expansion (Russian translations can be 30-50% longer) or error frequency, there is a stark absence of empirical studies on player reception (Šiaučiūnė & Liubinienė, 2011). Methodologies common in related fields—such as player surveys, focus groups, psycholinguistic experiments, or gameplay analytics—are underutilized (Lapin & Malushenko, 2024). This creates a researcher-centric view of quality, potentially overlooking the end-user's perspective.

STRENGTHS AND LIMITATIONS

Strengths: The reviewed article's author's primary contribution lies in her systematic structuring of a notoriously complex process. Her problem classification provides a valuable heuristic for both scholars and practitioners to diagnose localization failures. The proposed APVG algorithm offers a clear, actionable workflow that emphasizes preparatory analysis, context-gathering, and iterative testing, thereby addressing the common pitfall of treating localization as a last-minute, linear task. Her use of *Valve* games as a corpus is a strength, given their cultural significance, rich textual layers, and documented localization history, which allow for deep, illustrative analysis (Pyae, 2018, pp. 105-116).

Limitations: The study's scope is narrowly focused on two AAA titles from a single developer (*Valve*), released over a decade ago. This limits the generalizability of findings to contemporary industry realities, such as the rise of live-service games, mobile gaming, VR/AR experiences, and indie titles with distinct localization needs (Wikipedia contributors, 2025). The analysis, while robust, is translator-centered. It incorporates no primary data on how Russian players actually perceive, understand, or emotionally engage with the localized versions. Furthermore, the study does not engage with the rapidly evolving impact of Neural Machine Translation (NMT) and AI-assisted tools on localization pipelines, a critical frontier in modern translation studies.

DISCUSSION

INTERPRETATION OF TRENDS

Research since 2020 indicates a consolidation of the integrated paradigm the author employs (Kushneruk, 2024, pp. 439-465). Localization is increasingly viewed not as a standalone translation phase but as a core component of *culturalization*—a deeper process of adapting game narratives, mechanics, and assets for global cultural sensibilities (MultiLingual Media LLC, 2025). For Russian, the trend involves moving beyond purely technical correctness (e.g., fitting UI text) towards a more nuanced balancing act: preserving the original's tonal register (e.g., *GLaDOS*'s sarcasm in *Portal 2*) while navigating the linguistic constraints of case systems and genre-specific terminology.

There is also growing academic interest in the phenomenon of *community localization* or fan translation, which often fills gaps left by official efforts and serves as a rich source of organic, player-approved adaptations (O'Hagan, 2017).

GAPS

Significant research gaps persist. First, there is a temporal and genre gap: a paucity of studies on games released after 2020, particularly in the mobile, indie, and VR spaces. Second, a methodological gap: a critical lack of player-centric, empirical research using surveys, interviews, biometrics (eye-tracking, galvanic skin response), or in-game telemetry to assess localization efficacy (Thompson et al., 2013).

Third, a technological gap: insufficient exploration of how AI and NMT are being integrated into Russian game localization workflows, their current capabilities, and their limitations regarding context and morphology (Burnasheva, 2025). Finally, a comparative gap: few studies systematically compare Russian localization challenges and strategies with those of other morphologically complex languages, such as Polish, Finnish, or Arabic (Bisazza et al., 2021).

CONTRADICTIONS

Key scholarly tensions remain unresolved. The central debate between domestication and foreignization is acute in Russian localization: should slang be rendered with culturally equivalent Russian jargon, or

retain a foreignizing flavor to preserve the game's original setting?

Burnasheva's (2025) pragmatic algorithm leans towards functional domestication for player experience, while other scholars argue for preserving *cultural odor* as part of the product's identity. Furthermore, the very definition of *quality* is contested—is it the translator's adherence to theoretical principles, the developer's compliance with technical constraints, or the player's subjective sense of immersion and enjoyment (Dawson-Andoh, 2022). These contradictions highlight the field's interdisciplinary nature and lack of unified metrics.

PROSPECTS FOR FURTHER STUDY

The future of Russian game localization research is multidisciplinary and demands methodological innovation. Promising directions include:

1) Human-Computer Interaction (HCI) crossover studies examining how localized UI/UX affects player cognition and behavior;

2) Longitudinal studies of AI tool adoption and their impact on translator agency and final quality;

3) Genre-specific analyses, particularly of narrative-heavy RPGs, competitive esports titles, and socially-driven mobile games;

4) Development of Russian-specific computational linguistics tools for predictive text expansion and case-agreement checking;

5) Economic studies quantifying the ROI of different localization investment levels (Tumozov, 2024).

CONCLUSION

Burnasheva's study constitutes a significant, structured contribution to understanding the multifaceted challenges of localizing video games into Russian. Synthesizing theoretical models with practical problem-solving provides a valuable framework for both analysis and practice.

However, the field must evolve beyond classic case studies to embrace player-focused empirical research, engage with contemporary game genres and technologies, and develop more nuanced, evidence-based strategies for navigating the enduring tensions between fidelity, functionality, and cultural resonance in localization.

RECOMMENDATIONS FOR FUTURE RESEARCH

1. Use a mix of methods: Combine looking for errors with player surveys, eye-tracking, or gameplay metrics to get feedback from the players.

2. Look at a wider range of examples: Include recent games (e.g., indie, mobile, VR) and games from non-Western developers.

3. Research AI/machine translation: Determine how well tools can handle Russian word structure and context.

4. Create Russian-specific rules: Develop guidelines for variables, text length, and cultural references.

5. Do comparative studies: Compare Russian with other languages that have similar structures.

6. Look into community translation: Consider the role that fan translations play in filling gaps in official translations.

REFERENCES

Bernal-Merino, M. Á. (2014). *Translation and Localisation in Video Games: Making Entertainment Software Global*.

Bisazza, A., Üstün, A., & Sportel, S. (2021). On the Difficulty of Translating Free-Order Case-Marking Languages. Transactions of the Association for Computational Linguistics, 9, 1233–1248.

Burnasheva, L. R. (2025). Problems of language localization of computer games in translation into Russian (using the examples of Half-Life 2 and Portal 2). *Philology Theory & Practice*, *18*(2), 431–438.

Chesterman, A. (2016). Memes of translation. In *Benjamins translation library*.

Dawson-Andoh, A. (2022). Game Localization from Multiple Perspectives: The Roles of Industry, Press, and Players. Deep Blue (University of Michigan).

Eskelinen, M. (2012). Cybertext Poetics : The Critical Landscape of New Media Literary Theory. In *Continuum eBooks*.

Kovalkova, E. (2017). Problemy lingvisticheskoi lokalizatsii komp'iuternykh igr na russkii iazyk (na primere igry "Half Life 2") [Problems of linguistic localization of computer games into Russian (using the example of the game "Half Life 2")]. *Vertimo Studijos, 6,* 87–99.

Kushneruk, S. L. (2024). Trends in the research of world-modeling from the perspective of Russian linguistics: Paradigmatic framework and conceptual apparatus. Russian Journal of Linguistics, 28(2), 439–465.

Lapin, D. A. & Malushenko, V. A. (2024). Study of video games: foreign approaches and methods. Mediascope (2). https://www.mediascope.ru/en/2872

MultiLingual Media LLC. (2025, July 2). Culturalization in Video game Localization: Beyond Translation | MultiLingual.

O'Hagan, M. (2017). Seeking delocalization. The Journal of Internationalization and Localization, 4(2), 183–202. https://doi.org/10.1075/jial.00004.oha

O'Hagan, M., & Mangiron, C. (2013). Game localization. In Benjamins translation library.

Parsa, R. N. (2021). Minako O'Hagan (ed): The Routledge Handbook of Translation and Technology. *Machine Translation*, *35*(4), 745–761.

Pyae, A. (2018). Understanding the role of culture and cultural attributes in digital game localization. Entertainment Computing, 26, 105–116.

Šiaučiūnė, V., & Liubinienė, V. (2011). Video Game Localization: the Analysis of In-Game Texts. Studies About Languages, 0(19). https://doi.org/10.5755/j01.sal.0.19.945

Thompson, J. J., Blair, M. R., Chen, L., & Henrey, A. J. (2013). Video game telemetry as a critical tool in the study of complex skill learning. PLoS ONE, 8(9), e75129. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0075129

Tumozov, M. A. (2024). Video Game Localization. L Samara Regional Student Scientific Conference, 2, 190-190.

Wikipedia contributors. (2025, November 23). Half-Life: Alyx. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Half-Life%3A_Alyx

DOI 10.51634/2307-5201_2026_11_9

PROFESSIONAL TRANSLATORS AND INTERPRETERS IN THE AI ERA: EXPERIENCES, PERCEPTIONS, AND TRAINING IMPLICATIONS

Adiya Mustafina, Sezim Nurlan, and Nurbi Orynbassarova

Maqsut Narikbayev University

Adiya Mustafina, corresponding author, mustafina088@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-8039-1472

Sezim Nurlan - https://orcid.org/0009-0009-3261-3833

Nurbi Orynbassarova - https://orcid.org/0009-0009-7447-4966

Disclaimer: The authors used AI tools only for copyediting to improve grammar, clarity, and readability, as well as for translating quotations from Russian into English and the abstract from English into Russian and Kazakh. The paper is original, grounded in genuine empirical data, and the authors take full responsibility for its content.

Abstract

This study examines how professional translators and interpreters experience, perceive, and integrate AI tools in their professional practice. It is guided by three research questions: what benefits, challenges, and ethical issues arise from the use of AI in translation and interpreting; how practitioners perceive the future of the profession in the AI era; and how they believe future translators and interpreters should be trained to work effectively and responsibly with AI. A qualitative research approach was employed, involving semi-structured interviews with ten practicing translators and interpreters who work with both written and spoken translation. The analysis followed a thematic approach to identify patterns and themes across the interviews. The findings reveal that translators primarily adopt AI tools for three key benefits: significant time savings in completing translation tasks, enhancement of linguistic quality in their work, and convenient access to terminology and information. However, they also face considerable challenges including AI's linguistic inadequacy; technical unreliability that sometimes creates more problems than solutions; institutional restrictions that prohibit AI use in certain professional settings; and market pressure from clients who use AI as justification to reduce translation fees. Regarding ethical concerns, confidentiality emerged as the most critical issue, with participants carefully navigating data security risks despite the absence of formal regulations governing AI use in translation in Kazakhstan. The participants expressed the belief that AI will transform rather than eliminate the translation profession, with future translators needing to develop roles as language project managers and post-editors. This research makes an important contribution by giving voice to translators themselves in discussions about their professional future and providing evidence-based recommendations for both educational institu-

tions and practicing professionals in Kazakhstan. The findings offer practical guidance for universities to restructure translation programs by incorporating AI literacy, digital skills training, and ethical frameworks, while helping translators understand how to adapt and remain competitive in an AI-enhanced environment.

Keywords: Artificial Intelligence, translation studies, translators, interpreters, Kazakhstan.

Абстракт

В данном исследовании рассматривается, как профессиональные письменные и устные переводчики воспринимают, оценивают и интегрируют инструменты искусственного интеллекта в свою профессиональную практику. Исследование построено на трех основных вопросах: какие преимущества, проблемы и этические вопросы возникают в связи с использованием ИИ в письменном и устном переводе; как специалисты оценивают будущее своей профессии в эпоху ИИ; и как, по их мнению, следует готовить будущих письменных и устных переводчиков для эффективной и ответственной работы с ИИ. Был использован качественный исследовательский подход, включающий полуструктурированные интервью с десятью практикующими переводчиками, работающими как с письменным, так и с устным переводом. Анализ проводился с использованием тематического подхода для выявления закономерностей и тем, прослеживающихся во всех интервью. Результаты показывают, что переводчики в основном используют инструменты ИИ ради трех ключевых преимуществ: значительной экономии времени при выполнении переводческих задач, повышения лингвистического качества своей работы и удобного доступа к терминологии и информации. Однако они также сталкиваются со значительными проблемами, включая лингвистические недостатки ИИ; техническую ненадежность, которая иногда создает больше проблем, чем решений; институциональные ограничения, запрещающие использование ИИ в определенных профессиональных условиях; а также рыночное давление со стороны клиентов, которые используют ИИ в качестве оправдания для снижения расценок на перевод. Что касается этических вопросов, то наиболее актуальной проблемой оказалась конфиденциальность: участники осторожно подходили к рискам, связанным с безопасностью данных, несмотря на отсутствие официальных норм, регулирующих использование ИИ в переводческой деятельности в Казахстане. Участники выразили мнение, что ИИ скорее преобразует, чем заменит профессию переводчика, и что будущим переводчикам необходимо будет осваивать роли менеджеров языковых проектов и пост-редакторов. Данное исследование вносит важный вклад, давая возможность самим переводчикам высказаться в дискуссиях об их профессиональном будущем и предлагая основанные на фактах рекомендации как для образовательных учреждений, так и для практикующих специалистов в Казахстане. Полученные результаты предлагают практические рекомендации для университетов по реструктуризации программ перевода путем включения в них обучения грамотности в области ИИ, цифровых навыков и этических принципов, помогая при этом переводчикам понять, как адаптироваться и оставаться конкурентоспособными в среде, обогащенной ИИ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, переводческое дело, письменные переводчики, устные переводчики, Казахстан.

Андатпа

Бұл зерттеу кәсіби ауызша және жазбаша аудармашылардың жасанды интеллект құралдарын қалай қабылдайтынын, бағалайтынын және кәсіби қызметіне қалай енгізетінін зерттейді. Зерттеу үш негізгі сұраққа құрылған: жазбаша мен ауызша аудармада жасанды интеллекті қолдануға байланысты қандай артықшылықтар, қиындықтар және этикалық мәселелер туындайды; жасанды интеллект дәуірінде мамандар өз кәсібінің болашағын қалай бағалайды; және олардың пікірінше, болашақ жазбаша мен ауызша аудармашыларды жасанды интеллектпен тиімді әрі жауапты жұмыс істеуге қалай дайындау керек. Сапалық зерттеу әдісі қолданылды, оған жазбаша мен ауызша аудармамен айналысатын он тәжірибелі аудармашымен жартылай құрылымдалған сұхбаттар кірді. Барлық сұхбаттардан үлгілер мен тақырыптарды анықтау үшін тақырыптық тәсіл қолданылып, талдау жүргізілді. Нәтижелер көрсеткендей, аудармашылар үш негізгі артықшылық үшін жасанды интеллект құралдарын пайдаланады: аударма тапсырмаларын орындауда уақытты айтарлықтай үнемдеу, жұмыстың лингвистикалық сапасын жақсарту және терминология мен ақпаратқа ыңғайлы қол жеткізу. Алайда олар осы ірі қиындықтарға тап болады: жасанды интеллекттің тілдік кемшіліктері; кейде көп мәселе тудыратын техникалық сенімсіздік; белгілі бір кәсіби контексттерде жасанды интеллекті қолдануға тыйым салатын институционалдық шектеулер; және аударма ақысын төмендету үшін жасанды интеллекті сылтау ретінде пайдаланатын клиенттердің нарықтық қысымы. Этикалық мәселелерге келсек, құпиялылық ең өзекті мәселе ретінде көрінді: Қазақстанда аудармада жасанды интеллектіні қолдануды реттейтін ресми ережелер болмаса да, қатысушылар деректердің қауіпсіздігіне қатысты қауіп-қатерлерге сақтықпен қарады. Қатысушылар жасанды интеллект аударма ісі мамандығын алмастырудан гөрі өзгертуге ықпал етеді деп есептеді, ал болашақ аудармашылар тілдік жоба менеджері мен пост редакциялаушы рөлдерін атқаруға тиіс болады. Бұл зерттеу аудармашылардың кәсіби болашағы туралы талқылауларда олардың өз дауысын естілуіне мүмкіндік беріп, Қазақстандағы білім беру мекемелері мен тәжірибедегі мамандарға дәлелдерге негізделген ұсыныстар ұсына отырып, маңызды үлес қосады. Зерттеу нәтижелері университеттерге аударма бағдарламаларын жасанды интеллект сауаттылығын, цифрлық дағдыларды және этикалық қағидаларды оқытуды қамти отырып қайта құру жөніндегі практикалық ұсыныстарды береді, осылайша аудармашыларға жасанды интеллектпен байытылған ортаға қалай бейімделіп, бәсекеге қабілетті болуды түсінуге көмектеседі.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, аударма ісі, жазбаша аудармашылар, ауызша аудармашылар, Қазақстан.

INTRODUCTION

Artificial Intelligence (AI) technology has been rapidly developing worldwide following the emergence of ChatGPT. Since then, it has been affecting all professional fields. According to recent studies, most intellectual professions will be transformed by AI, and many professions will need to be re-evaluated; they will either become obsolete, or people will have to adapt to remain in demand in the labor market (Wang, 2025). In Kazakhstan, one such profession that is often called into question is Translation Studies. Training for the Translation Studies program is provided by around 40 higher education institutions in the country, including leading national, state and private universities (Univision.kz, 2025). However recently policy makers started doubting the relevance of this program in the future defined by AI. For example, in May 2026, the Ministry of Science and Higher Education announced that they will stop enrolling students to a number of education programs that in their opinion will turn obsolete by AI, among them Law, Finance, Management, Foreign Languages, and Translation Studies (InBusiness.kz, 2026). In this paper, we are presenting the findings of our qualitative research where we examined how professional translators and interpreters experience, perceive, and integrate AI tools in their professional practice. The study was informed by the following research questions: (1) What are the benefits, challenges, and ethical issues of using AI in their practice? (2) What are their perceptions of the future of the translation profession in the AI era? (3) How in their opinion future translators should be trained to work with AI? We believe that our research is important for understanding the situation in the country, as it affects the training of translators themselves and the future of the profession. This research will help universities make an informed decision on whether to continue the translation program and what form it should take so that graduates can succeed in their careers.

LITERATURE REVIEW

In recent years, there has been growing interest among researchers in studying the role of AI in transforming professional translation practices, as well as its impact on translation quality and productivity. Existing research examines both the benefits of integrating AI and the associated challenges related to technical limitations, ethical risks and changes of the professional role of the translator.

One of the key benefits of AI is the improvement in translation efficiency and productivity. According to a study by Kirov and Malamin (2022), translators expect AI to facilitate and accelerate their work by automating routine tasks, such as inserting previously translated segments and formatting the text. This reduces cognitive load and allows them to focus on the more complex and creative aspects of translation. Another significant advantage is the quality and accessibility of the results generated by AI. Shi et al. (2025) note that most translators rate the quality of translations produced using tools such as ChatGPT positively, particularly in terms of clarity, accuracy and coherence. Additional benefits include fast response times, interactivity and the ability to gradually improve the result by refining queries. From an educational perspective, AI contributes to the development of language skills and reflective learning. Nguyen et al. (2025) emphasize that tools such as Google Translate, DeepL, and SDL Trados improve the lexical, syntactic and semantic accuracy of translations. Comparing machine translations with their own work helps students expand their vocabulary and deepen their understanding of grammatical structures. Furthermore, the use of AI boosts motivation, confidence and readiness for professional practice, ensuring alignment between academic learning and market demands.

Scholarly literature agree that AI has significantly increased productivity, but its assimilation into professional translation poses notable challenges. Recent studies

highlight the double-edged nature of these tools: they facilitate drafting but experience difficulties with nuanced contextual understanding, cultural specificity, and creative expression (Shi et al., 2025; Constantin et al., 2023). In the field of translation education, a systematic review conducted by Nguyen et al. (2025) warned of the risks of student over-reliance on AI, which may serve as a barrier to critical human judgment. Researchers argue that students and novice translators may begin accepting machine-generated translations without critically evaluating them. As a result, important professional skills such as analytical thinking, problem-solving, and independent decision-making may gradually weaken. Scholars describe this process as de-skilling, where translators become editors of machine output rather than active language specialists.

The growing integration of AI into translation and interpreting has also brought a range of ethical concerns. One of the most frequently raised is data privacy and confidentiality. When translators or interpreters process sensitive material through AI platforms, that data is often handled on remote third-party servers, creating real risks of information leakage, which becomes especially serious when clients have explicitly requested confidentiality or when content involves legally or medically sensitive material (Horváth, 2022; Shi et al., 2025; Shahmerdanova, 2025; Nguyen et al., 2025). A closely related concern is copyright and intellectual property. AI systems are frequently trained on copyrighted material without proper licensing, and when generating translations, they do not disclose their sources, raising questions about authorship, attribution, and plagiarism (Horváth, 2022; Shi et al., 2025; Zhang et al., 2025; Smagulova et al., 2025). Researchers also point to algorithmic bias, as AI models trained on datasets that overrepresent certain languages and cultures can reflect and amplify existing biases - a particularly dangerous problem in medical, legal, and diplomatic contexts where errors carry serious consequences (Horváth, 2022; Falempin & Ranadireksa, 2024; Shahmerdanova, 2025).

METHODOLOGY

A qualitative approach was selected for this study because it allows for a detailed analysis of participants' lived experiences, capturing not only general challenges but also specific nuances like what kinds of difficulties arise under what circumstances (Merriam & Tisdell, 2016). Unlike quantitative methods that seek broad generalizations, qualitative design enables researchers to explore how individuals formulate meaning and interpret their experiences within specific professional and institutional contexts (Creswell, 2009).

The study was conducted in Kazakhstan, where the integration of AI into professional translation practice is still emerging. Participants were practicing translators and interpreters working across various sectors, including freelance, in-house positions, and government institutions. Data collection proceeded in three stages. During the first stage, we established inclusion criteria to ensure that participants could provide rich, relevant data. Eligible participants had to: (a) be active translators or interpreters with professional experience; (b) have experience in both written and spoken translation; (c) have used AI tools in their professional practice; and (d) be currently working in Kazakhstan. During the second stage, following the establishment of our participant criteria, we sought and received ethical approval from the Research Committee of the School of Liberal Arts at MNU. This process required submitting complete documentation, including a detailed interview protocol and an informed consent form. During the third stage, we created a database of potential participants who met our criteria and contacted them via professional networks, email, and messaging applications. All selected participants received complete information about the study objectives, procedures, and their rights. Informed consent was obtained

in writing from each participant prior to their interview. Interviews were conducted online via Zoom, Google Meet, and offline at a convenient place and time for our participants. The data collection stage lasted for two months in the period between February and April 2026. Each of the three authors conducted interviews, often with two authors present simultaneously to provide mutual support, take notes, and ensure comprehensive coverage of the interview protocol. Interview duration was on average 34 minutes. A total of 10 translators and interpreters participated in the study (see Table 1).

Table 1. *Participant profiles*

Pseudonyms	Gender	Place of work	Expert field
Participant 1	Female	University instructor and Freelancer	Interpreting: international relations, sociology, psychology, court lectures
Participant 2	Female	University instructor and Freelancer	Written technical translation: railway, oil and gas, metallurgy, mining, military
Participant 3	Female	University instructor and Freelancer	Conference interpreting: international relations, healthcare, culture, law, medicine, defense
Participant 4	Male	University instructor, UN agencies, and Freelancer	Interpreting: politics, international relations, green technologies, economics, law, migration
Participant 5	Female	Freelancer	Interpreting and written translation: international organizations, technical translation, IT, construction
Participant 6	Male	Full-time translator at a veterinary company and Freelancer	Simultaneous interpreting. In-house: veterinary, poultry, cattle, laboratories Freelance: economics, finance, cosmetology, gynecology, marketing
Participant 7	Female	University in-house translator and instructor	Simultaneous interpreting: international relations, diplomacy, public policy, education, international law
Participant 8	Male	Translator for publishing house	Written translation of books: leadership, motivation, self-development Simultaneous interpreting: fintech, ecology, AI, FMCG
Participant 9	Female	University instructor and Freelancer	Interpreting and written translation: legal, medical, education, business, commerce
Participant 10	Female	Government interpreter	Simultaneous interpreting: ecology, economy, construction, agriculture.

Data were analyzed following the thematic analysis framework described by Bloomberg and Volpe (2008). First, all interviews were transcribed verbatim using Voice Typing in Google. We deliberately chose not to use AI-based transcription tools to avoid jeopardizing our participants' trust in data confidentiality. Second, we coded the transcripts using both deductive and inductive approaches. Deductive coding was guided by our original research questions. Simultaneously, we remained open to inductive coding, allowing unexpected findings to emerge from the data without forcing them into pre-existing categories. Third, codes were grouped into

broader themes using a tabular format for transparency and ease of collaboration across the three authors. Each author independently coded all 10 transcripts, then the three authors met to compare coding, resolve discrepancies through discussion, and agree on final theme labels. Finally, through this process we identified major themes.

FINDINGS

The findings of our analysis will be presented around four themes dominant in the interviews with our participants: benefits, challenges, ethical issues, and future of the profession and training. These themes were mentioned by all our participants with no exception. Because of this we are not presenting numerical distribution of each theme. We believe that such agreement among our participants shows how much these issues are wide-spread among translation professionals.

BENEFITS

One of the most widespread benefits of AI, mentioned by our participants, is time-efficiency. It was noted that AI is capable of processing large volumes of text "in a matter of seconds" (Participant 5), providing several translation options at once. Participants noted that tasks which previously took hours or even days are now completed much more quickly. Moreover, time savings are achieved by speeding up the process of finding information and preparing for translation. Instead of spending a long time finding the sources and manually creating terminology databases, AI allows translators to instantly create glossaries, suitable for the required topic. This is particularly useful when working with unfamiliar or highly specialized topics, such as medicine.

It turns out that I can now translate almost 50 pages a day. But that's only thanks to these tools. (Participant 3)

It helps me quickly interpret what was said in the video, or quickly create glossaries from the materials I have. For example, I can upload several articles and say, "Please make a brief summary for me, prepare glossaries based on them, and add translations into certain languages." And it is very helpful for this purpose. (Participant 7)

Another vital advantage of AI is an improvement in the linguistic quality of the translation. Respondents noted that AI acts as a tool for enhancing lexical diversity and stylistic devices in the text and suggests more advanced and professional-sounding phrases. This is particularly important in situations where translators are not native speakers and aim to make their texts sound more natural and authentic. Also, sometimes AI serves as a proofreading and editing function, helping to identify mistakes and suggesting alternative options. Participants also emphasized that AI tools help to expand their vocabulary and learn new expressions, which in the long term has a positive impact on their professional development.

To improve the quality of translation, because we're not native speakers, at least when it comes to English, so in many cases it really does help a lot. (Participant 2)

A third important benefit is the convenience and support offered by AI. Participants described AI as an "assistant" or a "second Google" (Participant 1) which is always available and can be used in urgent situations requiring rapid access to information. This is especially relevant for the interpreters, who are working under time pressure, when it is necessary to urgently find a term, understand the context or create an additional glossary. In this case, AI combines the functions of search, analysis, and text generation. It reduces the interpreter's stress and cognitive load, making the work more manageable and comfortable.

It's more like an emergency button - something you can open quickly to look something up. (Participant 1)

CHALLENGES

One of the key problems identified by the participants is linguistic inadequacy. AI tools often fail to cope with cultural peculiarities, humor, sarcasm, accents, and new words. This problem is especially acute when working with languages like Kazakh, where AI may invent non-existent words or produce unnatural calques. Such limitations make AI unreliable for creative or culturally loaded texts.

Accents are also a separate issue. Some people have clear, understandable pronunciation, others don't. Humor, sarcasm – those are things… the machine doesn't always handle them either. (Participant 4)

For example, in Russian it may understand what is being discussed, but in Kazakh it might not translate it correctly, in the way it has already been established on Adilet.kz…. We always rely on Adilet as the terminology framework has already been fixed there. AI does not know this. Sometimes it even gets lazy and does not go there. It makes things up itself. (Participant 10)

Another major problem is technical unreliability. Technical problems include AI ignoring user prompts, misrepresenting information, misinterpreting background noise or strong accents, and creating distractions such as unwanted subtitles in Zoom. Instead of reducing the cognitive burden on the translator, these problems often increase it.

Sometimes it works terribly, it only distracts us, and we have to turn it off… For example, some background noise, and it thinks that some word was said, or the speaker's accent… It generated "such fairy tales" that we couldn't, it actually distracted us more. (Participant 3)

A third challenge is field-specific restrictions. In certain professional circles, such as courts, government ministries, or consecutive interpretation under non-disclosure agreements, AI cannot be used at all. Devices may be blocked, or confidentiality agreements explicitly prohibit uploading any data to AI platforms. Thus, the usefulness of AI is not universal.

We often work in some closed institutions, ministries, or the office of the Prime Minister.… In general, they take away all your devices and all your technology, so you have to translate based on your professional experience without a laptop, without a phone, tablet, and so on. (Participant 4)

Finally, the participants noted that market pressure and fee dumping are a serious economic problem. Customers often assume that translators use AI, and therefore demand lower prices. Post-editing often costs half the price of a full translation, although it requires almost the same amount of time and effort. It devalues professional work.

Like, "You're translating with AI anyway, so why should we pay you?" … And dumping in general exists, unfortunately, in our field. (Participant 4)

Clients say directly: "I don't see why you're raising your rate, you're going to do it with machine translation anyway." (Participant 2)

ETHICAL ISSUES

Confidentiality was one of the most discussed ethical concerns among participants. Translators and interpreters regularly work with sensitive materials: government documents, military records, medical files, and corporate data, all of which must stay private. The main tool that controls this is the Non-Disclosure Agreement (NDA). NDAs are increasingly being updated to include clauses that restrict or ban AI use during translation. When an NDA was in place, participants followed it strictly, some even avoided basic internet searches. Beyond formal contracts, informal signals also mattered: a stamp or header reading "confidential" or "do not distribute" was enough for participants to treat a document as off-limits for AI, even without a signed agreement. For work inside government buildings, restrictions

were also physical, devices were taken at the entrance, making AI use impossible regardless of any contract.

If it is a highly confidential translation: government orders or military translation, I do not use AI in such cases, nor CAT tools, because the confidentiality requirements written into those contracts are very strict. AI learns on the data we input into it. And in such cases, of course, I cannot take the risk. (Participant 2)

Sometimes there is no time even to sign an NDA, and they simply send the program of the event with "DO NOT DISTRIBUTE – CONFIDENTIAL" written in large bold letters. That is already a signal that this material is for internal use only, and no AI, nothing of the sort, may be used. (Participant 3)

Another issue mentioned by our participants is data leakage. Personal identification documents, financial records, medical files, and classified materials were consistently identified as content that should never be submitted to AI. A particular concern was the irreversibility of uploading data, participants described a strong sense that once a document is in the system, it cannot be taken back. Even without any formal rules about data handling, participants felt personally responsible for the information entrusted to them and made deliberate, cautious choices as a result.

I am always worried about the problem of information leakage. That is precisely why I do not upload any highly confidential information there. And if we are talking about medical documents, there is the concept of medical confidentiality. AI learns on the data we input into it. And if I upload text where a person's identification details are indicated, I always worry that this information may somehow surface somewhere. (Participant 2)

A consistent finding across all interviews was that there are no formal laws or professional rules governing AI use in translation in Kazakhstan. No participant could point to a specific law, standard that directly addresses it. Participants were aware of broader AI legislation and international standards from bodies like the ATA (American Translators Association) and AIIC (International Association of Conference Interpreters), but described these as too general to offer real practical guidance. The existing Translator Standard developed by the Association of Professional Translators and Translation Companies of Kazakhstan predates the AI era and contains nothing about it. Without formal rules, participants relied on their own professional conscience. Some developed practical protective habits: most notably, anonymizing documents before using AI by replacing names, company details, and bank information with placeholders. Others focused on proactive communication with clients, clarifying upfront what was confidential and whether AI use was acceptable. What is striking is that this regulatory gap did not lead to careless behavior, it led to a form of self-regulation grounded in professional ethics. Participants did not need a rule to tell them to be careful; they already understood what responsible practice looked like.

No AI platform, no platform at all, is currently protected the way it should be. Any information you submit may be subject to a data leakage, and your confidential documents along with it. And you will never be able to delete it from there. It will have that document stored. (Participant 7)

FUTURE OF THE PROFESSION AND TRAINING

Regarding perceptions about the future of the profession, most participants believe that AI will not replace oral translation – rather, the profession will undergo transformation, not replacement. Interpreters, especially in simultaneous interpretation, are considered indispensable because their work requires real-time decision-making, understanding the context, and the ability to interpret nonverbal signals. Translation may change significantly, but the profession as a whole is more likely to adapt than disappear.

I can't say that translators will die out tomorrow… It will just undergo changes. And that's probably the uniqueness of our work, because we are always flexible. (Participant 4)

The second key opinion is that adaptation is the key to survival. Success in the age of AI depends on the translator's ability to adapt – to use AI as an assistant, rather than resisting it. Those who learn how to work with AI will remain competitive.

It's not so much fear as, probably, a new challenge that you don't need to fight, but rather adapt to. (Participant 4)

The third assumption is the expected career shift towards new roles. Participants expect to move from pure translation to language project management, post-editing, digital linguistics, and subtitling. The written translation will be reformatted, while the oral translation will remain relatively more secure.

Written translation… it can and probably should already be reformatted into areas like digital linguistics… More capacity building specifically in post-editing. Working as language project managers – that is, working with corpora. (Participant 4)

Regarding training of interpreters and translators, one of the most strongly felt concerns across the interviews was the risk of training translators who depend too much on AI. Participants did not reject AI, they argued that it should be introduced later in a translator's development, after core skills are already developed. The reasoning was that translation requires deep cognitive skills, analytical thinking, linguistic intuition and the ability to judge quality. That can only develop through independent practice. Participants also pointed to real professional situations where AI simply is not available: government buildings without devices, remote field sites with no internet, unexpected outages. A translator who cannot work without AI is professionally unreliable. The call from participants was not to ban AI from education, but to sequence its introduction carefully, building independence first, then adding AI as a precision tool on top of a solid foundation.

My advice to young translators: do not be lazy, and keep learning. Do not rely on technology one hundred percent. There will definitely come a moment when it will be impossible to use AI, you are physically somewhere in the steppe, translating at a field site, there is no internet. Or you are out at some farm for equipment commissioning. There will be no ChatGPT, no dictionaries, only your knowledge. So a very strong foundation must be there. Basic translation skills must be solid, in consecutive, written, and simultaneous modes. (Participant 5)

A second theme that emerged strongly was the need to teach two things that current translation curricula largely ignore: AI ethics and prompt writing. On the ethics side, translators face real daily decisions: what data is safe to submit to AI, whether to disclose AI use to clients and how to handle sensitive material without formal rules to guide them. Despite these pressures, participants described receiving no systematic training on these questions, and called for at least a dedicated module within existing programs. On the prompt writing side, participants were equally direct: the quality of AI output depends entirely on the quality of the instruction given to it. A vague prompt produces a useless result; a precise prompt produces output that needs minimal correction. Yet most translators, including experienced professionals, still do not know how to write effective prompts, and tend to blame the tool rather than the instruction. Participants also noted that prompt skills differ between platforms, which makes explicit teaching even more necessary. Both skills are connected: knowing how to write a prompt that protects confidential data, for example, requires ethical and technical knowledge at the same time.

I think there definitely needs to be a course on ethics in AI use, so that translators

understand what is permissible and what is not. Even if it is not a full course, at least a module, a block, this must be included. And a course on how to use AI, how to write prompts, because the quality of the translation depends on the quality of the prompt. Digital literacy is needed. (Participant 2)

DISCUSSION

This study explored the integration of AI tools in the professional practice of translators and interpreters in Kazakhstan. Our findings, based on interviews with 10 translators and interpreters, reveal both alignments and contradictions with existing literature, as well as several unexpected insights.

Our research findings strongly support the existing literature on AI integration in translation practice. The primary benefit, time efficiency, aligns closely with previous research. Participants reported significant time reductions, from several days to a few hours. This confirms studies showing that AI accelerates work by automating routine tasks and reducing cognitive load (Kirov & Malamin, 2022). The second major benefit, language improvement, also confirms previous findings. Participants described AI as enhancing lexical diversity and stylistic quality, particularly valuable for non-native speakers. This observation aligns with studies demonstrating that AI tools help expand vocabulary and improve linguistic accuracy (Nguyen et al., 2025). Regarding challenges, our findings confirm the literature's warnings about linguistic inadequacy. Participants noted that AI struggles with cultural peculiarities, humor, sarcasm, and accents - particularly problematic when working with Kazakh, where AI sometimes invents non-existent words or produces unnatural calques. These limitations support previous research on AI's difficulties with nuanced contextual understanding and low-resource language pairs (Shi et al., 2025; Shkarban, 2025; Wang, 2024). The ethical concerns raised by participants align well with existing research. Confidentiality emerged as the most discussed issue, with participants avoiding AI use for sensitive materials. Their awareness of data leakage risks mirrors the literature's warnings about information being handled on remote third-party servers (Horváth, 2022; Shi et al., 2025; Shahmerdanova, 2025; Nguyen et al., 2025). Finally, participants' views on the profession's future align with scholarly predictions. Most believed AI would transform rather than replace the profession, emphasizing adaptation as key to survival. These perspectives match research suggesting future translation work will shift toward supervising, post-editing, and quality control, with professionals serving as consultants and cultural mediators (Kirov & Malamin, 2022; Wang, 2024; Shi et al., 2025; Łukasik, 2024).

While many findings align with existing research, several notable contradictions emerged. The first major contradiction concerns the overall attitude toward AI integration. Our participants demonstrated a remarkably positive relationship with AI tools, describing them as a "handy assistant," a "second Google," and an "emergency button." This constructive framing contrasts sharply with the literature's emphasis on fear, anxiety, and professional threat. While previous studies highlight concerns about de-skilling, loss of agency, and job displacement (Farrell, 2022; Jiménez-Crespo, 2024), our participants actively adopted AI, developed personalized workflows, trained their own AI models. This optimization approach suggests a more pragmatic and less fearful professional culture than the literature portrays. The second significant contradiction relates to ethical behavior in the absence of regulation. The literature suggests that insufficient training and unclear ethical frameworks limit the effective and ethical use of AI tools (Nguyen et al., 2025). However, despite the complete absence of formal laws or professional standards governing AI use in Kazakhstan, our participants did not

engage in careless behavior. Instead, they developed robust self-regulation grounded in professional conscience. Participants proactively anonymized documents, engaged in clear communication with clients about confidentiality, and made careful choices based on personal responsibility. This challenges the assumption that formal regulation is necessary to ensure ethical AI use.

Our research uncovered several important findings not addressed in the existing literature. The most striking was the issue of market pressure and fee dumping. Participants reported that clients increasingly assume translators use AI and consequently demand lower rates, questioning why they should pay full prices when AI is being used. This has created a situation where post-editing is paid at half the rate of full translation, despite requiring similar time and effort. While the literature discusses professional sustainability concerns (Jiménez-Crespo, 2024), it does not address this specific economic challenge where AI serves as justification for clients to devalue professional work. This reveals a critical gap: the economic pressure facing translators is not primarily about job loss but about wage suppression. A second unexpected finding relates to field-specific restrictions that render AI completely unusable in certain contexts. Participants described situations in courts, government ministries, and during consecutive interpretation under NDAs where AI cannot be used at all. In some cases, physical devices are confiscated at entry points, forcing translators to work based solely on their professional experience and knowledge without any technological assistance. The literature discusses technical limitations of AI (Shkarban, 2025), but not these institutional and security-based restrictions that create AI-free zones in professional practice. Finally, an unexpected finding emerged regarding training perspectives. While the literature emphasizes structured training in AI tools (Alharbi, 2023; Duan et al., 2025), our participants called for a complete paradigm shift toward digital linguistics. They argued translators should understand language at a systemic level, including corpus linguistics, computational tools, and how AI language models work, positioning future translators as language project managers who build terminology databases and ensure AI systems handle cultural nuance correctly. This call for fundamental digital literacy alongside specialized AI training reveals a much broader educational transformation than the literature currently discusses.

CONCLUSION

To remind, this study aimed to examined how professional translators and interpreters experience, perceive, and integrate AI tools in their professional practice. As a result of this study, it is possible to formulate a number of recommendations for both higher education institutions that train translators and for practicing professionals themselves. First and foremost, universities should incorporate courses on the use of artificial intelligence into their curricula, including an examination of how such tools work and their limitations. Particular attention must be paid to the ethical issues surrounding the use of AI, particularly concerns regarding confidentiality and data leakage. Furthermore, an important area is the development of prompt writing skills, as the effectiveness of interaction with AI depends directly on the quality of the task set. At the same time, it should be widely recognized that fundamental translation skills and critical thinking are important, training should limit the overreliance on AI. It is also recommended to develop students' digital literacy, including working with CAT tools and corpus resources, as well as to introduce simulations of real-life professional situations for practice.

In turn, practicing translators are advised to use AI as a supporting tool rather than a substitute for professional work. It is strongly recommended to follow confidentiality rules and be aware of ethical issues associated

with potential data leakage. Finally, translators need to continuously develop both their professional and digital skills, adapting to changes in the modern market to be in demand.

The main contribution of this research lies in broadening our understanding of the experiences of translators, so that universities can make informed decisions about the structure of these programs. The need for this profession in Kazakhstan has not disappeared but has evolved. The recommendations outline which changes should be made for both higher education institutions and practicing professionals to ensure there is still demand. Moreover, this research is giving a voice to the translators themselves. Nowadays, the fate of translators is decided by high-ranking officials, and the voices of the translators themselves are not heard; translation rates are being cut, programs are being closed, and no one is listening to the translators. Thus, this research ensures that translators are not only studied, but also heard, giving them a voice in discussions about the future of their profession.

REFERENCES

Alharbi, W. (2023). The use and abuse of artificial intelligence-enabled machine translation in the EFL classroom: An exploratory study. *Journal of Education and e-Learning Research, 10*(4), 689–701.

Bloomberg, L. D., & Volpe, M. (2008). *Completing your qualitative dissertation: A roadmap from beginning to end.* SAGE Publications, Inc., https://doi.org/10.4135/9781452226613

Creswell, J. W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Duan, H., Gao, X., & Zhang, Y. (2025). The Application of AI Translation Tools in Improving Students' Translation Fidelity and Accuracy. *Arab World English Journal*, 290-306.

Falempin, A., & Ranadireksa, D. (2024). Human vs. machine: The future of translation in an AI-driven world. In *Widyatama International Conference on Engineering 2024 (WICOENG 2024)* (pp. 177-183). Atlantis Press.

Farrell, M. (2022). Do translators use machine translation and if so, how? Results of a survey held among professional translator. In *Proceedings of the 44th Conference Translating and the Computer*. Tradulex.

Constantin, F., Pop, A. M., & Sim, M. A. (2023). Human intelligence and artificial intelligence in professional translations—Redesigning the translator profession. In *The International Conference on Strategic Innovative Marketing and Tourism* (pp. 239-247). Cham: Springer Nature Switzerland.

Horváth, I. (2022). AI in interpreting: Ethical considerations. *Across Languages and Cultures*, *23*(1), 1-13.

InBuiness.kz. (2026). *Вузы Казахстана начали закрывать набор на ряд специальностей*. Inbusiness.kz. https://inbusiness.kz/ru/news/vuzy-kazahstana-nachali-zakryvat-nabor-na-ryad-specialnostej

Jiménez-Crespo, M. (2024). Professional translators' attitudes towards control and autonomy in the human-centred AI era: Quantitative results from a survey study. *Revista Tradumàtica. Tecnologies de la Traducció*, 22, 276-301.

Kirov, V., & Malamin, B. (2022). Are Translators Afraid of Artificial Intelligence? *Societies*, *12*(2), 70. https://doi.org/10.3390/soc12020070

Łukasik, M. (2024). The future of the translation profession in the era of artificial intelligence. Survey results from Polish translators, translation trainers, and students of translation. *Lublin Studies in Modern Languages and Literature, 48*(3), 25–39.

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation* (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey Bass.

Nguyen, T., Tran, T., Nguyen, N., Lam, H., Nguyen, H., & Tran, N. (2025). The benefits and challenges of AI translation tools in translation education at the tertiary level: A systematic review. *International Journal of TESOL & Education, 5*, 132–148. https://doi.org/10.54855/ijte.25527

Shahmerdanova, R. (2025). Artificial intelligence in translation: Challenges and opportunities. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum, 2*(1), 62–67.

Shi, Y., Xu, H., Kwok, H. L., & Liu, K. (2025). ChatGPT in Professional Translation: A Double-Edged Sword–Insights from Chinese Translators on Capabilities, Concerns, and Future Prospects. In *Translation studies in the age of artificial intelligence* (pp. 125-149). Routledge.

Shkarban, I. V. (2025). AI tools in translation practice. *Закарпатські філологічні студії*, *41*(1), 279-284.

Smagulova, A. S., Muratbek, N. M., & Rakhimbaeva, R. M. (2025). The Impact of Artificial Intelligence on Translation: Current State and Future Prospects. *BULLETIN of Ablai Khan KazUIRandWL. Series "PHILOLOGICAL SCIENCES", 1*(76), 433–446.

Univision.kz. (2025). *B036 Переводческое дело*. https://univision.kz/edu-program/group/B036-perevodcheskoe-delo.html

Wang, Z. (2025). The impact of artificial intelligence on the labor market. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, *61*, 383-389.

Wang, Y. (2024). The impact of technology on human translators and translation quality: A study on machine translation and computer-assisted translation tools. *English Linguistics Research, 13*(1), 19–25.

Zhang, W., Li, A. W., & Wu, C. (2025). University students' perceptions of using generative AI in translation practices. *Instructional Science, 53*, 633–655.

DOI 10.51634/2307-5201_2026_11_22

ЦЕННОСТИ И АКАДЕМИЧЕСКАЯ МОТИВАЦИЯ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ: КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИСХОДЫ

Триппель Алёна Викторовна

Maqsut Narikbayev University

https://orcid.org/0009-0003-0904-9310

a_trippel@kazguu.kz

Аннотация

Целью настоящего исследования является систематизация современных теоретических и эмпирических работ, посвящённых взаимосвязи личностных ценностей и академической мотивации студентов в контексте высшего образования, а также анализ роли культурных факторов в формировании различных типов мотивационной регуляции и их психологических последствий.

Методологическую основу исследования составил тематический аналитический обзор литературы. Поиск публикаций осуществлялся в международных академических базах данных (Google Scholar, ResearchGate, SageJournals и др.), а также через анализ списков литературы релевантных работ. В обзор включались теоретические и эмпирические исследования, рассматривающие связь личностных ценностей с формами академической мотивации, культурные различия мотивационных процессов, а также их связь с показателями психологического благополучия и академической успешности.

Материалом исследования послужили 24 научные публикации, отобранные на основе критериев релевантности. Анализ охватывает исследования, проведённые в различных культурных контекстах.

Результаты анализа показывают, что ценности открытости к изменениям, самостоятельности и личностного роста связаны с автономными формами академической мотивации, основанными на внутреннем интересе и осмысленности учебной деятельности. В то же время ценности сохранения, конформности и социальной нормативности ассоциируются с контролируемыми формами мотивации. Установлено, что характер этих взаимосвязей может варьироваться в зависимости от культурного контекста и образовательной среды, а также оказывать влияние на психологическое состояние студентов.

Практическая и теоретическая значимость исследования заключается в интеграции теории базовых ценностей Ш. Шварца и теории самодетерминации

для анализа мотивационных процессов в высшем образовании. Полученные результаты расширяют представления о ценностно-мотивационных факторах академической вовлеченности студентов и могут быть использованы при разработке образовательных практик, направленных на поддержку автономной мотивации и психологического благополучия обучающихся.

Ключевые слова: личностные ценности, академическая мотивация, теория самодетерминации, высшее образование, культурный контекст, психологическое благополучие.

Abstract. The aim of this study is to systematize contemporary theoretical and empirical research examining the relationship between personal values and academic motivation among students in higher education, as well as to analyze the role of cultural factors in shaping different types of motivational regulation and their psychological outcomes.

The methodological basis of the study is a thematic analytical literature review. The search for publications was conducted in international academic databases (Google Scholar, ResearchGate, SageJournals, etc.), as well as through the analysis of reference lists of relevant publications. The review included theoretical and empirical studies examining the relationship between personal values and forms of academic motivation, cross-cultural differences in motivational processes, and their associations with psychological well-being and academic achievement.

The material of the study consists of 24 scientific publications selected based on relevance criteria. The analysis covers studies conducted in various cultural contexts.

The results of the analysis show that values related to openness to change, autonomy, and personal growth are more frequently associated with autonomous forms of academic motivation based on intrinsic interest and meaningful engagement in learning activities. In contrast, values related to conservation, conformity, and social norms are more often associated with controlled forms of motivation. The findings also indicate that the nature of these relationships may vary depending on cultural and educational contexts and may influence students' psychological well-being.

The theoretical and practical significance of the study lies in the integration of Schwartz's theory of basic values and self-determination theory for analyzing motivational processes in higher education. The results expand current understanding of value-motivational factors underlying student engagement and may contribute to the development of educational practices aimed at supporting autonomous motivation and psychological well-being.

Keywords: personal values, academic motivation, self-determination theory, higher education, cultural context, psychological well-being.

Аңдатпа

Зерттеудің мақсаты - жоғары білім беру жағдайында студенттердің тұлғалық құндылықтары мен академиялық мотивациясының өзара байланысына арналған қазіргі теориялық және эмпирикалық зерттеулерді жүйелеу, сондай-ақ мәдени

факторлардың мотивациялық реттеудің әртүрлі түрлерін қалыптастырудағы және олардың психологиялық салдарларындағы рөлін талдау.

Зерттеудің әдіснамалық негізін әдебиеттерге жүргізілген тақырыптық аналитикалық шолу құрайды. Ғылыми жарияланымдарды іздеу халықаралық академиялық деректер базаларында (Google Scholar, ResearchGate, SageJournals және т.б.) жүргізілді, сондай-ақ релевантты жұмыстардың әдебиеттер тізімін талдау әдісі қолданылды. Шолуға тұлғалық құндылықтар мен академиялық мотивация формаларының өзара байланысын, мотивациялық процестердің мәдени айырмашылықтарын, сондай-ақ олардың психологиялық әл-ауқат және академиялық жетістіктер көрсеткіштерімен байланысын қарастыратын теориялық және эмпирикалық зерттеулер енгізілді.

Зерттеу материалы ретінде релеванттылық критерийлері бойынша таңдалған 24 ғылыми жарияланым пайдаланылды. Талдау әртүрлі мәдени контекстерде жүргізілген зерттеулерді қамтиды.

Зерттеу нәтижелері өзгерістерге ашықтық, дербестік және тұлғалық даму құндылықтары көбіне ішкі қызығушылық пен оқу әрекетінің мағыналылығына негізделген автономды академиялық мотивация формаларымен байланысты екенін көрсетеді. Ал сақталу, конформдылық және әлеуметтік нормативтілік құндылықтары көбіне бақыланатын мотивация формаларымен байланысты болады. Сонымен қатар бұл өзара байланыстардың сипаты мәдени және білім беру контекстіне байланысты өзгеруі мүмкін және студенттердің психологиялық жағдайына әсер етуі ықтимал.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы Шварцтың негізгі құндылықтар теориясы мен өзін-өзі детерминациялау теориясын біріктіру арқылы жоғары білім беру жағдайындағы мотивациялық процестерді талдауда көрінеді. Алынған нәтижелер студенттердің академиялық белсенділігіне әсер ететін құндылықтық-мотивациялық факторлар туралы түсініктерді кеңейтеді және автономды мотивация мен психологиялық әл-ауқатты қолдауға бағытталған білім беру тәжірибелерін дамытуда қолданылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: тұлғалық құндылықтар, академиялық мотивация, өзін-өзі детерминациялау теориясы, жоғары білім, мәдени контекст, психологиялық әл-ауқат.

ВВЕДЕНИЕ

В современных исследованиях академическая мотивация часто рассматривается как один из ключевых предикторов для определения качества вовлеченности, настойчивости и академической успешности студентов. Она анализируется в рамках различных теоретических моделей, включая теорию самодетерминации (Self-Determination Theory, SDT), теорию ожиданий и ценностей и теорию учебных целей (Urhahne & Wijnia, 2023). Эти подходы подчеркивают, что учебная мотивация может регулироваться различными источниками - от внутреннего интереса к обучению до внешних требований и социальных ожиданий. В то же время анализ эмпирических данных показывает, что академическая мотивация не формируется изолированно, а находится под влиянием более устойчивых личностных ориентиров, в первую очередь системы индивидуальных ценностей.

Теория базовых ценностей Ш. Шварца рассматривает ценности как относительно устойчивые мотивационные цели, определяющие приоритеты поведения и оценку значимости различных сфер жизни (Schwartz, 2012). В контексте образования ценности могут задавать смысл учебной активности - ориентирован ли студент на достижения, самостоятельность или социальное одобрение, а также влиять на предпочтение определенных форм мотивационной регуляции. Согласно работам Vecchione & Schwartz (2022) и Шамионова (2024) ценности самонаправленность и достижений ассоциируются с более автономными формами академической мотивации, в то время как ориентация на конформность и традиции может быть связана с внешней регуляцией учебной деятельности.

Вместе с тем, характер взаимосвязи ценностей и мотивации не является универсальным и может варьироваться в зависимости от социокультурного контекста. В исследованиях, построенных с опорой на “индивидуализм-коллективизм”, показано, что в индивидуалистических обществах академическая активность оказывается связана с понятиями личного выбора и автономии, тогда как в коллективистских культурах она может быть связана с ожиданиями окружающих и социальными обязательствами (Hamamura et al., 2018).

Академическая мотивация также все чаще рассматривается как часть дискурса о психологическом благополучии студентов. Исследования в этой сфере показывают, что более автономные формы мотивации связаны с более высоким уровнем удовлетворенности жизнью и более низким уровнем тревожности и депрессии, тогда как контролируемые формы мотивации ассоциированы с психологическим дистрессом и снижением качества жизни (Duong et al., 2025). Эмпирические работы демонстрируют, что ценности могут выступать предикторами типов мотивационной регуляции в рамках теории самодетерминации, формируя последовательную структуру модели “ценности - мотивация - поведение” (Liang et al., 2025).

Растущий объем исследований, посвященных академической мотивации, однако, редко интегрирует ценностный и культурный подход. Подавляющая часть работ анализирует либо влияние ценностей на образовательные результаты, либо особенности мотивации в различных культурах, при этом системный анализ взаимосвязи ценностных ориентаций, типов академической мотивации и их психологических последствий представлен не так часто.

В связи с этим, целью настоящего обзора является систематизация теоретических и эмпирических исследований взаимосвязи личностных ценностей и форм академической мотивации студентов с акцентом на культурную модерацию данной связи и ее психологические исходы.

МЕТОДЫ ПОИСКА И ОТБОРА ЛИТЕРАТУРЫ

Настоящее исследование выполнено в формате тематического аналитического обзора литературы. Поиск источников осуществлялся в международных академических базах данных (Google Scholar, ResearchGate, SageJournals), а также через поиск по DOI публикаций в рецензируемых журналах, индексируемых в Scopus и Web of Science. Дополнительно был использован метод «снежного кома» - анализ списков литературы релевантных публикаций для выявления дополнительных источников, которые могли бы оказаться полезными и соответствовать теме исследования.

Ключевыми поисковыми запросами являлись следующие сочетания терминов на английском языке: «personal values», «Schwartz values», «academic motivation», «psychological well-being», «academic stress», «cross-cultural», «individualism collectivism», «higher education students», «external motivation», «controlled motivation», «autonomous motivation». Поиск охватывал преимущественно публикации с 2000 по 2025 год, с упором на свежие работы последнего десятилетия. Также в обзор были включены более ранние теоретические работы, имеющие концептуальное значение.

Критериями включения являлись: (1) эмпирические исследования или теоретические работы, напрямую анализирующие связь личностных ценностей и академической мотивации; (2) исследования, рассматривающие культурные различия в мотивации студентов; (3) публикации, посвященные связи форм академической мотивации с показателями благополучия, стресса или академической успешности; (4) выборки студентов высших учебных заведений или поздних подростков-абитуриентов.

Критериями исключения являлись: исследования школьных выборок без анализа ценностных переменных; работы, не прошедшие рецензирование; публикации, в которых мотивация рассматривалась вне образовательного контекста; а также статьи, не предоставляющие достаточной методологической информации.

В результате первичного поиска было выявлено около 40 потенциально релевантных публикаций, однако после применения критериев включения и исключения, а также анализа содержания статей, в итоговый аналитический обзор были включены 24 научные работы, наиболее полно соответствующие тематике исследования. Основной массив литературы составили публикации последних десяти лет, что позволило учесть современные тенденции в исследованиях академической мотивации и ценностных ориентаций.

Рассматриваемые исследования охватывали различные культурные и образовательные контексты. Значительная часть работ базировалась на основе выборок из европейских и североамериканских стран, при этом присутствуют исследования из азиатских и развивающихся регионов, включая Китай, Вьетнам, Индонезию, Уганду и другие. Это позволило рассмотреть влияние культурных факторов на структуру академической мотивации и ее связь с ценностными ориентациями студентов. Разнообразие выборок позволило проанализировать вариативность взаимосвязей между ценностями, академической мотивацией и их психологическими исходами в различных социокультурных условиях.

Были включены как теоретические, так и эмпирические исследования, использующие различные исследовательские дизайны. Большинство эмпирических работ представляли собой количественные корреляционные исследования, основанные на опросных методах и анализе взаимосвязей между индивидуальными ценностными ориентациями,

формами академической мотивации и показателями психологического благополучия студентов. В ряде публикаций применяли структурные модели и медиаторный анализ, позволяющий тестировать взаимосвязь ценностей, типов мотивации и поведенческих или академических исходов. Наряду с этим в статью были включены систематические обзоры и мета-аналитические исследования, посвященные академической мотивации и интервенциям в образовательном контексте.

ТЕМАТИЧЕСКИЙ БЛОК

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ: ЦЕННОСТИ КАК МОТИВАЦИОННЫЕ ОРИЕНТИРЫ

В теории базовых ценностей Ш. Шварца ценности представляют собой трансситуативные мотивационные цели, которые служат руководящими принципами в жизни людей (Schwartz & Butenko, 2014). В уточненной версии теории подчеркивается, что ценности также выражают желаемые, надситуативные цели, различные по степени важности и выступающие критериями выбора и оценки поведения (Schwartz, 2012). Современное понимание личностных ценностей во многом опирается именно на теорию Шварца, и рассматривает ценности как относительно устойчивую систему приоритетов, направляющих выбор целей и стратегий поведения в различных сферах жизни.

При сравнении ценностей с установками или предпочтениями, ценности оказываются более устойчивыми. Они задают обобщенные ориентиры, влияют на выбор и определяют значимость различных сфер деятельности - в их числе и образовательная. Ценности, однако, не задают конкретных действий, а формируют систему ориентиров, в пределах которой человек может интерпретировать цели и оценивать значимость различных видов деятельности. Можно сказать, что ценности отвечают на вопрос “какие цели достойны моих усилий и ресурсов?”.

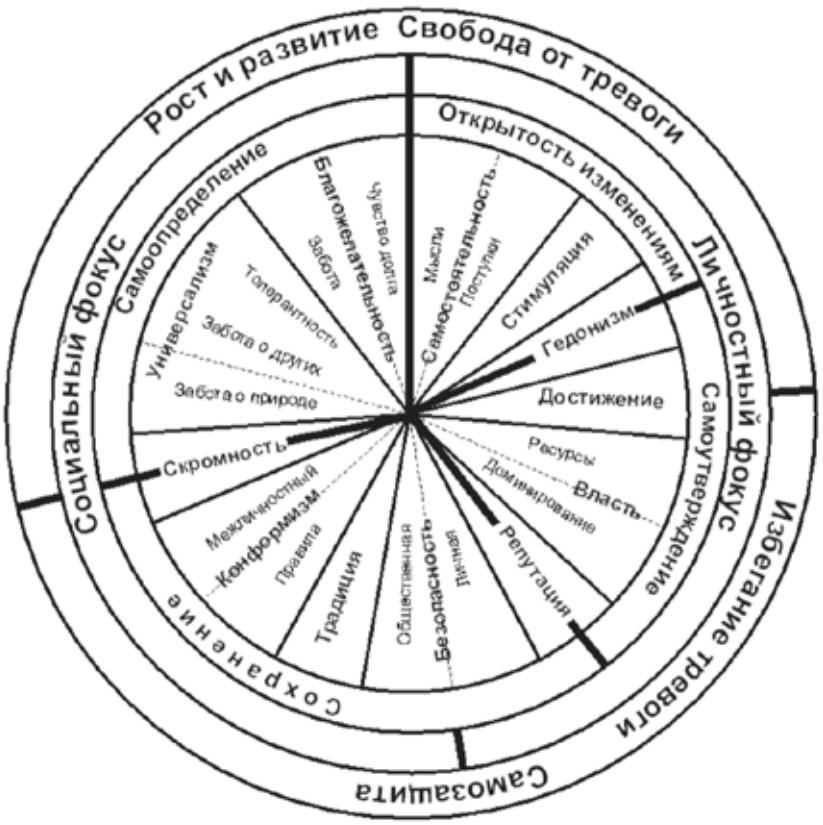
Система Шварца представляет собой круговую модель, отражающую отношения совместимости или конфликта между различными типами мотивации (см. рис. 1). Ценности, соседствующие на круге, выражают сходные мотивационные основания и, как правило, совместимы в поведении, в то время как противоположные друг другу на круге отражают конкурирующие цели. Уточненная модель вводит два измерения “открытость изменениям - сохранение”, где стремление к автономии и новизне противопоставляется ориентации на традиции, стабильность и порядок. Во втором измерении “самотрансценденция - самовозвышение” универсалистские идеалы и ценность заботы о других противопоставляется стремлению к личному успеху, власти и демонстрации компетентности.

Рисунок 1

КРУГОВОЙ МОТИВАЦИОННЫЙ КОНТИНУУМ 19 ЦЕННОСТЕЙ

Рисунок 1

Круговой мотивационный континуум 19 ценностей с указанием причин их размещения в данном порядке

Источник: Schwartz (2012)

В образовательной деятельности подобная структура ценностей оказывает влияние на выбор стратегий для реализации учебных активностей и форм мотивационной регуляции. При этом теория не предполагает, что ценности детерминируют поведение напрямую или задают конкретные действия. В теории Ш. Шварца роль ценностей заключается только в формировании «диапазона предпочтительных целей», а также выборе одних стратегий над другими. Это означает, что система ценностей может влиять только на склонность к определенным формам регуляции учебной деятельности.

К примеру, в работах Vecchione & Schwartz (2022), Gamage et al. (2021) и Шамионова (2024) ценности самонаправленности и достижения ассоциируются с более автономными формами академической мотивации, основанными на интересе, осмысленности и стремлении к мастерству. Аналогичные результаты продемонстрированы в работе Liang et al. (2025), где ценности самонаправленности и достижения также выступали предикторами автономной мотивации, тогда как ориентация на конформность и безопасность оказывалась связана с контролируемыми формами. При этом данная связь не является жестко детерминированной, несмотря на устойчивость выявленных закономерностей, а носит скорее вероятностный характер и может варьироваться в зависимости от особенностей среды.

Как уже было упомянуто, ценности могут быть подвержены трансформации несмотря на относительную устойчивость. Daniel & Benish-Weisman (2018) и Russo et al., (2022) в своих работах по-

казали, что ценности могут трансформироваться под влиянием социальных и образовательных условий, а также отражать сдвиги в приоритетах и усиление значимости отдельных ценностей. Это делает учебную среду не только пространством реализации ценностей, но и фактором их частичной трансформации. Эту же роль играет и культурная среда - коллективистские контексты, как показали работы Hamamura et al. (2018) и Liem et al. (2011), усиливают приоритет сохранения, конформности и социальной гармонии, в то время как индивидуалистические культуры склонны поддерживать ценности автономии и самовыражения. При этом кросс-культурные исследования в рамках СДТ демонстрируют, что автономная регуляция является наиболее адаптивной вне зависимости от культуры (Nalipay et al., 2020; Wang et al., 2024). Схожие результаты отмечает Li et al. (2023) на выборке китайских студентов, в которой удовлетворение потребностей в автономии, компетентности и связанности ассоциировано с более высоким благополучием и академической адаптацией студентов. Это демонстрирует значительный вклад культурной среды в характер взаимосвязей между ценностями и академической мотивацией, однако базовые психологические потребности остаются универсальными. Даже в коллективистских культурах потребность в автономии не исчезает, а проявляется через иные формы саморегуляции. Так культура влияет на способы переживания и реализации автономии, оставляя ее значимость универсальной. В этом контексте культура выступает фактором, который формирует мотивационные профили учебной активности, так как ценностные ориентации в обществе способны задавать различный смысл учебной деятельности и определять, какие формы мотивации более распространены или социально поддерживаемы. И если ценности определяют смысловые приоритеты, то мотивация, в свою очередь, может рассматриваться как механизм реализации приоритетов в образовательной деятельности.

ЭМПИРИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ: ЦЕННОСТИ КАК ПРЕДИКТОРЫ ФОРМ МОТИВАЦИИ.

Эмпирические данные в области образовательной психологии все чаще рассматривают личностные ценности как один из факторов, определяющих характер академической мотивации. Если мы отводим ценностям роль системы смысловых приоритетов, а мотивацию как способ их реализации в контексте учебной деятельности, то вопрос об их связи становится проверкой предположения о том, что различные ценностные ориентации формируют различные профили учебной регуляции.

Ряд исследований подтверждает существование достаточно устойчивой закономерности - ценности, связанные с автономией и развитием личности ассоциируются с более автономными формами академической мотивации. К таким ценностям относят самонаправленность, стремление к личностному росту и достижению компетентности, которые в теории Шварца относятся к блоку открытости изменениям и самовозвышения.

Работа Vecchione & Schwartz (2022) демонстрирует, что ценность самостоятельности мышления положительно связана с автономной академической мотивацией и косвенно влияет на академические результаты. Их модель рассматривает ценности как исходное звено мотивационного процесса - они задают направление целей, которые впоследствии реализуются через различные типы регуляции учебной деятельности.

Схожие результаты обнаруживаются и в работе Gamage et al. (2021). Ценности, ориентированные на личный прогресс и развитие компетентности, ассоциируются с идентифицированной и внутренней регуляцией, при которой учебная деятельность становится личностно зна-

чимой. В этом случае обучение становится не только способом исполнения внешних требований, но также может считаться инструментом самореализации. Это подтверждается и в работе Liang et al. (2025): они протестировали эмпирическую модель, объединяющую теорию ценностей Шварца и основные положения SDT. Авторы показали, что ценности самонаправленности и достижения выступают значимыми предикторами автономной мотивации, в то время как ценности сохранения - конформность и безопасность, связаны с контролируемыми формами регуляции. Это подтверждает предположение о том, что ценностная структура может формировать различный характер мотивационной деятельности.

Дополнительные подтверждения данной связи можно найти в работе Шамионова (2024), рассматривающей академическую адаптацию студентов. Согласно его данным, ценностные ориентации, связанные с открытостью к изменениям, положительно связаны с академической адаптацией и удовлетворением базовых психологических потребностей. Удовлетворение потребностей в автономии, компетентности и принадлежности является ключевым условиям автономной мотивации, что отсылает нас к базовым положениям теории самодетерминации (Ryan & Deci, 2000, 2017).

В это же время ценности сохранения - конформность, традиция и безопасность оказываются связаны с контролируемыми формами регуляции (Liem et al., 2011). В образовательном контексте это выражается через ориентацию на социальные ожидания, чувство долга перед семьей или стремление соответствовать академическим нормам. В коллективистских культурах такие ценности могут усиливать мотивацию, если она основывается на социальной ответственности и стремлении к поддержанию гармоничных отношений.

При этом важно отметить, что контролируемые формы регуляции не всегда оказывают негативное влияние. Внешне заданные цели могут сохранять адаптивный потенциал, но только в случае интернализации и личностной значимости для студента. Например, Nalipay et al. (2020) показывают, что внешние образовательные требования могут успешно интегрироваться в систему личных целей, поддерживая академическую вовлеченность и достижения с поправкой на культурный контекст.

Таким образом, большинство исследований в целом подтверждают системный характер связи ценностей и мотивации. Ценностные ориентации не определяют мотивацию напрямую, однако повышают вероятность формирования определенных типов регуляции. При этом мотивационные профили формируются не только под влиянием ценностей, но также культурного контекста, образовательной среды и степени интернализации учебных целей.

В таком контексте SDT предоставляет полезную рамку для интерпретации эмпирических данных, позволяя различать внешние и контролируемые формы мотивации и показывая, что не всякая внешняя регуляция будет являться психологически неблагоприятной (Ryan & Deci, 2022). Этот вывод становится особенно важным при переходе к следующему разделу, посвященному анализу психологических исходов.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИСХОДЫ: СТРЕСС, БЛАГОПОЛУЧИЕ И УСПЕШНОСТЬ.

Психологические исходы академической мотивации в исследованиях рассматривают через различные показатели - успешность, уровень вовлеченности, психологическое благополучие или наличие стресса и тревожности. Независимо от подхода, работы сходятся в том, что различные формы мотивационной регуляции связаны с психологическим функционированием студентов.

В ряде исследований автономная мотивация устойчиво коррелирует с глубинным усвоением материала, настойчивостью и более высокими академическими успехами (Гордеева и др., 2014; Ozer & Schwartz, 2019; Howard et al., 2020). Личностная значимость образовательного процесса зачастую приводит к более высокой вовлеченности, устойчивости к академическим трудностям и склонности выбирать более глубокие стратегии обучения.

Контролируемая мотивация демонстрирует более неоднозначную картину. С одной стороны, ориентация на внешние требования, социальные ожидания или обязательства может поддерживать дисциплину и способствовать академическим успехам. К примеру, идентифицированная регуляция, несмотря на внешнюю направленность, при достаточной степени интернализации может быть связана с академической успешностью (Nalipay et al., 2020). С другой стороны, контролируемые формы регуляции - интроецированная и экстернальная мотивация - ассоциируются с тревожностью, страхом неудачи и эмоциональным напряжением (Sideridis, 2006; Ozer & Schwartz, 2019). Помимо этого, исследование Dilshan et al. (2024) показало, что преобладание внешней регуляции может сопровождаться снижением познавательного интереса: при ориентации на оценки или избегании негативных последствий осмысленность обучения уменьшается, что проявляется в отрицательной связи внешней мотивации с когнитивной. Амотивация при этом стабильно коррелирует с низкой успеваемостью, сниженной самоэффективностью и повышенным риском академического выгорания (Гордеева и др., 2014).

Но если академическую успешность может поддерживать как автономная, так и интернализированная внешняя мотивация, при анализе психологического благополучия различия становятся более выраженными. Wang et al. (2024) в своем систематическом обзоре и мета-анализе показали, что образовательные интервенции, направленные на поддержку базовых психологических потребностей в рамках SDT - автономии, компетентности и принадлежности, повышает внутреннюю мотивацию студентов и способствуют снижению психологического дистресса. Аналогичные выводы представлены в работе Ozer & Schwartz (2019), в которой субъективное благополучие и жизненная удовлетворенность стабильно коррелирует с автономной регуляцией.

Более современные исследования также подтверждают данную закономерность. К примеру, в работе Duong et al. (2025) на выборке студентов Юго-Восточной Азии показано, что автономная мотивация связана с более высоким уровнем психологического благополучия и меньшей выраженностью депрессивных симптомов и академического стресса. В то время как контролируемые формы мотивации демонстрировали связь с более высоким уровнем напряжения у студентов. Это подтверждает, что форма мотивации может оказывать значительное влияние на психологическое функционирование.

Вместе с тем, нельзя сказать, что данные являются универсальными. В коллективистских контекстах социально ориентированные ценности и нормативная регуляция могут восприниматься как оправданные и привычные, что ослабляет их негативные последствия (Liem et al., 2011). В такой среде учебная деятельность поддерживается не только личным интересам, но также социально разделяемыми ожиданиями семьи или образовательной среды, если они воспринимаются как значимые и оправданные.

Таким образом, можно сказать что существует подтвержденная системная связь между ценностями, формами ака-

демической мотивации и психологическим исходами в контексте учебной среды. Однако характер этих взаимосвязей во многом зависит от культурного и образовательного контекста. В условиях Казахстана, где коллективистские ценности сочетаются с индивидуалистическими ориентациями, анализ данной связи приобретает особую теоретическую и практическую значимость.

ДИСКУССИЯ

Обзор теоретических и эмпирических исследований позволил выделить несколько устойчивых закономерностей во взаимосвязи ценностей и академической мотивации. Во-первых, исследования последовательно демонстрируют наличие связи ценностей открытости к изменениям с автономными формами мотивационной регуляции. Студенты с ориентацией на личностный рост, развитие компетентности и самостоятельность мышления склонны воспринимать обучение как внутренне осмысленную деятельность. Это, в свою очередь, согласуется с положениями SDT, где для устойчивой внутренней мотивации и психологического благополучия требуется удовлетворение потребности в автономии и компетентности.

Во-вторых, ценности сохранения связывают с контролируемыми формами регуляции. В таком случае учебная деятельность может поддерживаться внешними ожиданиями, стандартами или нормативными требованиями. Однако доступные данные не позволяют рассматривать данный тип мотивации как исключительно неблагоприятный. Контролируемая мотивация во многих работах связана с тревожностью и эмоциональным напряжением, в ряде культурных контекстов она все же демонстрирует нейтральные или даже положительные связи с академической успешностью.

Так центральным различием между формами мотивации является прежде всего их связь с психологическим благополучием. Автономная регуляция стабильно связана с более высокой удовлетворенностью обучением, вовлеченностью и устойчивостью к трудностям, в то время как контролируемая мотивация оказывается более вариативной и во многом зависит от культурного и социального контекста.

Кросс-культурные исследования показывают, что в коллективистских культурах внешние требования не обязательно противопоставляются личным целям, а могут быть интегрированы в систему ценностей студента и восприниматься как легитимные и внутренне оправданные. Это объясняет, почему в некоторых культурах контролируемая мотивация может сохранять академическую успешность и психологическое благополучие.

Вместе с тем, анализ литературы выявил ряд ограничений методологий. К примеру, многие исследования не разделяют понятия «внешней» и «контролируемой» мотивации, что усложняет интерпретацию результатов. Также большинство работ имеет кросс-секционный дизайн, что только фиксирует корреляционные связи, но не позволяет установить направление причинности. Сопоставление результатов исследований также затрудняют различия в используемых методиках измерения мотивации. Среди них встречаются различные версии AMS, ШАМ, укрупненные шкалы - так, в ряде исследований проводится факторное укрупнение шкал мотивации для повышения интерпретируемости структуры регуляции (Expósito-López et al., 2021), что значительно влияет на сопоставимость полученных результатов.

Особенно интересной частью проведенного обзора является анализ смешанных культурных систем, включающих черты как индивидуалистических, так и коллективистских ценностных ориентаций. Казахстанский контекст является

примером подобной системы - с одной стороны, активно поддерживается ценность самостоятельности, самореализации и личных достижений. С другой, сохраняется высокая значимость семейных ожиданий и социальной ответственности. Подобное сочетание ценностей формирует сложную мотивационную структуру, в которой учебная деятельность воспринимается и как личностно значимая, и социально обязательная. В таких условиях процесс обучения может оказаться более напряженным, связанным с необходимостью согласовывать личные цели и при этом следовать социальным ожиданиям. Недостаток эмпирических исследований в подобных гибридных культурах ограничивает возможность однозначных выводов о влиянии формы мотивации на психологические исходы. Это делает изучение взаимосвязи ценностей и академической мотивации в казахстанской среде особенно актуальным как с теоретической, так и с практической точки зрения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенный обзор позволяет заключить, что личностные ценности выступают важным фактором, связанным со структурой академической мотивации студентов. Ценности задают широкие мотивационные ориентиры личности, могут определять характер включенности в учебную деятельность и поддерживать либо автономные, либо контролируемые формы регуляции. Исследования показывают, что ценности открытости к изменениям, самостоятельности и личностного роста ассоциируются с внутренней или идентифицированной мотивацией. Ценности сохранения, конформности и следования социальным нормам, в свою очередь, могут быть связаны с более выраженной внешней регуляцией.

Результаты исследований указывают на сложный и многоуровневый характер этих взаимосвязей. Влияние ценностей на академическую мотивацию во многом зависит от социокультурного контекста, образовательной среды и особенностей системы обучения. В ряде культур контролируемые формы мотивации могут способствовать поддержанию учебной дисциплины и академических достижений, и являться вполне адаптивными. Это подчеркивает, что мотивацию следует рассматривать не изолированно, а в более широком контексте культурных норм, образовательных ожиданий и личностных ориентиров студентов.

Таким образом, интеграция теории базовых ценностей Ш. Шварца и теории самодетерминации открывает перспективное направление для более глубокого понимания мотивационных процессов в высшем образовании. А анализ взаимосвязей между ценностями и академической мотивацией позволяет расширить представления о факторах учебной вовлеченности студентов и может способствовать разработке образовательных практик, учитывающих ценностно-мотивационные особенности обучающихся.

РЕКОМЕНДАЦИИ ДЛЯ БУДУЩИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Несмотря на значительное количество работ, посвященных академической мотивации и ценностным ориентациям студентов, ряд аспектов данной проблемы остается недостаточно изучен. Одним из перспективных направлений является более детальное изучение культурной модерации взаимосвязи между ценностями и формами мотивации. Большинство существующих исследований проводится на европейских или североамериканских выборках, тогда как данные из других регионов, включая Центральную Азию, остаются ограниченными. Расширение географии исследований позволит определить универсальность выявленных закономерностей и роль культурных факторов в формировании мотивации.

Другим важным направлением является проведение лонгитюдных исследований. Большинство существующих работ имеет кросс-секционный дизайн и фиксирует лишь взаимосвязь в конкретный момент, в то время как долгосрочные исследования позволили бы проследить динамику изменений ценностных ориентаций и мотивационных стратегий в процессе обучения.

Кроме того, перспективным представляется более точное различие форм мотивации. Уточнение различий между внешней и контролируемой мотивацией, а также анализ степени интернализации внешних требований может способствовать более точной интерпретации результатов и повышению сопоставимости исследований.

Наконец, дальнейшие исследования могут рассматривать академическую мотивацию в более широком контексте психологического функционирования, включая показатели субъективного и эвдемонического благополучия, академического выгорания и удовлетворенности обучением. Подобный комплексный подход позволит глубже понять роль ценностных ориентаций в формировании устойчивой и адаптивной учебной мотивации.

ИСТОЧНИКИ

Daniel E., Benish-Weisman M. (2018). Value development during adolescence: Dimensions of change and stability. *J Pers*, 1-13. https://doi.org/10.1111/jopy.12420

Sithija Dilshan, J. W., Karnialiuk, D., Lakotka, T., & Khan, F. K. A. A. (2024). Motivation for self-study among medical university students. *International Journal of Research in Medical Sciences*, *12*(11), 4034–4039. https://doi.org/10.18203/2320-6012.ijrms20243349

Duong, N. L. M., Nguyen, V. H., Ngo, M. T., Le, D. M., Nguyen, T. D., Nguyen, T. T. T., Nguyen, H. T., Kim, B. G., & Pham, T. T. (2025). Academic motivation in association with mental health and quality of life among medical and health science students: A survey in Vietnam. *BMC Medical Education, 25*, 986. https://doi.org/10.1186/s12909-025-07368-4

Expósito-López J, Romero-Díaz de la Guardia JJ, Olmedo-Moreno EM, Pistón Rodríguez MD and Chacón-Cuberos R (2021) Adaptation of the Educational Motivation Scale Into a Short Form With Multigroup Analysis in a Vocational Training and Baccalaureate Setting. *Front. Psychol*. 12:663834. doi: 10.3389/fpsyg.2021.663834

Gamage, K. A. A., Dehideniya, D. M. S. C. P. K., & Ekanayake, S. Y. (2021). The Role of Personal Values in Learning Approaches and Student Achievements. *Behavioral Sciences*, 11(7), 102. https://doi.org/10.3390/bs11070102

Hamamura, T., Bettache, K., & Xu, Y. (2018). Individualism and collectivism. *In V. Zeigler-Hill & T. K. Shackelford (Eds.), The SAGE handbook of personality and individual differences: Origins of personality and individual differences* (pp. 365–382). Sage Reference. https://doi.org/10.4135/9781526451200.n20

Howard, J.L., Gagné, M., Van den Broeck, A. *et al.* (2020) A review and empirical comparison of motivation scoring methods: An application to self-determination theory. *Motiv Emot* 44, 534–548. https://doi.org/10.1007/s11031-020-09831-9

Liang Y, Rascle O, Yang J, Souchon N (2025) Values, motivation, and physical activity among Chinese sport sciences students. *PLoS ONE* 20(2): e0316731. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0316731

Liem, G. A. D., Martin, A. J., Porter, A. L., & Colmar, S. (2011). Sociocultural antecedents of academic motivation and achievement: Role of values and achievement motives in achievement goals and academic performance. *Asian Journal of Social Psychology, 15*(1), 1–13. https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2011.01351.x

Nalipay, M. J. N., King, R. B., & Cai, Y. (2020). Autonomy is equally important across East and West: Testing the cross-cultural universality of self-determination theory. *Journal of Adolescence, 78*, 67–72. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.12.009

Ozer, S., & Schwartz, S. J. (2019). Academic motivation, life exploration, and psychological well-being among emerging adults in Denmark. *Nordic Psychology.* https://doi.org/10.1080/19012276.2019.1675088

Russo, C., Danioni, F., Zagrean, I., & Barni, D. (2022). Changing Personal Values through Value-Manipulation Tasks: A Systematic Literature Review Based on Schwartz's Theory of Basic Human Values. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education,* 12(7), 692-715. https://doi.org/10.3390/ejihpe12070052

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78. DOI: 10.1037//0003-066X.55.1.68

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness. *The Guilford Press*. https://doi.org/10.1521/978.14625/28806

Ryan, R.M., Deci, E.L. (2022). Self-Determination Theory. In: Maggino, F. (eds) Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research. *Springer, Cham*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-69909-7_2630-2

Schwartz S.H., Butenko T. (2014). Values and behavior: Validating the refined value theory in Russia. *European Journal of Social Psychology*. DOI:10.1002/ejsp.2053

Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture, 2*(1).https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116

Sideridis, G. D. (2006). Achievement goal orientations, “oughts,” and self-regulation in students with and without learning disabilities. *Learning Disability Quarterly, 29*(1), 3–18. https://doi.org/10.2307/30035528

Urhahne, D., Wijnia, L. Theories of Motivation in Education: an Integrative Framework. *Educ Psychol Rev* 35, 45 (2023). https://doi.org/10.1007/s10648-023-09767-9

Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Blais, M. R., Brière, N. M., Senecal, C., & Vallieres, E. F. (1992). The Academic Motivation Scale: A measure of intrinsic, extrinsic, and amotivation in education. *Educational and Psychological Measurement, 52*(4), 1003–1017. https://doi.org/10.1177/0013164492052004025

Vecchione, M., & Schwartz, S. H. (2022). Personal values and academic achievement. *British Journal of Psychology, 113*(3), 630–652. https://doi.org/10.1111/bjop.12555

Wang Y., Wang H., Wang S., Wind S., Gill C. (2024). A systematic review and meta-analysis of self-determination-theory-based interventions in the education context. *Learning and Motivation, 87.* https://doi.org/10.1016/j.lmot.2024.102015.

Гордеева Т. О., Сычев О. А., Осин Е. Н. Опросник «Шкалы академической мотивации» // **Психологический журнал**. 2014. Т. 35. № 4. С. 98–110.

Шамионов Р. Роль ценностных ориентаций в академической адаптации студентов в связи с удовлетворённостью их потребностей в автономии, компетентности и связанности с другими // **Психологическая наука и образование**. 2024. Т. 29. № 4. С. 126–139. https://doi.org/10.17759/pse.2024290410

DOI 10.51634/2307-5201_2026_11_35

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕ КЕҢ ТАРАЛҒАН МУЗЫКАЛЫҚ ТРЕНДТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ӘСЕРІ

Дауит Мәрмәр Аршынқызы

Maqsut Narikbayev University

ORCID iD: https://orcid.org/0009-0009-7902-9650

Ғылыми жетекші:

Нуртаев Ерден Рамазанович

профессор PhD аға оқытушы, Психология кафедрасы

Maqsut Narikbayev University

Аңдатпа

Зерттеу тақырыбы - әлеуметтік желіде кең таралған музыкалық трендтердің эмоционалдық әсері. Қазіргі қоғамда музыка тек шығармашылық бейнесі ғана емес, күнделікті өмірдің бір бөлігіне айналды. Музыкалық трендтер әлеуметтік желілерде тез тарап, TikTok, Spotify сынды платформаларда жиі байқалады және адамдардың тыңдалған музыкаға деген эмоционалды реакциясы мен адам психологиялық жағдайына әсер етеді. Зерттеудің негізгі мақсаты қазіргі қоғамда музыкалық трендтерді қолдану саласында эмоциялардың өзгерістерін қарастырып, оны адамдардың өзін-өзі бақылау, тұрақтандыру мақсатында қолдана алатынын талдау. Сонымен қатар, музыка жанрының әртүрлілігі адамда туындайтын эмоциялардың өзгеше болуына алып келуі қарастырылды.

Зерттеу жұмысында аралас, яғни сандық және сапалық әдістеме қолданылды. Сандық зерттеу барысында 82 респондент қатысуымен сауалнама жүргізілді және тақырыптың маңызын толық ашу мақсатында 5 респондент қатысуымен жартылай құрылымдалған интервью әдісі қолданылды. Нәтижелер, музыкалық трендтердің адамның эмоционалды күйіне әсері бар екені көрсетіліп, оны өзін-өзі бақылау мақсатында қолданатынын байқадық. Адамдар бейсаналы түрде музыкамен жиі кездесетінін және оның қазіргі таңда маңызды рөл атқаратыны байқалады. Зерттеу, қазіргі таңда цифрлық платформаларда музыкалық трендтердің маңызды рөл атқаратынын және адамдардың эмоционалды күйіне әсері бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу тақырыбы адам және музыканың үздіксіз дамуына байланысты өзекті екенін жеткізеді.

Кілт сөздер: музыка, эмоция, музыкалық трендтер, эмоцияларды басқару, психологиялық әсер, цифрлық платформалар, эмоционалды реакция

Аннотация

Предметом исследования является эмоциональное воздействие музыкальных тенденций, широко распространенных в социальных сетях. В современном обществе музыка стала не только творческим воплощением, но и частью повседневной жизни. Музыкальные тенденции быстро распространились в социальных сетях и часто наблюдаются на таких платформах, как TikTok, Spotify, и это привело к усилению эмоциональной реакции людей на прослушиваемую музыку и влиянию на человеческую психику. Основная цель исследования-рассмотреть изменения эмоций в области применения музыкальных тенденций в современном обществе и проанализировать, могут ли люди использовать их с целью самоконтроля, стабилизации. Кроме того, рассматривалось, как разнообразие жанра музыки может привести к тому, что эмоции, возникающие у человека, будут отличаться.

В исследовательской работе использовалась смешанная, то есть количественная и качественная методология. В ходе количественного исследования был проведен опрос и использован метод полуструктурированного интервьюирования с целью полного раскрытия значимости темы. Результаты показали, что музыкальные тренды оказывают влияние на эмоциональное состояние человека и используют их в целях самоконтроля. Было замечено, что люди бессознательно часто сталкиваются с музыкой и что в наши дни она занимает довольно много места. Исследование ясно показывает, что музыкальные тенденции в настоящее время занимают некоторое место на цифровых платформах и влияют на эмоциональное состояние людей. Кроме того, тема исследования актуальна в связи с непрерывным развитием человека и музыки.

Ключевые слова: музыка, эмоции, музыкальные тенденции, управление эмоциями, психологическое воздействие, цифровые платформы, эмоциональная реакция

Annotation

The subject of the study is the emotional impact of musical trends that are widespread in social networks. In modern society, music has become not only a creative embodiment, but also a part of everyday life. Musical trends have spread rapidly on social media and are often seen on platforms such as TikTok and Spotify, and this has led to an increased emotional response from people to the music they listen to and an impact on the human psyche. The main purpose of the study is to examine the changes in emotions in the field of musical trends in modern society and analyze whether people can use them for self-control and stabilization. In addition, it was considered how the diversity of the genre of music can lead to the fact that the emotions that arise in a person will be different.

The research work used a mixed, i.e. quantitative and qualitative methodology. In the course of the quantitative research, a survey was conducted and a semi-structured interview method was used to fully disclose the significance of the topic. The results showed that musical trends have an impact on a person's emotional state and use them for self-control purposes. It has been noticed that people often unconsciously encounter music and that nowadays it takes up quite a lot of space. The study clearly shows that musical trends currently occupy some place on digital platforms and affect people's emotional state. In addition, the research topic is relevant in connection with the continuous development of people and music.

Keywords: music, emotion, music trends, emotion management, psychological impact, digital platforms, emotional response

КІРІСПЕ

ЗЕРТТЕУ ӨЗЕКТІЛІГІ:

Цифрлық қоғамда әлеуметтік желілер адамдардың өмірінің ажырамас бөлігіне айналып келе жатқанын байқамыз. Қазіргі таңда әйгілі Tiktok, Instagram сынды платформаларды адамдар күнделікті өмірде қолданады. Қазақстан аумағындағы жастар да бұл платформаларды жиі қолданады және өздерінің жаңашылдықтарын енгізуде. Ал, бұл платформаларда берілетін материалдар, яғни видео, музыка адамның өмір сүру салтына, эмоцияларының өзгеруіне, бір толқында болуына әсер етеді. Желілердегі трендтер өмір сүру салтына , адамның психологиялық денсаулығына да әсерін тигізеді. Сондықтан, бұл зерттеу Қазақстан аумағындағы әлеуметтік желілердегі музыкалық трендтердің эмоционалдық әсерін зерттеуге бағытталған. Зерттеу арқылы қоғамдағы әлеуметтік желілердегі музыкалық ақпараттың әсері ғана зерттелмей, сол трендтер арқылы эмоцияға қалай өзгеріс беруге мүмкіндігі ашылады. Музыка мен адамзат эмоциясы арасындағы байланыс қазіргі таңға дейін зерттелуде және Платон кезеңінен бері бұл тақырып өзектілігін жоғалтпаған. Музыкалық трендтер жылдар бойы өзгеруде және адамға деген әсері де артып жатқанын байқаймыз. Зерттеу бірнеше аспекттерді қарастырады. Біріншіден, музыка адамның эмоционалды жағдайына, мінез-құлқының өзгеруіне және көңіл-күйіне ықпал жасайтынын зерттейді. Екіншіден, заманауи қоғамда адамдар ақпараттық қысымнан шығу мақсатында күнделікті музыкалық трендерді тыңдау арқылы психологиялық жағдайын тұрақтандыруға тырысады. Сондықтан, музыканы тек өнер туындысы ғана емес, сонымен қатар адамдарға әсер етуші фактор ретінде қарастыру арқылы зерттеу өзектілігін көрсетеді. Музыкалық өзгерістермен қатар оның адамға деген әсері де өзгеріп отырады. Демек, тақырып өзектілігін жоймайды.

ЗЕРТТЕУ НЫСАНЫ:

Адамдардың эмоционалды жағдайы

ЗЕРТТЕУ ПӘНІ:

Қазіргі таңдағы заманауи музыкалық трендтердің адамның эмоционалдық жағдайына әсері

ТЕОРИЯЛЫҚ КОНТЕКСТ

МУЗЫКА ЖӘНЕ ЭМОЦИЯЛАР

Осыған дейін жазылған зерттеулерді қарастыра келе, Платон кездерінен бастап, музыка мен адам эмоцияларының арасында тығыз байланыс бар деген тұжырым болған (Robinson, Jenefer. 2008). Платон және оның ізбасарлары адамға шыңға көтерілуге көмектесетін музыка қажет деп санады. Сонымен қатар, Аристотель музыканы жеке тұлғаны әлеуметтік өмірмен үйлестіру құралы деп айтты (Маманазарова, С. 2024). Музыканың адам денсаулығына деген әсерін Грецияда анықталған. Осылайша, Пифагор жағымды музыканы тыңдау адамның жүйкелері мен құмарлықтарын емдейді, сонымен қатар «рухани күштердің бастапқы үйлесімділігін орнатады » деп мәлімдеді. Шығыстың ұлы дәрігері Авиценна да музыканы емдік құрал ретінде жазған (Гаджиева, А. М. 2023).

ЗАМАНАУИ ПЛАТФОРМАЛАР

Әлеуметтік желілер жасөспірімдер мен жастардың өмірінің бөлігіне айналды. Қоғамда өзін көрсету, ақпарат іздестіру, қарым-қатынас орнату қажеттілігінің болу әсерінен, әлеуметтік желілер күнделікті өмірдің бөлігіне айналды (КАРПОВИЧ, К., & ЦУРУКОВА, В. 2025). Танымал платформалардың ішінде TikTok, Instagram и Telegram ерекше орын алады. TikTok тек көңіл көтеруге ғана емес, сонымен қатар трендтерге қатысуға мүмкіндік беретін қысқа және креативті бейнелердің арқасында жастарды тартады. Instagram өз кезегінде фотосуреттер мен бейнелерді бөлісу платформасы болып табылады, онда пайдаланушылар өз өмірі мен стилін көрнекі түрде

көрсете алады. TikTok вирустық тенденцияларымен және пайдаланушылар бірлескен іс-шараларға, билерге немесе шығармашылық тұжырымдамаларға қатысатын қиындықтарымен танымал. Бұл тенденциялар көбінесе белгілі бір әндерді, дыбыстарды немесе хэштегтерді қамтиды.

Бүгінгі күнге дейін қарастыралған зерттеулердің саны көп болғанымен, нақты музыкалық трендтердің адамның адам эмоцияларын қалыптастыру да, өзгерту де қандай орын алатынын зерттеу маңызды. Зерттеулер музыканың эмоцияға әсерін қарастырғанымен, нақты оны өзін-өзі бақылау үшін қолдану, Қазақстан аумағында қарастырған зерттеулер жетіспейді.

ЗЕРТТЕУ МАҚСАТЫ:

Қазіргі қоғамда музыкалық трендтерді қолдану саласында эмоциялардың өзгерістерін қарастырып, оны адамдарға оңтайлы жағынан қолдану мүмкіндіктерін зерттеу.

ЗЕРТТЕУ МІНДЕТТЕРІ:

1. Музыка мен адам эмоцияларының арасындағы байланысты қарастыратын теориялық негіздерді зерттеу

2. Заманауи музыкалық трендтер мен цифрлық платформалардың ерекшеліктерін қарастыру

3. Адамдардың заманауи музыкаларға деген эмоционалды реакциясын зерттеу

4. Эмоцияларды тұрақтандыру мақсатында музыканы құрал ретінде пайдаланулар мүмкіндіктерін қарастыру

5. Күнделікті өмірде адам өміріндегі музыканың рөлін талдау

ЗЕРТТЕУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Заманауи музыкалық трендтердің адамға эмоционалды әсері қандай?

2. Адамдар музыканы эмоцияларды реттеу құралы ретінде қалай қабылдайды ?

3. Қазіргі кезде Қазақстан аумағында музыканы тыңдау деңгейі қандай ?

4. Қазіргі таңда музыкалық трендтер қандай эмоционалдық реакциялар тудырады?

ГИПОТЕЗА

Заманауи музыкалық трендтер адамның эмоционалды жағдайына әсер етеді және белгілі бір эмоционалды сезімдерді күшейтеді. Сонымен қатар, болжам бойынша бүгінде музыкалық трендтерді тыңдау арқылы адамдар өз эмоцияларын басқару мүмкіндігіне ие бола алады.

Теориялық негіз

МУЗЫКА МЕН ЭМОЦИЯ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Музыка – адамзат мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі (Саидий Саид Болта-Зода 2021). Дроздова, Хайкина, Попова, (2022) айтуынша, музыка – өнердің ерекше түрінің бірі және оның адам психикасына әсеріне байланысты сұрақтар ежелгі уақытта дыбыстың әсерін байқағаннан бастап, қарастырылуда. Ежелгі дәуірде пайда болған музыка бүгінде адам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Басында ол тек дыбыстардың байланысынан пайда болған әуен ретінде қарастырылғанымен, кейін ырғақтар мен толқындардың байланысын көрген. Бұл байланыстар адамға әсер етуі ежелде талқылана бастаған. Платон және оның ізбасарлары адамды мемлекет басына қойып, шыңға көтерілуге көмектесуде музыка қажет деп санады. Сонымен қатар, Аристотель музыканы жеке тұлғаны әлеуметтік өмірмен үйлестіру құралы деп айтты (Маманазарова, С. 2024). Музыканың адам денсаулығына деген әсері Грецияда анықталған. Осылайша, Пифагор жағымды музыканы тыңдау адамның жүйке жүйесі мен құмарлықтарын емдейді, сонымен қатар «рухани күштердің бастапқы үйлесімділігін орнатады » деп

мәлімдеді. Шығыстың ұлы дәрігері Авиценна да музыканы емдік құрал ретінде жазған (Гаджиева, А. М. 2023). Бүгінде музыка адаммен бірге барлық жерде болады, үйде, сауда орталығында, қоғамдық көлікте (Тринадцатко, О. А., Титаренко, И. Е., & Беляева). Музыканы үнемі тыңдау қажеттілігі болмай және сол арқылы сыртқы ортадан жабылып қалған жағдайдың өзінде, адам музыкамен күнделікті кездеседі. Музыканың дамуы адамның қабілеттерінің дамуымен тығыз байланысты (Дроздова, Хайкина, Попова, 2022). Ұзақ уақыт бойы музыка адам эмоциясына әсер етеді деп саналады. Зерттеушілер мен қоғам арасында музыка тудыратын эмоцияларды түсінуге үлкен қызығушылық бар. Шын мәнінде, музыкамен айналысудың жалпы мақсаты: эмоцияны ояту мүмкіндігі болып табылады (Juslin & Sloboda, 2010). Демек музыка тек, эмоционалды күйге ғана емес, сонымен қатар адам физиологиясына да әсері бар. Байқағанымыздай, музыка мен адам денсаулығы бір-бірімен тығыз байланысты және бұл тақырып ежелгі Грециядан бері, өзінің өзектілігін жоғалтпаған.

Борис Михайлович Теплов айтуынша, адамның музыкаға эмоционалды жауап қайтаруы, музыкаға бейімділіктің көрсеткіші деп тұжырымдаған (Дроздова, Хайкина, Попова, 2022). Мида музыка тыңдаған кезде қозғалыс, ырғақ және эмоция бір-бірімен тығыз байланысты, тіпті темптің өзгеруі де эмоционалды мазмұнды бағалауымызға әсер етеді (Бреан, А., & Скейе, Г. У. 2023). Скайе Ульве Гейр музыканың ерекше әсері жайлы айтып кеткен. Оның айтуынша, музыка эмоциялардың кең спектрін туындату мүмкіндігіне ие. Қорқыныштан қуанышқа дейін және мұңға, сонымен қатар , ол эмоционалды ақпаратты нақты жеткізе алады деген тұжырымды негізге алған. Дроздова, Хайкина, Попова, (2022) мақаласында адам психикасына музыка әсер етуінің бірнеше факторлары бар. Олар: ырғақтылығы, орындалатын нотасы, дауыс қаттылығы, төмен немесе жоғары жиілігі, аспаптар мен әннің сөзі. Дыбыстың жиілігі, қарқындылығы, ырғағы, тембр және тоналдылық сынды әр сипаттама мидың әртүрлі бөліктерімен өңделеді. Жиілік пен қарқындылық - бұл адам бейсаналық деңгейде қабылдайтын негізгі сипаттамалар болып табылса, сол жақ жарты шар тоналдылық пен ырғақтарды өңдейді. Ал оң жақ жарты шар - әуен мен тембрді өңдеуші мидың бөлігі. Екі жарты шар да өз қарқынмен өңделеді. Музыканы тыңдау кезінде мидың барлық бөлімдері бірден іске қосылып, оң және сол жақ жарты шарлар бірлесіп жұмыс істейтінін қорытындылауға болады (Дроздова, Хайкина, Попова, 2022). Психологиялық тұрғыдан алғанда, музыка адамның эмоционалды тонусы мен көңіл-күйінің жоғарылауына әсер етеді. Алайда, музыка эмоционалды реакцияларды ғана емес, көңіл-күйге әсер ете алатындығын ескерген жөн, кейін бұл белгілі бір композициядан белгілі бір сезімдерді тудыруы мүмкін (Карабаев, В. Р. 2023). Бұл музыканың туындауы барысындағы әр бөлімі адам миында әртүрлі бөлімде өңделетінін көрсетеді. Демек, ми тек қарапайым әуенді емес, оның ішіндегі ритмді, ырғақты, жиілікті де толығымен өңдеу арқылы адам психикасына әсер етеді. Музыканың эмоционалды жадқа әсері тыңдау кезінде мидың эмоцияларды өңдеуге жауап беретін аймақтары - амигдала, гиппокамп және префронтальды қыртыстың белсендірілуімен түсіндіріледі. Бұл аймақтар эмоционалды естеліктерді қалыптастыруда және сақтауда шешуші рөл атқарады. Нәтижесінде, сүйікті әуендерді тыңдау көңіл-күйді көтеріп қана қоймайды, сонымен қатар ол үшін өмірдің маңызды сәттерімен байланысты естеліктерді ояту арқылы адамды өткенге қайтарады (Ахмедова , З., & Ахмедова , М. 2025). Эмоциялар музыкалық қабылдау процесінде орталық рөл атқарады. Байқалатын эмоциялар - бұл жағымды және жағымсыз бола алатын адам тәжірибесінің толық жиынтығы. Музыка эмоционалды, сондықтан оны білу эмоционалды саланы

дамытудың тамаша мүмкіндігі болып табылады (Журабек Тураевич Ярашев 2021). Басқа зерттеулерді қарастыратын болсақ, зерттеулерде музыканың қолданыста болуы ежелгі Грек заманынан басталған және қазіргі күнге дейін қолданылады. Музыка мен эмоция арасындағы байланыс қарастырылып, бірнеше эксперименттер жасаған. Сонымен қатар, музыка ырғағы, ритм, темпі мидағы нейрондарға әсер ету арқылы , мидың амигдала, гиппокамп сияқты бөліктерінде өзгерістер байқалғанын зерттеген. Ал мидың белсенді өзгерістері тек эмоцияға ғана емес, сонымен қатар есте сақтауға, қабылдауға, когнитивті бөліктерге әсер етеді.

МУЗЫКАНЫҢ НЕГІЗІ ЖАНРЛАРЫ МЕН ӘСЕРІ

Жанрлардың Саидий Саид Болта-Зоданың негіздеуі бойынша, барлық музыкалық шығармаларды белсенді, сергітетін және босаңсытатын, тыныштандыратын деп бөлуге болады. Осыған дейін зерттеулерде үш негізгі жанрды қарастырады. Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. (2024) мақаласында негізгі классикалық, рок және поп-музыка қарастырылған.

Классикалық музыка - бұл Батыс дәстүрінен шыққан және әдетте аспаптық ансамбльге арналған шығармаларды, симфониялық оркестрді немесе жеке орындаушыны қамтитын музыка жанры. Музыканың бұл жанрының ұзақ тарихы бар және Моцарт, Бетховен, Чайковский және Брамс сияқты көптеген композиторлардың шығармаларын қамтиды. Классикалық музыка әртүрлі формалармен, жанрлармен және стильдермен сипатталады, бұл оны әмбебап және кең аудиторияға тартымды етеді (Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. 2024). Классикалық музыка көптеген ауруларды емдеуде оң әсер ететіні белгілі болды. Ол дәрі-дәрмекті алмастырмайды, бірақ теріс кернеуді жеңілдетеді және адам ағзаларының биоритмдерін қалыпқа келтіреді (Комил Буронович Холиков 2023). Классика тек инновациялық емдік қасиеттерге ие емес. Бұл мидың белсенділігін айтарлықтай арттыратыны ғылыми дәлелденген. Денесі әлі даму сатысында тұрған және түпкілікті қалыптаспаған кішкентай балалар әсіресе музыкалық терапияға сезімтал (Саидий Саид Болта-Зода 2021). Сонымен қатар, зерттеулері бойынша көлік жүргізушілері классикалық музыка тыңдау барысында стресс деңгейінің төмендейтінін, көңілкүй жақсаратынын және тынышталатынын байқаған.

Ал рок музыкасы - өзіндік ерекше сипаттамалары бар танымал музыка жанры. Рокты дәл анықтау қиын болуы мүмкін, бірақ оның ерекшеліктеріне гитара дыбысына, ұрмалы аспаптарға, жігерлі әуендерге және жиі айқын көрініс беретін ритмдік құрылымға назар аудару кіреді. Рок музыкасы көбінесе күшті эмоцияларды, бүлікшілдік пен еркіндікті білдірумен байланысты (Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. 2024). Адамға күшейтілген, үдемелі эмоциялар береді, олар жағымды және жағымсыз бағыттарда бола алады. Көбінесе рок-музыка жасөспірімдерді өлім жайлы ойларға итермелейтіні анықталған, соған байланысты рок-музыка өткір эмоцияларды беретінін байқай аламыз (Дроздова, Хайкина, Попова, 2022). Сонымен қатар, Гаджиева, А. М. (2023) мақаласында айтылғандай, рок музыкасы қоршаған әлемге дұшпандық тудырады, көңіл-күй мен ақыл-ой қабілетіне теріс әсер етіп, зейін мен есте сақтау қабілетін төмендетеді және қозғалыс реакциясының кідіріс кезеңінің орташа мәнін төмендетеді. Айта кетерлігі, рок тыңдайтын адамдардың жүрек соғу жиілігі мен қан қысымы жоғарылаған. Бұл жанрдың негізгі компоненті-секундына бір жарым соққының еселенген ритм - адамды транс күйіне келтірді. Рок-концерт кезінде дыбыс әдетте 55-60 жылдамдықпен 120 децибелге жетеді. Мұндай көлем ағза үшін стресс болып табылады және "шуға мас болуға" әкеледі деп тұжырымдады. Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. (2024) зерттеуінде жүргізушілер рок музыка тыңдау барысын-

да энергия беруші сергектік сезінеді. Алайда, рок музыка кейде көлік жүргізу барысында кедергі жасаушы, тіпті агрессивті мінез-құлыққа алып келуі мүмкін. Сонымен қатар, жолдағы назардың тұрақтануы қиындап, кей жағдайда дыбысын қатты қою әсерінен есту қабілетінің қиындықтарына алып келуі мүмкін екенін қарастырған.

Ал, поп-музыка (ағылш. popular music-танымал музыка) - бұқаралық аудиторияға бағытталған стильдер мен ішкі жанрлардың кең ауқымын қамтитын музыка жанры. Поп-музыка қарапайым құрылыммен, қол жетімді әуендермен және лирикамен сипатталады, олар көбінесе махаббатқа, романтикаға және басқа да күнделікті тақырыптарға қатысты. Поп-музыка 20-шы және 21-ші ғасырларда дамыды және поп-рок, диско, электропоп, R&B және басқалары сияқты кіші жанрларды қамтиды (Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. 2024). Бұл жанрдың музыкасы адамға әсер ете алады, ол көңіл-күйді көтеріп, эмоционалды фонды жақсарта алады (Дроздова, Хайкина, Попова, 2022). Өзінің жеңіл, әрі оңай сөзіне байланысты, жалған тыныштық сезімі мен қиын тапсырмалардан көңіл аулауға көмектеседі. Ол адамға көңіл-күй көтеру кезінде, эмоционалды фон жақсарту кезінде үлес қосады. Кейбір жағдайлардың әсерінен эмоция жетіспеушілігін музыка арқылы толтыруға тырысады. Кейбір ғалымдардың ойынша, бұл жанр романтикалық музыка деп саналады (Баулин, Карицкий, 2016). Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. (2024) зерттеуінде жүргізушілердің поп-музыка тыңдау барысында көңіл-күйі көтерілетіні, құрылымы қарапайым болу әсерінен, концентрациясы өзгермейтінін байқаған. Алайда, поп-музыкасының монотонды болуы, жүргізушілерді жалықтыруға алып келуі мүмкін екендігін қарастырған.

Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. (2024) жүргізген зерттеуі мен басқада мақалалардағы тұжырымдарды талдай келе, музыканың әр жанр, адамға әртүрлі әсер етіп, әртүрлі эмоционалды әсер беретіндігін байқаймыз. Музыка жанр, өзінің ырғағы, тембр сынды ерекшеліріне қарай жанрларға бөлінеді. Сол жанрлар, адамда туындайтын реакциялардың алуан түрлілігіне алып келеді. Жоғарыда айтылған, мидың музыканың жиілігіне деген жауабы жанрлардың әртүрлілігіне де байланысты екенін байқаймыз.

МУЗЫКА ТЕРАПИЯ

Жоғарыда айтып өткендей, ежелгі заманнан бері музыканы белгілі бір құрал ретінде қолданған. Саидий Саид Болта–Зоданың айтуы бойынша, әскери марштар бұлшықет тонусын жақсартады, тіпті кейбір Симфониялық музыка асқазанның қышқылдығын өзгертеді. Осыған сәйкес оймен Д. А. Долгобородова және В. А. Варенцов үйлесімді музыкалық шығармаларды белсенді мұқият тыңдау сананы тиімді көтеруге, шабыт сезінуге және сонымен қатар, денсаулығымызға айтарлықтай ықпал ететіндігін анықтаған (Тринадцатко, О. А., Титаренко, И. Е., & Беляева). Музыкалық арт-терапия музыканы тыңдау және Музыка жасау процесіне негізделген. Музыкалық арт-терапияның көмегімен адам жеке тұлғаның эмоционалды саласын реттеу және дамыту қабілетіне ие болады (Журабек Тураевич Ярашев 2021). Ақыл-ой кемістігі бар балалардың музыканы қабылдау сабақтары олардың жағымды эмоционалды жағдайын модельдеуге бағытталған. Сонымен қатар, темекі шегуді, алкоголизмді және басқа да жаман әдеттерді емдеу үшін классикалық музыканың ішінде Бетховеннің "Ай сонатасы" және Шуберттің "Аве Мария" шығармалары тиімді (Саидий Саид Болта-Зода 2021). Өзге зерттеулерді қарай келе, қазіргі таңда музыкалық терапия жүйелі түрде қолданысқа ие. Ол тек психикалық тұрғыда емес, сонмыен қатар мединциалық тұрғыда қарастырылып жатқанын байқаймыз.

ЦИФОРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАРДАҒЫ МУЗЫКАЛЫҚ ТРЕНДТЕР

Музыка үнемі эмоцияларға, мінез-құлыққа және мәдени тенденцияларға әсер ету арқылы қоғамда маңызды рөл атқарды. Әлеуметтік желілердің дамуымен қатар музыканың контент жасауға әсері одан да айқын бола бастады. Әлеуметтік платформалар пайдаланушылар жаңа дүние құратын және тарата алатын бірегей кеңістікті білдіреді, ал музыка медиа материалдардың тиімділігі мен белсенділігін арттырудың қуатты құралына айналды. Әлеуметтік платформалар пайдаланушыларға контент жасау және тарату үшін бірегей кеңістік ұсынады, ал музыка медиа контенттің тиімділігі мен тартымдылығын арттырудың қуатты құралына айналды. Цифрлық дәуірде музыканы ашу және игеру процесі айтарлықтай өзгерді. Теппер мен Харгиттай (2009) сандық дәуірдегі музыканы ашуды зерттеу жүргізіп, сандық медианың, әлеуметтік медианың және дәстүрлі медианың рөліне назар аударды. Олардың зерттеу нәтижелері сандық медиа жаңа музыканы ашуда маңызды рөл атқарса да, әлеуметтік медиа мен дәстүрлі медиа маңызды болып қала беретінін көрсетеді. Бұл музыканы тұтынудағы сандық технологиялардың, әлеуметтік медианың және дәстүрлі көздердің күрделі өзара әрекеттесуін көрсетеді (Cihan Tabak 2023). Интернет пен әлеуметтік медиа платформаларының пайда болуымен музыка журналистері ақпарат тарату және аудиториямен өзара әрекеттесу үшін жаңа мүмкіндіктерге ие болды. П. Катаев ұсынған онлайн музыкалық ресурстардың жіктелуі өте жан-жақты болып көрінеді. Бұл жіктеуге мыналар кіреді:

- музыкалық әлеуметтік желілер (Soundcloud сияқты мамандандырылған немесе TikTok сияқты музыкалық мазмұнды қамтитындар);

- музыкалық қызметтер (Yandex Music, Spotify және т.б.);

- музыка өкілдігінің веб-сайттары (әртістің, топтың, агенттіктің және т.б.);

- онлайн музыкалық медиа (Modernrock (http://modernock.ru/, Pitchfork (http://pitchfork.com), Rolling Stone Russia және т.б.);

- онлайн каталогтар (мысалы, Music Encyclopedia (http://www.music-dic.ru), Oxford Music Online (http://www.oxfordmusiconline.com) (Байзан, А. А., & Распопова, С. Л.).

Сандық музыканы тұтыну үшін ағындық қызметтер мен интерактивті емес қызметтер музыканы табудың ақпараттық арнасы бола алатындығын анықтады. Зерттеулер музыканы өзі үшін ашу эмоционалды жауап ретінде қалыптасады және тұтынушылар қайтадан таба алатындығын көрсетті. Сондай-ақ, Spotify-ді енгізу музыканың жаңа әртүрлілегінің таралу қарқынын тездететіні анықталды (Ranff, G., & Degener, L. 2023).

Жоғарыда қарастырылған мақалалар мен зерттеу жұмыстары әлеуметтік трендердің, эмоциялар мен музыканың байланысын ашып көрсеткен. Жүргізілген зерттеулердің көп бөлігі, олардың арасындағы байланысты зерттеп, жұмыстар жүргізген. Алайда, бұл зерттеу жұмысының мақсаты музыкалық трендтердің эмоционалды әсеріне байланысты болғандықтан, әдіснама арқылы зерттеудің негізін толық қалыптастырдық.

Қазіргі таңда музыка мен эмоция арасындағы байланысқа арналған зерттеулер көп болса да, әлеуметтік желілер арқылы таралатын музыкалық трендтердің адамдардың эмоционалдық жағдайына әсері жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Әсіресе TikTok платформаларындағы музыкалық трендтердің эмоцияларды реттеу құралы ретіндегі рөліне қатысты зерттеулер аз.

ӘДІСНАМА

Зерттеудің барысында аралас әдіснама қолданылды. Бұл зерттеудің мақсаты - әлеуметтік желілердегі музыкалық трендтерді тыңдау жиілігі мен пайдаланушылардың эмоционалды реакциялары арасындағы байланысты анықтау. Олардың әртүрлі музыкалық трендтерге эмоционалды реакциясы қандай екенін зерттеу. Сауалнаманы өтуден бұрын, барлық респонденттер жазбамен танысу арқылы, қатысуға келісім берді (1 қосымша). Ал, интервью барысында, әрбір респонденттен ауызша келісім алынды және толығымен зиян келтірусіз жүргізілді. Зерттеуге 16-30 жас аралығындағы жастар қатысты. Себебі, қарастырылған зерттеулермен салыстыра келе, осы жас аралығында адамдар музыкалық трендтерді көбінесе тыңдайтын және әлеуметтік желілерді қолданатын адамдар қатарына жатқызды.

ҚОЛДАНҒАН ӘДІСТЕР:

1. Тақырыпқа негізделе құралған авторлық сауалнама

2. Тыңдарманның музыка әсерін анықтауға арналған интервью

АВТОРЛЫҚ САУАЛНАМА

Авторлық сауалнама тақырыпқа негіздей отыра құрылды. Ол 4 бөлімнен тұрады.

1. Демографиялық мәлімет (жасы, жынысы, қолданатын әлеуметтік желісі)

2. Музыкалық трендтерді тыңдау жиілігі мен тақырып өзектілігін ашу (Likert шкаласы)

3. Респонденттердің музыкалық трендіне эмоционалды реакциясын анықтау (PANAS шкаласы бойынша)

4. Респонденттердің эмоцияларына музыканың әсерін анықтау

2 және 4 бөлімді құру барысында Likert шкаласына сүйену арқылы, респонденттердің тақырып бойынша ойын біліп, оны сандық жүйеге ауыстырдық. Музыкалық трендтерді анықтау барысында ашық цифрлық платформалардағы танымал контенттерге талдау жүргізіліп, Қазақстан аумағындағы танымал әртүрлі жанрдағы әндер таңдалды. Анықталған танымал музыкаларды қолдану арқылы сауалнама сұрақтары құрылды. Сонымен қатар, 3 бөлік жауаптары PANAS шкаласының эмоциялар түріне негізделіп, қатысушылардың анық және еркін жауап беруіне мүмкіндік алынды. Зерттеулерде жиі қолданылатын әдістемелердің бірі “PANAS” (Positive and Negative Affect Schedule). PANAS – эмоцияларды жалпылай бағалауға арналған. PANAS әдістемесі жағымды және жағымсыз әсерді анықтауға арналған. Негізгі 20 эмоциядан құрылатын, нақтырақ айтқанда 10 жағымды және 10 жағымсыз эмоция ішінен таңдалып, қарастырылады. Бұл әдістеме барлық салаға бейімделеді және көбіне адам көңіл күйіне назар аудартады (Crawford, J. R., & Henry, J. D. 2004). Бірақ, зерттеуде эмоция көптігі адамдарды шатастыру ықтималдылығы әсерінен PANAS шкаласы бойынша, тақырыпқа сай келмейтін эмоция түрлері алынды. Жиі қолданылатын эмоция түрлері қалды және қатысушыларға қиындық туындамады. Бұл шешім пилоттық версиядан кейін қабылданды.

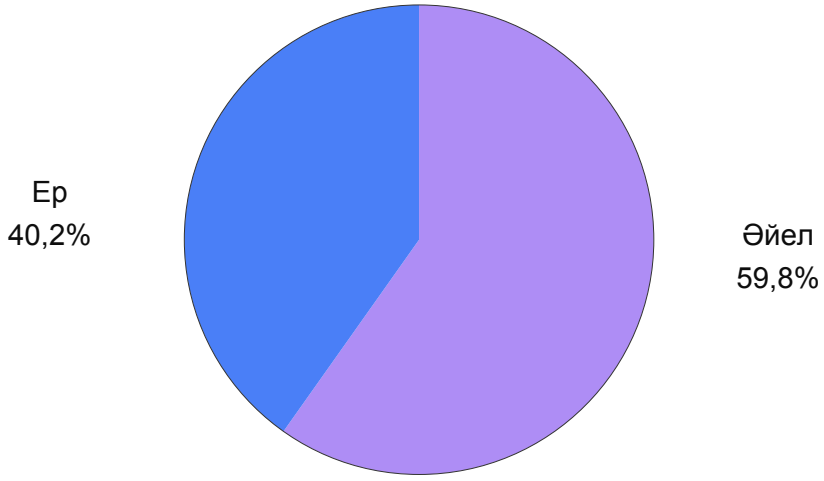
Сауалнама 20 күн жүргізілді, 16 жастан басталып 30 жасқа дейінгі қатысушылар қатысты. Сауалнамаға қатысушылар саны 82. Сауалнама WhatsApp және Instagram платформалары арқылы, онлайн форматта жүргізілді. Қатысушыларды толық анонимді және ғылыми бағытта қолданылатыны ескертілді. Қатысушылар ыңғайлы іріктеу әдісімен таңдалды. Деректерді жинау үшін қатысушылардың музыкалық трендтері мен эмоцияларын тыңдау жиілігін өлшеу үшін Likert шкаласына және PANAS шкаласына негізделген сауалнама қолданылды. Сауалнама Google Forms арқылы жіберіледі. Толтыру процесі шамамен 10 минутты алады. Деректерді жинағаннан

кейін музыка тыңдау жиілігі мен пайдаланушылардың эмоционалды реакциялары арасындағы байланысты анықтауға арналған сауалнама сенімділігі Jamovi бағдарламасы арқылы анықталды. Жүргізілген сауалнама сенімділігін бағалау үшін Кронбах альфа коэффициенті (Cronbach's Alpha) қолданылды және алынған нәтиже бойынша α = 0,793 болды Ал, McDonald's Omega бойынша ω = 0,798 болды. Бұл коэффицент сенімділіктің қанағаттанарлық деңгейін көрсетеді. Сауалнама валидтілігін тексеру үшін факторлық талдау жүргізілді, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) көрсеткіші мен Бартлетт сфералық тестінің нәтижелері деректердің факторлық талдау жасауға жарамды екенін көрсетті, яғни p < .001. Факторлық жүктемелердің көпшілігі қабылданатын деңгейде болды, бұл сауалнаманы құрылымдық валидтілігін растайды. Зерттеу барысында барлық қатысушылардан ерікті келісім алынды және анонимді түрде жүзеге асты.

САУАЛНАМА НӘТИЖЕСІ

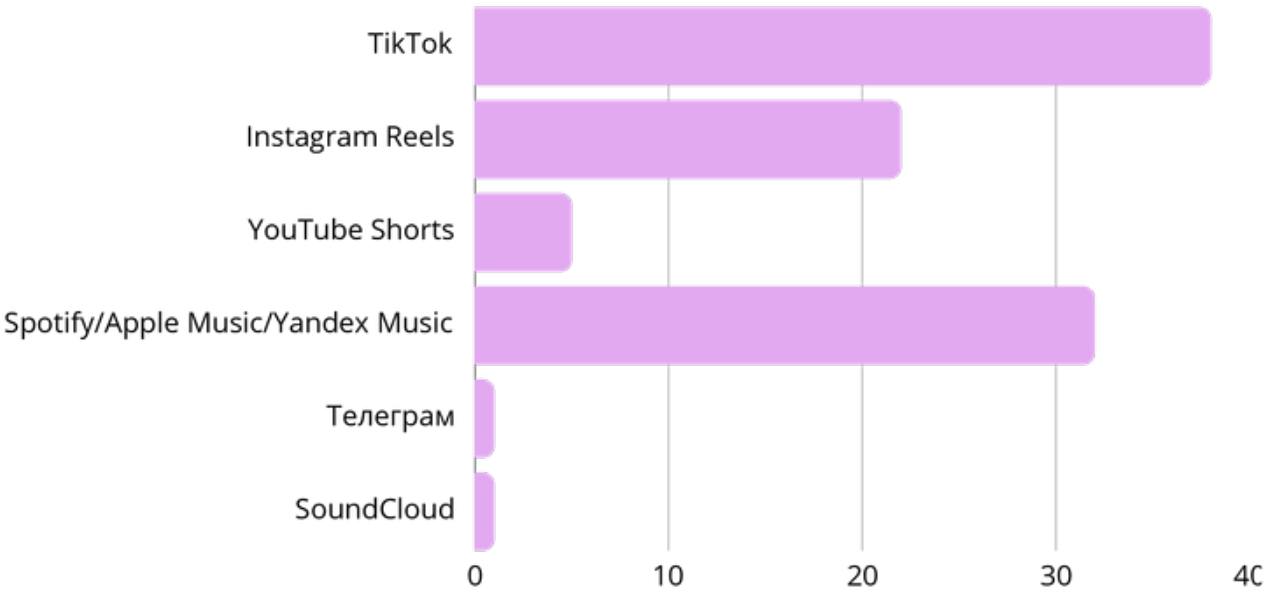
Сауалнамадан өткен 82 респонденттің 59,8% әйел адам болса, қалған бөлігі ер адам.

(1 сурет)

(1 сурет)

Сауалнамаға қатысушылардың жастары 16-30 жас аралығын қамтиды. Респонденттердің музыкалық трендтерді қандай платформада тыңдайтынын анықтау мақсатында қойылған сұраққа 46,3% респондент "TikTok" платформасын қолданатынын көрсетсе, 39% респондент "Spotify/Apple Music/Yandex Music" жауабын таңдады. Демек, қатысушылардың көп бөлігі музыкалық трендтермен "TikTok" платформасынан таныс болса, тағы бір бөлігі арнайы музыка тыңдауға арналған қосымшаларды қолданады. Сонымен қатар , Instagram REELS, YouTube Shorts, телеграм сияқты қосымшаларды қолданатындарын жеткізді (2 сурет) .

(2 сурет)

2 бөлімде қарастырылған жауаптарды талдау барысында “ Қаншалықты жиі сіз музыкалық трендті әлеуметтік желіде тыңдайсыз? ” сұрағына респонденттердің 46,3% “жиі” жауабын белгілесе, 30,5% “кейде” жауабын белгілеген. Бұл нәтижелер сауалнаманы өткен қатысушылардың көп бөлігі музыкалық трендтерді әлеуметтік желіден тыңдайтынын және жиі музыка тыңдайтынын көрсетеді. Бұл жауаптар, қарастырылып жатқан тақырыптың өзектілігін көрсетіп, маңыздылығын жеткізеді.

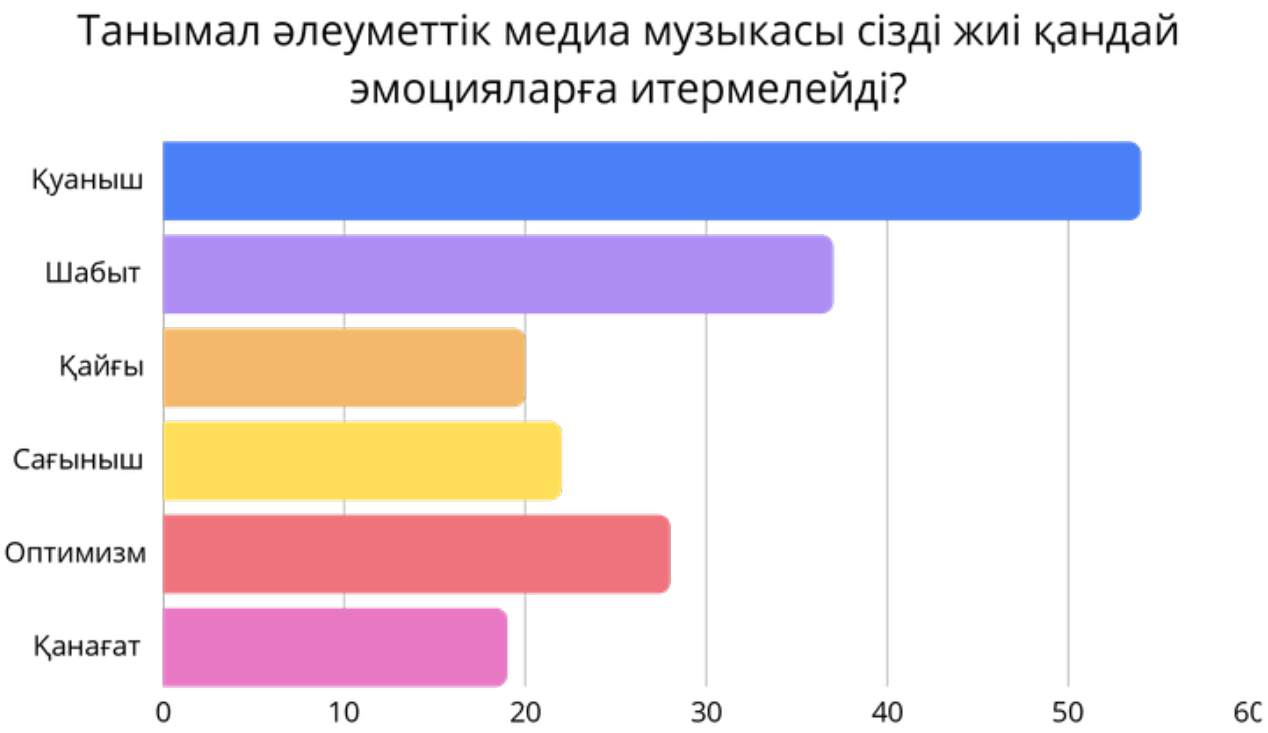
(3 сурет)

(3 сурет)

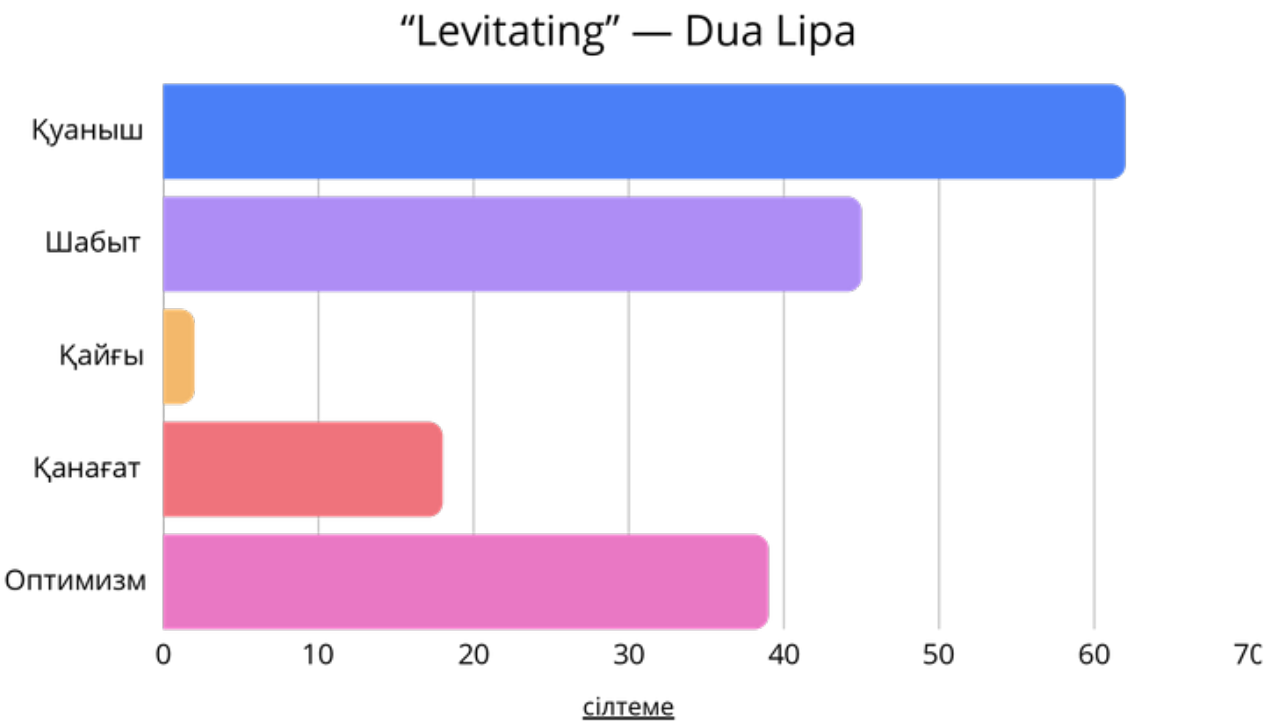
3 бөлім мини-эксперимент түрінде жүргізілді. Цифрлық ортада Қазақстан аумағында танымал деп саналатын, әр түрлі жанрдағы 5 музыкалық трендтер қарастырылды. Қолданылған музыкалық трендтердің респонденттерге эмоционалды әсерін анықтау мақсатында, PANAS шкаласы бойынша, тақырыпқа сай бейімдеу арқылы 20 эмоция ішінен маңызды және тақырыпқа сай 10 түрлі эмоция түрі алынды. Демек, зерттеу жұмысын жасау барысында PANAS шкаласының тақырыпқа сай бейімделетінін көре аламыз. Шкала бойынша, қуаныш,

шабыт, мазасыздық, қайғы, кінә, жалғыздық, сағыныш, қорқыныш, қанағаттану, оптимизм, тітіркену кірді. Осылардың ішінде негізі қуаныш, шабыт, қайғы, сағыныш, қорқыныш жиі қарастырылды. 2 энергетикалық әуен, 2 мұңды әуен және 1 баяу ән таңдалды. Сонымен қатар, бұл бөлімде қатысушыларда әлеуметтік желілердегі музыканы тыңдау барысында көбіне туындайтын эмоция түрі талданды. Респонденттердің 65,9%-ы “Қуаныш”, 45,1%-ы “Шабыт” және 34,1%-ы “Оптимизм” жауаптарын таңдады. Қалған бөлігі “Сағыныш” және “Қайғы” жауаптарын таңдады. Бұл көрсеткіштер, әлеуметтік желілерде таралған музыкалық трендтердің көп бөлігі адамдарда жағымды, позитивті эмоционалдық реакция тудыратынын көрсетеді (4 сурет).

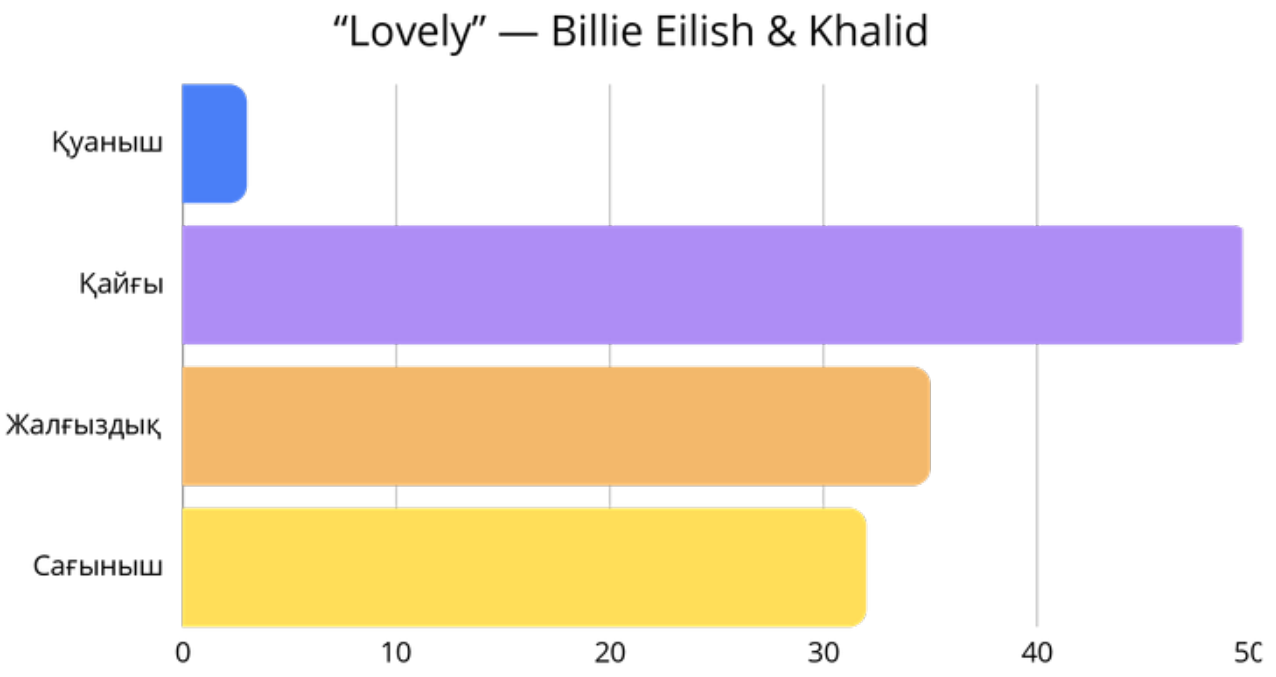
(4 сурет)

Берілген музыкалық трендтерге деген эмоционалды реакцияны байқау бөлімінде берілген ““Levitating” — Dua Lipa ” әні позитивті жанрдағы цифрлық ортада танымал әндердің бірі. Респонденттердің осы әнге деген эмоционалды реакциясы көбіне позитивті жауаптардан тұрады (5 сурет). Эмоционалды реакцияны қарастыратын болсақ, негативті көрініс беретін эмоционалды реакциялар сирек байқалды.

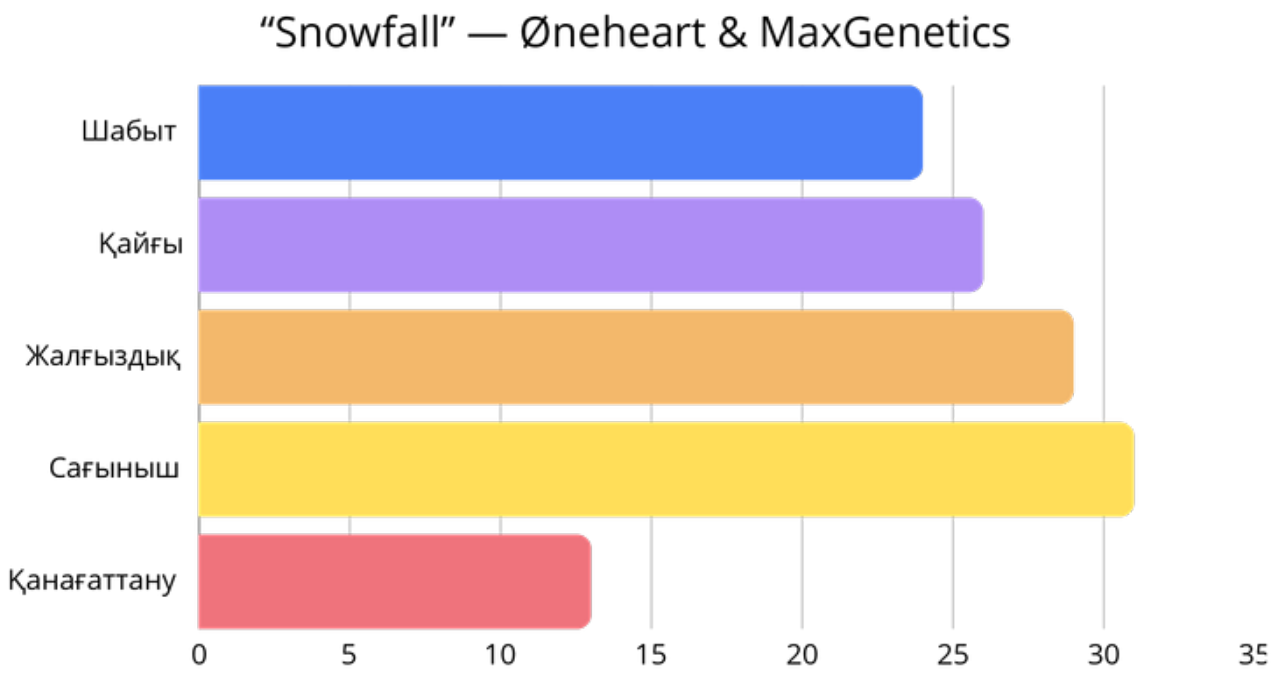
(5 сурет)

Келесі қарастырылған ““Lovely” — Billie Eilish & Khalid” әні, бұл ән мұңды жанрға жататын әндердің бірі. Респонденттер “Lovely” тыңдау барысында, көбіне “қайғы” “жалғыздық ” сынды эмоциялық реакция беретінін көрсетті (6 сурет).

(6 сурет)

Келесі ““Snowfall” — Øneheart & MaxGenetics” әні баяу және тыныштыққа арналған әндердің қатарына жатады. Респонденттердің жауаптарына байланысты, сағыныш және жалғыздық сезіндіретінін көрсетті. Бұл ән көбіне адамдарда сағыныш, яғни басқаша айтқанда ностальгия сезімін береді (7 сурет).

(7 сурет)

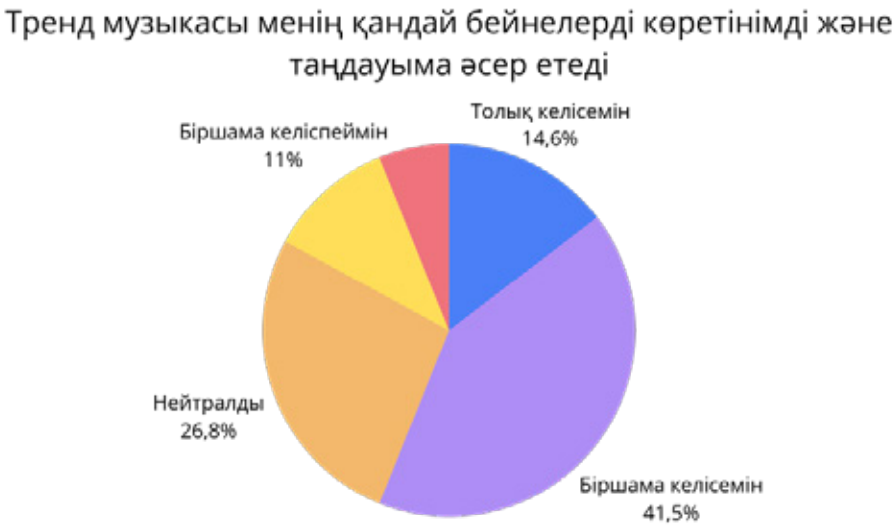
Берілген бөлім бойынша респонденттердің берген жауаптарына байланысты әртүрлі жанрдағы музыка адамда пайда болатын эмоциялық реакциялардың да әртүрлі болуына алып келетінін көруге болады. Сонымен қатар, қатысушылардың көбіне музыкалық трендтер жағымды эмоция туындататынын қарастырады. Жоғарыда, айтып өткендей музыканың ритмі, ырғақтылығы мен дыбыс жиілігі мидың белгілі бір бөлімдерін белсендіру арқылы әртүрлі эмоция туындауына алып келеді. Ал, сауалнамада қарастырылған музыкалардың әртүрлі жанрда және ырғақта болуы және қатысушылардың жауабы бұл теорияны негіздеуші фактор болды.

Соңғы қатысушылардың көзқарасын анықтауға арналған Likert шкаласы бойынша жауаптар қарастырған бөлім. “Музыкалық трендтерді тыңдағаннан кейін мен эмоцияларымның өзгергенін байқаймын” тұжырымдамасымен келісетін қатысушылар саны, нейтралды немесе келіспейтін жауаптарға қарағанда көп. Бұл тұжырым респонденттердің ойынша музыкалық тренд тыңдау барысында эмоция өзгерісі болу мүмкіндігі жоғары екенін көрсетеді. Сонымен қатар , олардың арасында байланыс жоғары екені байқалады (8 сурет).

(8 сурет)

Сонымен қатар, сауалнамада болған маңызды тұжырымдардың бірі “Тренд музыкасы менің қандай бейнелерді көретінімді және таңдауыма әсер етеді”. Бұл тұжырымға берілген жауаптарды анализ жасай келе, адамдардың таңдауына тыңдайтын музыка әсер ететінін байқауға болады. Демек адамдар көретін контентін эмоциясына сай музыка арқылы таңдайтынын жеткізеді (9 сурет).

(9 сурет)

Жалпы сауалнама нәтижесін жинақтай келе, музыкалық трендтердің эмоцияға әсері бүгінде өзекті екенін көрсетеді. Сонымен қатар, жоғарыда айтылған теория, нақтылай айтқанда тыңдалатын музыканың жанры адамдарда туындайтын эмоциялардың әртүрлі болуына алып келетінін байқауға болады. Сонымен қатар, адамдардың күнделікті өмірде тыңдайтын әуендері әлеуметтік желілерде қарастырылған трендтерге байланысты және соған бейімделу арқылы музыка тыңдаудағы немесе бейне көрудегі эмоциялары өзгеріп отыратынын байқаймыз.

ТЫҢДАРМАН МЕН МУЗЫКАНЫҢ БАЙЛАНЫСЫН АШАТЫН ИНТЕРВЬЮ

Сұхбаттың мақсаты:

Респонденттердің әлеуметтік желілердегі танымал музыкалық трендтерді тыңдауға эмоционалды реакциясын зерттеу. Музыка нақты сол уақытта адамдарда қандай эмоциялар тудыратынын және бұл эмоциялар музыка түріне байланысты қалай өзгеруі мүмкін екенін көрсету.

ГИПОТЕЗА:

Әлеуметтік желілер арқылы таралатын музыкалық трендтер жастардың эмоционалды жағдайына әсер етеді және эмоционалды тәжірибе мен оларды реттеу құралы ретінде қолданылады деп болжанады. Сонымен қатар, жастардың күнделікті өмірінде музыкалық трендтер жиі кездеседі деген тұжырымды қарастырамыз.

Сұхбатқа 18-25 жас аралығындағы 5 студенті қатысады, олар әлеуметтік желінің белсенді қолданушылары. TikTok және Instagram платформаларындағы музыкалық трендтерді бақылап өз қажеттіліктеріне сай қолданады. Қатысушылардың интернетте танымал музыкалық трендтердің эмоционалды реакцияларын түсіну үшін , MNU университет қабырғасында оқитын студенттер арасынан ыңғайлы іріктеу әдісімен таңдалды. Зерттеу барысында ерікті келісім алынды және жеке мәліметтері құпия сақталды. Сұхбат жартылай құрылымдалған сұхбат форматында өтеді, онда сұрақтар алдын-ала дайындалады, бірақ респонденттер өз ойлары мен эмоцияларымен еркін бөлісе алады. Сұхбат шектеулері, респонденттер саны аз және олар ыңғайлы іріктеме бойынша таңдалды. Зерттеудің шектеулері ретінде қатысушылар санының аздығы және ыңғайлы іріктеу әдісінің қолданылуы қарастырылады.

Сұхбатқа арнайы сұрақтар құрылды және респонденттер жауабына байланысты өзгерістерге ұшырады. Негізгі сұрақтар:

1. Музыканы қаншалықты жиі тыңдайсыз?

2. Музыканы тыңдаудағы мақсатыңыз қандай және өміріңіздегі рөлі ?

3. Әлеуметтік желілерде таралған музыкалық трендтер сіздің эмоционалды күйіңізге қалай әсер етеді?

4. Эмоцияларыңызды басқару мақсатында, өзіңіздің күйіңізді тұрақтандыру мақсатында тыңдайсыз ба?

5. Сіздің ойыңызша қазіргі таңда әлеуметтік желілердегі музыкалық трендтер көбіне қандай эмоция тудырады?

ЖҮРГІЗІЛГЕН ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕСІ

Жүргізген жартылай құрылымдалған сұхбат нәтижесін (2 қосымша) талдау барысында, респонденттер музыканы күнделікті өмірде жиі тыңдайтынын айтты. Алайда, респонденттердің көп бөлігі музыканы белгілі бір мақсатта тыңдайды. Респонденттердің айтуы бойынша, олар фондық әуен ретінде немесе күнделікті өмірде ойын бөлу мақсатында немесе сабақ оқу барысында фокус қою мақсатында жеткізгенін айтты. Жоғарыда айтылған ,теориялық зерттеулерде айтылғандай, классикалық , поп музыкалар концентрация қоюға мүмкіндік береді. Сұхбат студенттер арасында жүргізілгендіктен, көбіне сабақ оқу барысында немесе сабақтан тыс уақытта тыңдайтынын жеткізеді. “Негізі күнделікті өмірден алыстау үшін тыңдаймын, ойымды басқа жаққа бөлу үшін”, “Тек сабақ оқыған кезде немесе белгілі бір жұмыстарды істеген кезде тыңдаймын”, яғни респонденттер фондық тұрғыда, фокус қою мақсатында музыка тыңдайтындарын жеткізді. Айта кетерлігі, студенттер күнделікті өмірде музыканы жиі тыңдайтынын жеткізсе де, музыка олардың өмірінде ерекше орын алмайтынын қарастырды. Яғни, музыка өмірге қатты әсер етпеген күннің өзін-

де қазіргі қоғамда музыка барлық адам өмірінде бар екенін көрсетеді. Жоғарыда айтылған теорияға сүйене отырып, Дроздова, Хайкина, Попова, (2022) зерттеуінде қарастырғандай, музыканы үнемі тыңдау қажеттілігі болмай және сол арқылы сыртқы ортадан жабылып қалған жағдайдың өзінде, адам музыкамен күнделікті кездеседі. Бұл зерттеудің нәтижесінде де адам музыка тыңдауды қаласа да, қаламаса да қазіргі қоғамда ол күнделікті күнде болады деген ойға келеді.

Сұхбаттың басты мақсаттарының бірі, қазіргі музыкалық трендтер респонденттердің эмоциясына әсер етуін зерттеу. Жауаптарды талдай отырып, респонденттің ойынша, “Негізі музыка адамның эмоциясын басқарады”, “ Музыканың ырғағы видео туралы ойымды жақсартады, не нашарлатады”, әлеуметтік желідегі музыкалық трендтер эмоцияларына әсер етеді. Алайда, жиі қайталанатын музыкалар жағымсыз эмоциялар көрсететінін, позитивті музыкалардың эмоциялардың жарқын болуына, тіпті жағымды мінез-құлықтың туындауына алып келетінін де жеткізді. Тыңдалған музыкалық трендтер эмоцияларының өзгерісіне немесе таңдауына әсер ететінін көрсетеді. Яғни, жоғарыда айтылған Скайе Ульве Гейр айтуынша, музыка эмоциялардың кең спектрін туындату мүмкіндігіне ие. Демек, эмоция мен музыка арасында байланыс бар екенін, студенттердің жауаптарымен сай келеді.

Сонымен қатар, сүйікті әуендерді тыңдау көңіл-күйді көтеріп қана қоймайды, сонымен қатар ол үшін өмірдің маңызды сәттерімен байланысты естеліктерді ояту арқылы адамды өткенге қайтарады (Ахмедова , З., & Ахмедова , М. 2025). Бұл тұжырымға ұқсас респондент жауабын қарастырсақ, белгілі бір музыкаларды тыңдау адамда ностальгия сезімін тудырады. Соның әсерінен, өздеріне ұнайтын әнді тыңдау, адамдарда жағымды әсер қалдырып, эмоцияларының өзгеруіне септігін тигізеді.

Жауаптарды талдай келе, респонденттер өздерінің көңіл-күйін, эмоциясын немесе өзін басқару мақсатында музыка жанрын, стилін өздері таңдайтынын айтты. “Көңіл күйім жоқ кезде, махаббаттан қайғырып тұрсам, махаббат жайлы тыңдаймын”, яғни өзінің эмоционалды күйіне, психикалық күйіне қарай, музыка түрін таңдап, әлеуметтік желіде таралған трендтердің ішінде өздеріне сай әуенді таңдайтынын байқауға болады.

Сонымен қатар, маңызды сұрақтардың бірі, “Сіздің ойыңызша қазіргі таңда әлеуметтік желілердегі музыкалық трендтер көбіне қандай эмоция тудырады?”. Осы сұраққа жауап беру барысында студенттер әлеуметтік желілердегі музыкалар көбіне қуаныш, шабыт, ыза, ностальгия сынды эмоцияларын тудыруы мүмкін деген тұжырымды айтты. “Жалпы адамдарда көбінесе ностальгиялық сезімдерді тудыртады”, “Қуанышты эмоциялар тудыратын шығар, шабыттандырады деп ойлаймын.”, “ Байқағаным, жастардың басым бөлігі “TikTok” желісін қарқынды қолданады. Ал бұл желіде көңіл көтерерлік характердегі әндерді жиі байқауға болады. Сондықтан, көбінесе жақсы көңіл-күй сыйлайды деп айту орынды деп ойлаймын.” Демек, қазіргі кезде болып жатқан музыкалық трендтер көбіне позитивті эмоциялардың туындауына алып келеді.

Зерттеу барысында бірнеше респондент, олардың ойынша музыкалық тренд деп саналатын әндердің атаулары мен орындаушыларын атап өтті. Сонымен қатар , музыканы тек сабақ немесе жұмыс мақсатында емес, спортпен айналысу кезінде мотивацияны арттыру үшін, фокус қою үшін тыңдайтынын жеткізді.

Айта кетерлігі, сұхбат MNU университет қабырғасындағы 5 респонденттен алынды. Анонимді жүргізілетіні, зерттеу жұмысына қатысу жайлы ауызша келісім алынды. Барлық студент, өз еркімен қа-

тысып, шынайы жауап берді.

Жүргізілген сұхбат нәтижесін жинақтайтын болсақ, музыкалық трендтер қазіргі таңда жарқын, жағымды эмоциялар туындатады. Адамдар музыканы күнделікті тыңдау арқылы, өздерінің күнделікті әрекетіне айналғанын көрсетті және ол тек эмоционалды тұрғыда ғана емес, физикалық тұрғыда күш жинауға мүмкіндік беретінін көрсетті. Әлеуметтік желіде таралған музыканың күнделікті өмірдегі көңіл-күйіне әсер етуі сирек емес екенін атап өтті. Жылдам және ырғақты композициялар көбінесе энергияның жоғарылауымен және көңіл-күйдің жақсаруымен байланысты болды, ал тыныш немесе меланхолиялық трекктер қайғы, тыныштық немесе сағыныш сезімін тудыратынын жеткізді.

Сұхбат мақсаты қазіргі таңда жастардың әлеуметтік желілерде музыкалық трендтерді тыңдау жиілігі жоғары және олардың эмоционалды күйіне әсерін анықтау болды. Нәтижелерін қарастыра отырып, жүргізілген сұхбат пен басты мақсаты арасында байланыс бар және болжамды идеяны негіздейді.

Жүргізілген екі зерттеу жұмысы тақырыптың мазмұнына сай және қарастырылған мәселені ашатын зерттеу жұмыстары болды. Сауалнама нәтижелері респонденттердің музыкалық тенденцияларға және музыканы пайдалану жиілігіне эмоционалды реакцияларын анықтайтын descriptive statistics әдісімен өңделді. Сұхбат нәтижелері thematic analysis әдісі негізінде талданды және қатысушылардың жауаптарынан қайталанатын эмоционалды тақырыптар мен музыканы қабылдау ерекшеліктері бөлінді. Болжамды жауаптар алынып, тақырыптың өзектілігімен қатар, музыкалық трендтердің эмоционалды әсері де қарастырылды. Алайда, жүргізілген зерттеудің шектеулеріне қарастырсақ, ыңғайлы іріктеме болғандықтан, белгілі бір орта аумағындағы респонденттер қатысты және көп бөлігі жастар , яғни студенттер мөлшері көп. Сондықтан, бұл зерттеу шектеуі толық Қазақстан аумағын қамтымайды және респонденттердің зерттеуді өту барысындағы эмоционалды күйі мен жағдайын қарастырылмады. Алайда, барлық шектеулер мен мүмкіндіктерді ескере отырып, респонденттер жауабын қарастырдық. Айта кетерлігі сауалнама және интервью алдын ала келісім бойынша жүргізілді және анонимдік пен қауіпсіздік сақталды.

ТАЛҚЫЛАУ

Жүргізілген зерттеуге сай зерттеулер қарастырылған, Карабаевтың 2023 жылы жүргізген зерттеуімен қарастыратын болсақ , ол зерттеу белгілі бір жанрдағы әндерді ұсынып, тыңдармандардың эмоционалды реакциясын байқаған. Ол зерттеуде саундтрек үзінділерін қарастырған және қатысушылар саны едәуір аз болған. Осы зерттеу мен ұқсастығы жас аралығы бойынша және негізгі алынған гипотеза сәйкестігі байқалады. Алайда, осы жүргізілген зерттеу жұмысы, қазіргі күнде әлеуметтік желілерде кең таралған танымал музыкалар алынып, нақты эмоция түрлерін беру арқылы, сезімін сипаттау ұсынылды. Екі зерттеу де ,Қазақстан аумағында жүргізілген және зерттеу нәтижелері музыканың, адам эмоциясына деген әсерінің бар екенін анықтады. Карабаевтың 2023 жылы жүргізген зерттеуінің нәтижесі бойынша музыка адамның эмоциялары мен бейнелеріне қатты әсер ететіні анықталды. Біздің жүргізген зерттеу нәтижесі бойынша, адам эмоциялы тыңдалған музыкаға сай өзгереді және ол адамның қандай материал көруіне әсер ететінін көрсетті.

Сонымен қатар, осыған сай жүргізілген зерттеулердің бірі Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. 2024 жылы Мәскеуде жүргізушілердің музыкалық жанрларға деген реакциясын қарастырған. Олардың талдаулары рок, поп және классикалық музыкалардың жүргізушілердің көлік

жүргізуіне әсерін анықтаған. Нәтижесі бойынша, ашумен, тыныш, бірқалыпты, фокус жоғалтпай айдау сияқты әртүрлі деңгейлерді қарастырған. Осы жүргізілген зерттеу мен Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. 2024 жылы жүргізген зерттеу арасында сәйкестіктер бар, екі зерттеудің де нәтижесі әртүрлі жанрдың, адамға деген әсері әртүрлі екенін көрсеткен. Алайда, бұл зерттеу жүргізушілерге және олардың көлік жүргізудегі мінез-құлқына көбірек бағытталған. Бірақ, идеялық тұрғыда сай келеді.

Қарастырылған зерттеулерді талдайтын болсақ, музыка тек эмоционалды фонда ғана емес, сонымен қатар , мінез - құлықтық жағынан да әсері бар екенін байқаймыз. Сонымен қатар, жүргізілген осы зерттеу әлеуметтік желідегі музыкаларды тыңдау арқылы адам эмоционалды фонын басқара алады, тура солай жүргізушілер өздері музыка таңдау арқылы, көлік жүргізу кезіндегі эмоцияларын басқара алатынын байқаймыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу жұмысын қорытындылай келе, біз музыканың эмоциямен байланысының шығу тарихын, адамға әсерін және өзара байланысын қарастырдық. Музыка қазіргі таңда адамның күнделікті өмірінің тұрақты элементіне айналған. Заманауи музыкалық трендтер адамның эмоционалды жағдайына әсер етеді және белгілі бір эмоционалды сезімдерді күшейтеді деген тұжырым расталды. Сонымен қатар, қазіргі таңда музыкалық трендтерді тыңдау арқылы адамдар өз эмоцияларын басқару мүмкіндігіне ие бола алады. Яғни, жүргізілген зерттеу нәтижесін талдай келе, адамдар эмоцияларын сезініп, жақсырақ тану мақсатында әртүрлі жанрдағы музыканы тыңдайды. Қазіргі таңда әлеуметтік желіде жиі кездесетін трендтегі әндер, көбіне адамдарда жағымды эмоциялар туындатады, алайда басқа да ашу, қорқыныш, ностальгия сынды эмоциялық күйлерді сезінетінін байқадық. Музыканың тұрақты түрде жаңарып, үзіліссіз дамуы музыкалық трендтердің белсенді көбеюіне әсер етеді. Музыка адам дамуымен қатар дамығандықтан, адам эмоциясы мен оның арасындағы байланыс өзектілігін жоғалтпайды. Сонымен қатар, эмоцияға әсерін байқау арқылы, өзін-өзі тұрақтандыру мақсатында музыка-терапияға жүгіну ұсынылады. Бұл адамдарға өз эмоцияларын жақсырақ түсінуге және басқаруға мүмкіндік береді.

1 ҚОСЫМША

“Құрметті қатысушы! Бұл сауалнама «Әлеуметтік желіде кең таралған музыкалық трендтердің эмоционалдық әсері» тақырыбындағы ғылыми зерттеу жұмысы аясында жүргізілуде. Сіздің жауаптарыңыз толығымен анонимді және тек ғылыми мақсатта қолданылады.

Қатысу ерікті түрде жүзеге асырылады — сіз кез келген уақытта себепсіз бас тартуға құқылысыз. Жиналған мәліметтер үшінші тұлғаларға берілмейді және зерттеу аясында ғана пайдаланылады. Сауалнамаға жауап беру арқылы сіз өз еркіңізбен және саналы түрде қатысуға келісім бересіз.”

2 ҚОСЫМША

Сауалнама: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScMrenFVlZUevJbGAS0omzOqX-os4XNkT2kSNkh9BGf1c33IA/viewform?usp=dialog

1. Жасыңыз/Ваш возраст

2. Жынысыңыз/Ваш пол

3. Музыкалық трендтерді жиі тыңдайтын платформа/Платформы, на которых вы чаще всего слушаете трендовую музыку

4. Қаншалықты жиі сіз музыкалық трендті әлеуметтік желіде тыңдайсыз?/Как часто вы слушаете трендовую музыку в социальных сетях?

5. Танымал әлеуметтік медиа музыкасы сізді жиі қандай эмоцияларға итермелейді?/Какие эмоции чаще всего вызывает у вас популярная музыка в социальных сетях?

6. “Dance Monkey” — Tones and I (https://youtu.be/q0hyYWKXF0Q?si=kvEWy2L1iKT2htWV)

7. “Levitating” — Dua Lipa “Levitating” — Dua Lipa (https://youtu.be/OsfAnsMY21M?si=QJ3x2A2jCJXBxEHX)

8. “Snowfall” — Øneheart & MaxGenetics (https://youtu.be/Rei1LuTVQWY?si=VUA1BMNg7UYef-b7)

9. “Lovely” — Billie Eilish & Khalid (https://youtu.be/V1Pl8CzNzCw?si=xv527OGiQD_sUexI)

10. “Arcade” — Duncan Laurence (https://youtu.be/51u5fnyrGj4?si=5M0dYpCluAW3_L24)

11. Музыкалық трендтерді тыңдағаннан кейін мен эмоцияларымның өзгергенін байқаймын/После прослушивания музыкальных трендов я замечаю изменения в моих эмоциях.

12. Тренд музыкасы менің қандай бейнелерді көретінімді және таңдауыма әсер етеді./Трендовая музыка влияет на мой выбор того, какие видео я смотрю и как я взаимодействую с контентом.

13. Сіз "әлеуметтік медиа музыкасы менің эмоционалды күйіме айтарлықтай әсер етеді"деген пікірмен келісесіз бе?/Согласны ли вы с утверждением: «Музыка в социальных сетях значительно влияет на моё эмоциональное состояние»

3 ҚОСЫМША

ИНТЕРВЬЮДІ ТРАНСКРИПТІ:

1 РЕСПОНДЕНТ

1. Күнде тыңдаймын. Күніне 2-3рет 1 сағат уақыт көлемінде.

2. Көңіл-күйді көтеру мақсатында және боянғанда, үй жинаған кезде просто для фона қою үшін тыңдаймын.

3. Иә, қайта қайта бола беретін өлеңдер кейде ызаға тиеді , бірақ кейде көңіл күй көтереді. Әртүрлі болады.

4. Көңіл күйім жоқ кезде, махаббаттан қайғырып тұрсам, махаббат жайлы тыңдаймын. Сондай сияқты. Шабыттанғым келсе, сондай музыкаларды тыңдаймын, мысалы өмірге ғашық болу үшін.

5. Екі түрлі эмоция ыза және билеуге алып келетіндей, көңілді әндер.

2 РЕСПОНДЕНТ

1. Музыканы сабаққа жиналған және қайтарда, аптаның 5 күні тыңдаймын.

2. Негізі күнделікті өмірден алыстау үшін тыңдаймын, ойымды басқа жаққа бөлу үшін. Менің өмірімде қатты рөл атқармайды, онсыз да өмір сүре аламын.

3. Қуанышты музыкалар шынымен қуантады. Билеуге алып келеді дегендей, ешкім көрмей тұрғанда және қайғылы музыкаларға қатты қайғырмаймын.

4. Әртүрлі жағдай. Көңіл-күйім жоқ кезде, көбінесе ұйықтап қаламын. Ал қуанышты болған кезде шынымен тыңдаймын, қуанамын, билеймін. Эмоциямды тұрақтандыру үшін музыканы қосуды жөн көремін.

5. Қуанышты эмоциялар тудыратын шығар, шабыттандырады деп ойлаймын.

3 РЕСПОНДЕНТ

1. Мен музыканы өте көп тыңдамаймын. Тек сабақ оқыған кезде немесе белгілі бір жұмыстарды істеген кезде тыңдаймын. Негізі өзімде Youtube бағдарламасында плейлист бар “study” ,соның ішінде 20-30 өлең бар, сабақ оқыған кезде тыңдап, оқимын.

2. Басқа бір ойларды ойлап, армандап, келешекті ойлап, өткенді болған эпизодтарды ойлау мақсатында тыңдаймын. Кейбір кезде, демалу үшін ғой бастысы. Өмірімдегі рөлі қатты жоқ, оны кейбір кезде тыңдаймын. Сабақтар, мидкалар, файналдар жақындаған кезде тыңдаймын.

3. Музыкалық трендтер қатты әсер етеді. Негізі музыка адамның эмоциясын басқарады. Көптеген зерттеулерде ол қарастырылған. Мысалы “Snowfall” “Arcade” “Comfort Chain” армандайтын, көңіл күйімізді түсіретін өлеңдерді тыңдасақ, өміріміздегі ең жаман сәттерді ойланамыз. Ал егер біз күшті, жігерлендіретін, шабыттандыратын музыка тыңдасақ, өмірдегі жеңістерімізді, жеткен жетістіктерімізді еске түсіріп, өзімізге баға береміз. Бірақ кейде адамдар фонк тыңдайды. Адамдар өзіне мотивация алады.

4. Жаттығу залына барсам, сол кезде мен өзімді, эмоциямды тұрақтандыру үшін өлең тыңдаймын. Яғни, жан жағымдағы адамдарға назар аудармас үшін, жаттығуға концентрацияны бекіту үшін.

5. Жалпы адамдарда көбінесе ностальгиялық сезімдерді тудыртады. Себебі адамдар әлеуметтік желіде 2016 жылғы өлеңдерді тыңдаған кезде сол шақтары естеріне түседі.

4 РЕСПОНДЕНТ

1. Шынымды айтсам, музыка өмірімнің бір бөлігіне айналғандай. Тіпті, эмоционалдық жағдайыма музыканың қаншалықты көңілді немесе мұңды болуы әсер ететінге дейін жетті. Таңда сергітерлік, ұйқы ашатын әндер тыңдасам, кешке ұйқы тартарлық, баяу мелодия тыңдауға тырысамын. Оған қоса, әлеуметтік желілердегі видеолардың 80%-ы

музыкасы бар видеолар. Бұл да күрделікті музыканы есту мүмкіндігімді ұлғайтады

2. Айта кеткендей, музыканың рөлі зор. Өмірімдегі ауыр жағдайларда музыка кішкене болсын оптимисті көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Түнде, көлікпен, ұзақ жүретін жолдарда музыка ұйықтамауға қатты көмектеседі

3. Музыканың ырғағы видео туралы ойымды жақсартады, не нашарлатады. Тағдыры қиын, ауыр болған адамдар туралы видеоларда баяу, монотонды музыкалар аяушылық сезімін оятса, спортпен байланысты, қауіпті трюктар жасайтын видеоларда тез қарқынды және көңілді музыкалар видеоны одан сайын жандандырады

4. Әрине көмектеседі. Мысал ретінде Билли Айлиштің әндерінің мен үшін мотивация оятарлық қасиеті бар. Пессимистік көңіл-күймен басталып, әннің жарқын аяқталуы өмірдің дәл қазіргі ситуациясымен ассоциация жасауға көмектеседі. Бұл қандай қиындық болмасын барлығының шешімі болатынын айтатындай.

5. Байқағаным, жастардың басым бөлігі “TikTok” желісін қарқынды қолданады. Ал бұл желіде көңіл көтерерлік характердегі әндерді жиі байқауға болады. Сондықтан, көбінесе жақсы көңіл-күй сыйлайды деп айту орынды деп ойлаймын.

5 РЕСПОНДЕНТ

1. Тым жиі деп айта алмаймын, алайда аптасына 2-3 рет құлаққаппен тыңдаймын

2. Көңіл күйімді көтеру үшін, өзімді тыныштандыру мақсатында шығар

3. Қатты әсер етеді, кейде жұмыстарыма кедергі жасайды. Себебі миымнан шықпай кетеді. Сондықтан, әр жолы әртүрлі

4. Иә, көңіл күйімді көтеру үшін тыңдаймын. Сол кезде эмоцияларым тұрақтанатын сияқты.

5. Жаман, себебі олар өте агрессивті, құлаққа жағымсыз болады. Алайда, кейде жақсы әндерді де байқап жатамын.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

Ахмедова , З., & Ахмедова , М. (2025). Влияние музыки на психоэмоциональное состояние человека и её роль в когнитивных процессах. *Инновационные исследования в науке*, *4*(3), 5–10.

Байзан, А. А., & Распопова, С. Л. МУЗЫКАЛЬНЫЙ КОНТЕНТ В НОВЫХ МЕДИА: ОСНОВНЫЕ ТРЕНДЫ И ФОРМАТЫ. Журналистика и медиакоммуникации: современные тренды.

Баулин, С. М., & Карицкий, И. Н. (2016). Влияние жанров музыки на развитие психики подростков. Динамика информационной основы смыслового чтения в младшем школьном возрасте, 15.

Бреан, А., & Скейе, Г. У. (2023). Музыка и мозг: как музыка влияет на эмоции, здоровье и интеллект. Альпина Паблишер.

Гаджиева, А. М. Психофизиологическое влияние музыки на психоэмоциональное состояние человека / А. М. Гаджиева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — № 45 (492). — С. 438-441

Дроздова Ирина Александровна, Хайкина Юлия Вадимовна, & Попова Кристина Максимовна (2022). ВЛИЯНИЕ МУЗЫКИ НА ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА. The Newman in Foreign policy, 5 (68 (112)), 45-49.

Журабек Тураевич Ярашев (2021). МУЗЫКАЛЬНАЯ ТЕРАПИЯ. Scientific progress, 1 (5), 641-647.

Зиннатова, А. А. (2009). Влияние музыки на человеческий организм. Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств, (4), 17.

Ильюша, В. И., & Пыхтин, С. Н. (2024). Влияние различных жанров музыки на состояние водителя. *Инновационная наука: международный научный журнал*, (3-2), 51-54.

Карабаев, В. Р. (2023). Влияние музыкальных произведений на эмоции и образы человека.

КАРПОВИЧ, К., & ЦУРУКОВА, В. (2025). ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА МОЛОДЕЖЬ И ПОДРОСТКОВ. *В НАЧАЛО*, 75.

Комил Буронович Холиков (2023). Прослушка классической музыки и воздействия аксонов к нервной системе психологического и образовательного процесса. Science and Education, 4 (7), 142-153.

Маманазарова , С. . (2024). МУЗЫКА И ПСИХОЛОГИЯ ЧЕЛОВЕКА. *Молодые ученые*, *2*(23), 161–163.

Саидий Саид Болта-Зода (2021). ВЛИЯНИЕ МУЗЫКИ НА ЧЕЛОВЕКА. Academy, (4 (67)), 63-65.

Тринадцатко, О. А., Титаренко, И. Е., & Беляева, С. А. РОЛЬ МУЗЫКИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ.

Crawford, J. R., & Henry, J. D. (2004). The Positive and Negative Affect Schedule (PANAS):

Construct validity, measurement properties and normative data in a large non-clinical sample. *British journal of clinical psychology*, *43*(3), 245-265.

Ranff, G., & Degener, L. (2023). The TikTok effect: How TikTok is shaping the way we consume music.

Robinson, Jenefer. Music and Emotions. *Journal of Literary Theory*, vol. 1, no. 2, (2008), pp. 395-419.

Tabak, C. (2023). The Effect of Music in Social Media Content Production. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 9(76): 4793-4803.

DOI 10.51634/2307-5201_2026_11_55

LEISURE VERSUS ACTIVE TOURISM: UNDERSTANDING MOTIVATIONS OF KAZAKH TOURISTS' PREFERENCES TOWARDS COASTAL VACATIONS ABROAD OVER DOMESTIC TRAVEL

Danish Aisulu, Gaibullayeva Merey, Otegen Laura, Zhazybekova Zhannur

Maqsut Narikbayev University

INTRODUCTION

The tourism sector in Kazakhstan is growing rapidly, and funding for new tourism development projects in the country increases each year. Among the most notable initiatives are two major projects: the Astana Tourist District and the Caspian Riviera in the Mangystau region (Government of Kazakhstan, 2025). If the first clearly aims to boost urban tourism, the second focuses on creating leisure opportunities for both foreign guests and residents. While these efforts are still in development, many Kazakh tourists continue to choose coastal destinations abroad.

According to the Bureau of National Statistics (2024), Kazakhstan recorded around 12 million outbound trips from its citizens in 2024, and over 1.5 million of these were directed toward coastal, resort-based destinations such as Türkiye, the UAE, Egypt, Thailand and Vietnam. On the other hand, each year the statistics for local destinations are also getting progressively better, with 6 million people making inbound trips in the same year. However, even though numbers for inbound trips are better, it is hard to indicate who traveled with the purpose of tourism and who was making trips for work or personal reasons. So, for Kazakhstan, these statistics could represent a potential loss of 1.5 million local tourists who could have chosen domestic destinations instead.

Understanding why locals prefer coastal destinations over domestic ones is essential for developing Kazakhstan's tourism industry, reducing outbound spending and making domestic tourism choices more competitive. Therefore, this study aims to identify and analyze the factors influencing preference for choosing the destinations and what kind of barriers prevent locals from choosing to travel within the country.

To address this gap within the motivations of Kazakh travelers, the research questions of this paper will address what makes coastal leisure travel more appealing to Kazakh people than existing domestic alternatives. If these top outbound destinations are considered to be leisurely vacations with suitable infrastructure for relaxation, is it possible that domestic tourism in Kazakhstan is losing local travelers due to association with more active experiences?

LITERATURE REVIEW

Research into tourist motivations traditionally relies on the push–pull model proposed by Graham Dann. According to Dann (1977), push factors are internal to tourists, while pull factors reflect the characteristics of the destination, indicating that some push and pull factors of tourist motivation have a fixed nature. Thus, push-pull stays a universal framework for analysing destination choices, especially in the context of differences between coastal travelling abroad and active domestic tourism. Contemporary researchers confirm that climate and access to the sea are key pull factors for tourists from landlocked countries. The work of Uysal and Jurowski (1994) shows that stable weather and access to beaches create steady demand for international resorts. This is particularly relevant for Kazakhstan, as the lack of a sea coast makes domestic destinations less competitive compared to Türkiye, the UAE or Egypt, where climatic conditions guarantee a seaside holiday. Another important pull factor is the quality of service and infrastructure. Research in the hotel industry emphasises that predictable service standards and the availability of all-inclusive models significantly increase the attractiveness of a destination (Heung et al., 2001).

Domestic tourism in Kazakhstan, on the contrary, is characterised by a lack of comprehensive resort complexes (Bureau of National Statistics of Kazakhstan, 2024). This is confirmed in interviews, as respondents note the need for independent planning and organisational pressure, which reduces the feeling of relaxation. In terms

of push factors, the literature highlights escapism and psychological "reset" as key motivations for international tourism. Morgan, Lugosi & Ritchie (2010) concluded that the desire to escape from routine and rejuvenate is an important factor in the choice of foreign destinations. Escapism in the context of tourism is understood as the desire to temporarily step outside of everyday reality, switch from routine responsibilities, and restore emotional balance through a change of scenery and experiences (Morgan, Lugosi, & Ritchie, 2010). For tourists from Kazakhstan, this is manifested in the desire to avoid harsh winters and working days, which is confirmed by the interview data. Thus, the psychological aspect is closely intertwined with the climatic pull-factor. Studies on Central Asia and Kazakhstan identify a number of obstacles to domestic tourism. These include poor transport accessibility, road quality, a limited number of modern hotels and high prices with inadequate service levels (Toleubayeva & Mussina, 2025). In addition, the marketing of domestic destinations remains underdeveloped, which reduces awareness among potential tourists (Akhmetalimova, Aubakirov, & Nuerlan, 2024). For these reasons, people increasingly perceive domestic tourism as "active" and requiring effort, as opposed to a "passive" and comfortable vacation abroad.

The affordability of international travel is also an important factor. Many popular destinations for Kazakhstani citizens are countries such as Türkiye, the UAE and Egypt, which are considered visa-free, reducing the bureaucratic burden and making travel more spontaneous (UNWTO, 2023). Domestic tourism, on the other hand, requires complex planning and independent organisation, which reinforces the contrast between the two models of leisure. Contemporary research also emphasises the role of value for money. Tourists evaluate not only the absolute cost of the trip, but also the ratio of price to quality of services (Chen & Tsai, 2007). In interviews, respondents noted that foreign resorts offer more for the same money than domestic destinations. This confirms the findings of international studies on the importance of perceived value as a key factor in choice.

Thus, the literature shows that international coastal tourism satisfies both the push and pull motives of Kazakhstani tourists through factors such as climate, sea, service, convenience and psychological "reboot". Domestic tourism, on the other hand, is associated with physical activity, organisational difficulties and unpredictable service quality. To develop domestic tourism, it is necessary to remove infrastructure barriers, create comprehensive resort complexes and promote cultural products based on national traditions.

METHODOLOGY

OVERVIEW

This research was conducted to determine why travelers from Kazakhstan tend to prefer international leisure destinations such as Türkiye, the UAE and Thailand over domestic tourism options and to identify what prevents locals from choosing Kazakhstan's tourism. To answer these questions, the study uses a qualitative approach based on semi-structured interviews with ten participants of different ages and travel backgrounds.

RESEARCH DESIGN

This research employs a mono-method qualitative design, using a single qualitative technique, semi-structured interviews, to collect and analyze data. Given that the primary aim of the research is to understand personal perspectives rather than produce numerical generalizations, a qualitative mono-method is the most suitable choice. Overall, the study adopts a qualitative interview strategy, which aligns with the exploratory nature of the research. Interviews allow for flexibility in probing further into participants' experiences and clarifying their answers when needed.

PARTICIPANTS AND SAMPLING STRATEGY

The research involved 10 participants, whose ages ranged from 20 to 56: 29, 20, 47, 20, 20, 21, 28, 56, 22 and 24 years old. The sample included both genders and individuals with different levels of travel experience. The sampling technique used was non-probability convenience sampling, which allowed the researcher to access participants quickly and efficiently within the given timeframe.

DATA COLLECTION METHOD

Data was collected through semi-structured interviews conducted either face-to-face or online, depending on participant availability. Each interview lasted approximately 10-15 minutes. Semi-structured interviews were chosen because they offer a balance between structure and flexibility. All participants answered the same core questions, but they were also encouraged to elaborate and introduce ideas not directly prompted by the question set. The interview guide consisted of 10 open-ended questions addressing travel frequency, international destination preferences, motivations for coastal tourism and perceptions of domestic tourism in Kazakhstan.

DATA ANALYSIS

The study uses an inductive thematic analysis, a qualitative analytical method where themes emerge from the data itself rather than being predefined. The steps included reading all interview responses, identifying patterns and repeated ideas, grouping these into thematic categories and interpreting how these themes relate to the research questions.

ETHICAL CONSIDERATIONS

Participation was entirely voluntary and all participants were informed about the purpose of the research before the interview began. The study did not collect any personal identifiers besides age, ensuring confidentiality. All data was used solely for academic purposes and no risks were posed to participants.

FINDINGS

TRAVEL FREQUENCY AND DESTINATION PREFERENCES

According to found data for this research every respondent travels for leisure at least once or twice a year. As illustrated in Figure 1, smaller group mainly those over 40 - travel more frequently, up to five or six times annually, oftencombining business and personal trips.

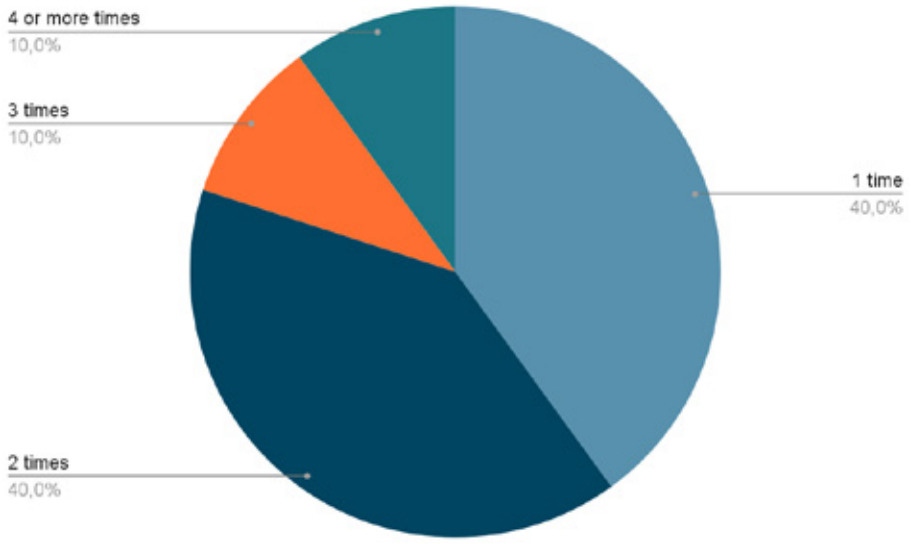

Figure 1: Travel Frequency

International tourism clearly dominates over domestic tourism, as participants expressed a stronger preference for travelling abroad rather than within Kazakhstan. As presented in Figure 2, the most frequently mentioned foreign destinations include Türkiye, the UAE, Egypt, Thailand and Vietnam.

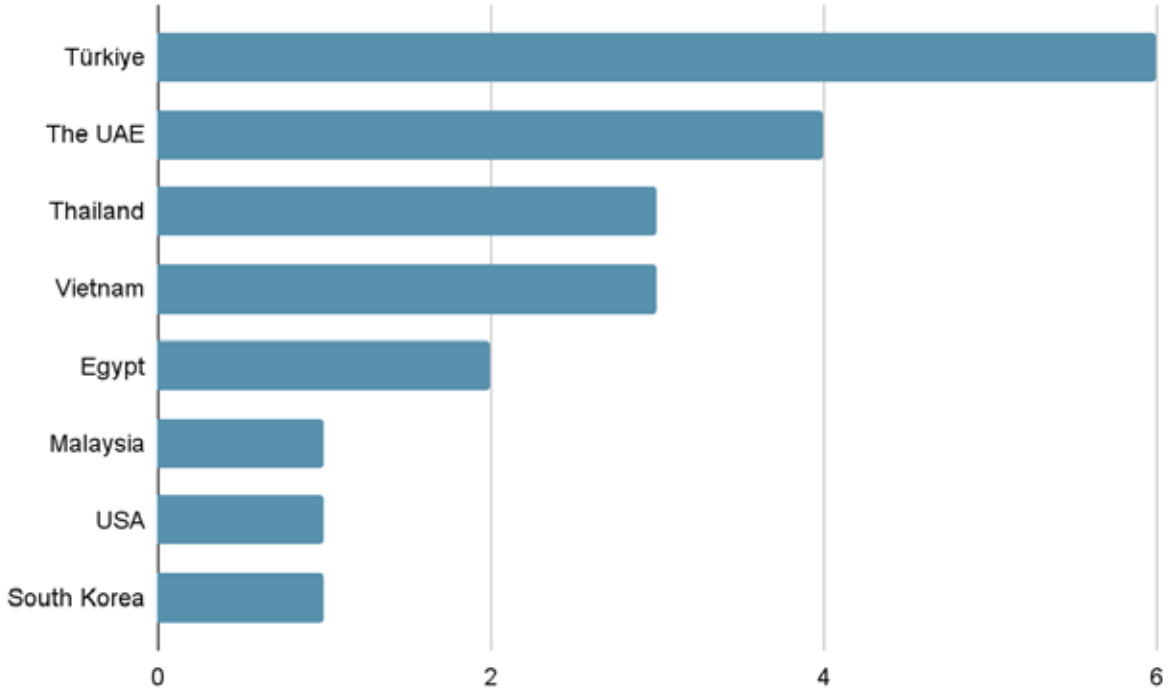

Figure 2: Top International Destinations Mentioned by Respondents

As per Figure 3, popular domestic destinations include Almaty and the Almaty region (Medeu, Shymbulak), Burabay, Kolsai Lakes, Charyn Canyon, Alakol, Balkhash, and East Kazakhstan.

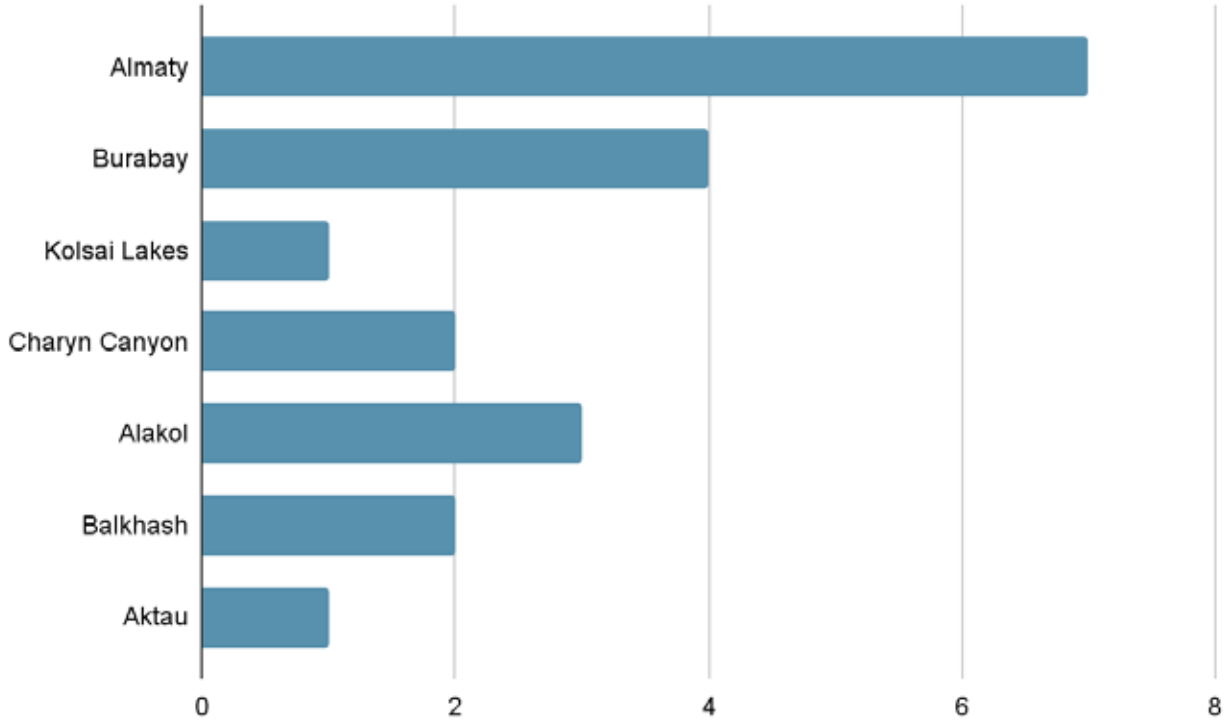

Figure 3: Top Domestic Destinations Mentioned by Respondents

MOTIVATIONS FOR CHOOSING INTERNATIONAL TOURISM

Respondents choose international tourism due to a complex combination of climatic, service-related, organizational and psychological factors. The most stable motivator is the availability of a warm sea and a favorable climate. Respondents repeatedly emphasized that seaside holidays provide a sense of recovery that inland destinations cannot fully replace. An equally important factor is the predictability and stability of service quality. International resorts are associated with guaranteed standards of accommodation, food, hygiene, safety and entertainment.

Table 1 presents the following findings:

Category:	Summary:	Example Quote:
Climate & Sea	Warm seaside resorts with stable weather	“I want the sea and sun — we don’t have that here.”
Service Quality	Predictable, high-standard hospitality	“I know what I’m paying for abroad.”
Convenience	All-inclusive, easy logistics	“Abroad, everything is organized for you."
Visa & Accessibility	Many visa-free destinations	“It’s easier to travel abroad than plan a trip here.”
Psychological Relaxation	Total mental escape	“Leaving the country feels like a reset.”
Value for Money	Better quality relative to price	“Foreign resorts offer more for the same price.”

Table 1: Summary of Motivations

PERCEPTIONS OF DOMESTIC VS COASTAL LEISURE TOURISM

Respondents' perceptions reveal a strong and stable contrast between leisure tourism and domestic tourism. Leisure tourism is associated with complete physical relaxation, emotional comfort, and a passive leisure model. In contrast, domestic tourism closely associated with physical activities such as hiking, trekking, long-distance travel by car, camping, climbing and include a lot of continuous logistical decision-making.

As presented in Table 2, a stable psychological association is formed.

Leisure Tourism Abroad	Domestic Tourism
Sea/beach	Raw nature
Tour operators/agents	Self-organization
Warm weather	Unpredictable (cold in the winter) weather
Relaxation (resting, swimming)	Physical activity (hiking, winter sports etc.)
Comfortable infrastructure	Lack of infrastructure
Predictable quality	Inconsistent quality
Entertainment	Limited entertainment
Easy planning	Complex planning

Table 2:Associative differences between leisure abroad and domestic tourism in Kazakhstan.

ORGANIZATIONAL FEATURES OF DOMESTIC TOURISM

Domestic tourism in Kazakhstan is characterized by a high level of self-organization and individual responsibility. Tourists must independently plan and manage transportation, accommodation, food, safety and daily logistics. There is

an active comparison drawn between self-planning stress and worry-free reliable tour operator services.

Another important feature is the limited development of resort-type infrastructure. According to respondents, infrastructure is often seasonal, incomplete or temporary, especially in remote regions.

The absence of the "all-inclusive" model significantly increases the organizational burden. One respondent described this situation as follows: *"When you travel inside Kazakhstan, you have to plan everything yourself - roads, hotels, food. There's no easy all-inclusive option."*

BARRIERS AND CONDITIONS FOR DOMESTIC TRAVEL GROWTH

Major barriers to the development of domestic tourism include poor transport accessibility and low-quality road infrastructure, a shortage of modern and comfortable hotels, high prices that do not correspond to the level of service, and a lack of sea and beaches, as presented in Figure 4.

Figure 4: Barriers for Domestic Travel Growth

Respondents noted that they would travel within the country more often if modern resort complexes were developed, beaches were clean and well-equipped, hotel services were stable and predictable, pricing was transparent and fair, transport was safe and convenient, entertainment options were more diverse and authentic cultural tourism products based on national traditions were actively promoted.

DISCUSSION

PREFERENCES AND MOTIVATIONS.

The results of the collected data indicate a strong tendency of the participants to take at least one trip abroad per year. It has also been confirmed by the collected data that Kazakh travelers indeed have preferences for coastal destinations, which is consistent with pull-factors highlighted in the literature (Uysal & Jurowski, 1994).

When discussing the reason for their travels, most respondents have expressed a similar opinion that the true relaxation they expect from the vacation is found when going specifically abroad. One of our participants, a female aged 21, expressed that international travel is appealing because of *"The sea, the service, the level of comfort is higher. And most importantly, the feeling that you're truly relaxing."* This perception reflects the push-pull model proposed by Dann (1977), where internal motives, such as escapism, are realised through the external characteristics of the destination. Those answers can be found throughout most of the interviews, which indicate heavy association of rest with external factors such as warm weather, access to the beach and the sea and service level that are provided in those places. It has also been discovered through the interviews that staying in Kazakhstan for participants is associated with routine life and work. Many also have expressed their desire escape

local brutal weather conditions throughout most the year, which returns us to the factor of desired “escapism”. As described by one of the male participants aged 21, *“After three months of winter and working, I really want to run away somewhere to warm up, warm my bones, fill up on vitamin D and forget about everything”*. In their case study, Morgan, Lugosi, and Ritchie (2010) have also highlighted that many people who want to experience feelings of escape and focus on their own identity tend to look for them by spending time on leisure tourism activities. Thus, it can be established that for Kazakh people, going to foreign countries is also influenced in by their personal need to refresh their minds and bodies from their daily responsibilities back home. People seek for new exiciting experiences that according to them cannot be found home.

BARRIERS TO THE CHOICE OF DOMESTIC TOURISM.

When it comes to domestic tourism growth, there are several factors that prevent Kazakh tourists from choosing to visit places in their home country rather than going abroad. The main value they find lies in the minimization of physical and mental activities as well as the need for independent planning, which saves a lot of time. This finding is consistent with the study of Heung et al. (2001), who showed that service quality and organisational convenience have a direct effect on satisfaction. It has been noted by several participants that, unlike international package tourism, where most organizational functions are handled by tour operators, domestic travel places the main organizational burden on the traveler. As a result shown in Figure 4, a complex organizational task that requires time, effort and constant decision-making is perceived as one of the barriers to traveling inside the country. Those factors also lead back to “escapism” path. Instead of recieving relaxtion from the experince tourists precive planning as additinal work into their routine.

Significant influence also plays in the lack of hotels, resorts, sea and beaches. Based on Figure 3, the most popular destinations in Kazakhstan are known for their natural attractions. Local lake destinations, such as Alakol or the Caspian Sea in the city of Aktau, are viewed only as partial alternatives to coastal tourism. The main limitations mentioned by respondents include the absence of fully equipped sandy beaches and weak resort infrastructure, which aligns with the findings of studies on the problems of domestic tourism (Toleubayeva & Mussina, 2025).

HOW COME DOMESTIC TRAVEL BECOMES ASSOCIATED WITH MORE ACTIVE EXPERIENCES?

Even when water is available, tourists feel the absence of a complete resort environment that includes promenades, spa centers, nightlife and integrated hospitality systems. This perception is clearly expressed in the following quote of a male participant aged 20: *“Kazakhstan’s lakes are nice, but they can’t replace the sea. Here, the trip is more about nature and hiking, not comfort.”* Following the respondent's quote, there is a significant reason to believe that Kazakhstan is losing local domestic travelers due to its heavy activity-based nature.

Table 1, which was a summary of the associations, directly showed how vastly different people's perceptions of the two studied regions are. Now we can observe Figure 5, in which, based on the interview responses, different destination choices and the associations that come with them result in drastically different outcomes.

Coastal leisure travel's main selling point is access to the sea and beaches. The infrastructure of these destinations includes appropriate hotels, restaurants and an expected level of service, which provides physical comfort and ease of navigation for travelers visiting unfamiliar places. Coastal destinations come with a peace of mind because of their predictable nature. When tourists know what to expect from their anticipated experiences, they feel more relaxed both during the planning stage and

throughout their trip, physically and mentally. As a result, choosing a coastal destination allows travelers to achieve a high level of relaxation and overall well-being.

In contrast, domestic travel usually begins with extensive planning. One of the female participants shared that traveling domestically better done without agents and opeartors since it's much cheaper that way. "*For the same amount of money, you can fly abroad and have a vacation of a better standard",* she says. Which is why from logistics to activities, tourists minds are already filled with the details of the trip before departure. When the destination is chosen, it is often a location rich in natural attractions and nature-based activities. Tourists spend much of their time constantly moving and engaging in physically demanding experiences. In addition, nature-based destinations often involve a higher degree of uncertainty, as weather conditions and environmental factors can significantly influence the travel experience and without travel agents next steps in those situations are usually determined by themselves. As a result, tourists may experience reduced relaxation compared to coastal leisure travelers, since they remain physically active and mentally engaged throughout much of the trip.

Figure 5: Pathways to Relaxation in Coastal Leisure vs. Domestic Tourism

FINAL SUMMARY

We can conclude based on the responses from the interviewed personas and figures that domestic travel is not suitable for tourists who seek total relaxation on vacation, which is what locals mostly expect from their trips. It comes with effort-based experiences starting from the planning to the activities at chosen destinations, as well as being triggered by uncomfortable infrastructure, which in the end becomes an unworthy spending of time and money. Based on a summary of opinions, because most popular destinations are natural: mountains, canyons, lakes, where people want to move and explore the surroundings - *"This kind of vacation is energizing, but it's not always as desirable as just lying around and doing nothing,"* as responded by the female age 20 participant.

In direct response to the research question, the results indicate that coastal international destinations are more appealing to Kazakh tourists because they meet key psychological and practical needs: relaxation, warmth, escape, comfort and ease of planning. Whereas domestic tourism can be classified as "active", it's associated with effort, physical engagement and limited service infrastructure. This type of destinations while considered exiciting, still not as attractive to local travelers.

CONCLUSION

This study identifies the key factors that make foreign coastal destinations more attractive to tourists of Kazakhstan are a combination of psychological motivations and practical advantages. Psychological motivations include the desire for escapism

and psychological reset, while practical benefits include warm climate, beach access, predictable quality of service and convenience of package tours, which is confirmed by the interview data. Interviews show that many respondents associate holidays abroad with complete relaxation, while domestic tourism is more often perceived as active and requiring independent organisation.

The main barriers to the development of domestic tourism are a lack of resort infrastructure, a lack of full sandy beaches and high responsibility for planning for the tourist. Practical recommendations include the development of integrated resort areas, packaged offers to reduce the organisational workload, strengthening the marketing of unique cultural and natural products, and improving transport accessibility, which together can increase the competitiveness of domestic destinations and reduce the outflow of tourists abroad.

The study has a number of limitations, such as a small sample size, use of convenience sampling, subjective nature of self-reported data and cross-sectional design. Nevertheless, despite these limitations, the chosen methodology remains appropriate to achieve the research objectives of the study.

In conclusion, despite the limitations, the results of the study provide insightful information on peoples motivations and desires for their travels, which can be useful for targeted investments and policy measures that can make domestic tourism in Kazakhstan more attractive and accessible to locals.

REFERENCES

Akhmetalimova, A., Aubakirov, N., & Nuerlan, A. (2024). *Tourism as part of economic growth in Kazakhstan*. Nazarbayev University Graduate School of Public Policy. https://nur.nu.edu.kz/handle/123456789/8334

Bureau of National Statistics of Kazakhstan. (2024). *Tourism statistics report 2024*. Government of Kazakhstan. https://stat.gov.kz/en/industries/business-statistics/stat-tourism/

Chen, C. F., & Tsai, D. (2007). How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions. *Tourism Management, 28*(4), 1115–1122. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.07.007

Dann, G. M. S. (1977). Anomie, ego-enhancement and tourism. *Annals of Tourism Research, 4*(4), 184–194. https://doi.org/10.1016/0160-7383(77)90037-8

Government of Kazakhstan. (2024, December 9). *Итоги года: 6 млн внутренних туристов и доходы в 224 млрд тенге укрепили туризм Казахстана*. Официальный информационный ресурс Премьер-министра Республики Казахстан. https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-goda-6-mln-vnutrennih-turistov-i-dohody-v-224-mlrd-tenge-ukrepili-turizm-kazahstana-29439

Heung, V. C. S., Qu, H., & Chu, R. (2001). The relationship between vacation factors and satisfaction: A study of mainland Chinese tourists in Hong Kong. *Tourism Management, 22*(4), 407–417. https://doi.org/10.1016/S0261-5177(00)00057-1

Morgan, M., Lugosi, P., & Ritchie, J. B. (2010). The tourism experience: Consumers and managers. *Annals of Tourism Research, 37*(1), 88–107. https://doi.org/10.21832/9781845411503

Toleubayeva, Z., & Mussina, K. (2025). Econometric analysis of key factors affecting domestic tourism development in Kazakhstan. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies, 69*(1), 32–46. https://doi.org/10.47703/ejebs.v69i1.458

UNWTO. (2023). *Tourism trends report 2023*. World Tourism Organization. https://www.unwto.org

Uysal, M., & Jurowski, C. (1994). Testing the push and pull factors. *Annals of Tourism Research, 21*(4), 844–846. https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)90091-4

DOI 10.51634/2307-5201_2026_11_64

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮКТЕМЕ МЕН КИБЕРҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ӘСЕРІ

Издибай Жансая Ерболқызы

Maqsut Narikbayev University

ORCID iD: https://orcid.org/0009-0004-8562-7976

Ғылыми жетекші:

Нуртаев Ерден Рамазанович

профессор PhD аға оқытушы, Психология кафедрасы

Maqsut Narikbayev University

Аңдатпа

Бұл зерттеу жұмысында қазіргі қоғамда өзектілігін жоғалтпаған ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың тұлғааралық қарым-қатынасқа әсері қарастырылады. Қазіргі таңда әлеуметтік желілер мен цифрлық коммуникация құралдарының кең таралуы адамдар арасындағы қарым-қатынас формасының өзгеруіне әсер етуде. Ақпарат көлемінің шектен тыс артуы адамның психоэмоционалдық күйіне кері әсер етіп, ақпараттың толассыз ағыны адамды шаршатып, күйзеліске дейін жеткізеді. Сонымен қатар, онлайн кеңістікте бақылаудың төмендігі мен анонимділік факторлары киберқақтығыстардың кең таралуына ықпал жасайды. Киберқақтығыстарды тану және олардың алдын-алу бүгінгі күні адамзаттың қарым-қатынас сапасын жақсартуға жол ашатыны анық. Зерттеу цифрлық қоғамдағы тұлғааралық қарым-қатынас мәселелерін түсінуге, ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың алдын алу жолдарын анықтауға бағытталған.

Мақалада ақпараттық жүктеме мен кибербуллингтің пайда болу себептері, олардың психологиялық және әлеуметтік салдары ғылыми әдебиеттер негізінде талданады. Әдебиеттерге шолу барысында ақпараттық жүктеменің адамның эмоционалдық күйіне, когнитивтік процестеріне және әлеуметтік мінез-құлқына ықпалы сипатталады. Мақалада кибербуллингтің түрлері, оның пайда болу механизмдері және тұлғааралық қарым-қатынастағы сенім мен өзара байланысқа әсері талданады. Зерттеу жұмысында ғылыми әдебиеттерден ақпараттар талданып, студенттер арасында ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстарға қатысты 16 сұрақтан тұратын авторлық сауалнама жүргізілді.

Зерттеу бөлімінде 150 студент арасында жүргізілген авторлық сауалнама негізінде ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың қарым-қатынас сапасына ықпалы анықталды. Нәтижесінде ақпараттық жүктеменің артуы

адамдар арасындағы коммуникацияда түсініспеушілік пен қақтығыстардың көбеюіне әкелуі мүмкін екендігі, ақпараттық жүктемеге төзімсіздіктің киберқақтығысқа ұласуына гендерлік айырмашылықтың байланысы жоқ екені көрсетілді. Зерттеу нәтижелері цифрлық ортада салауатты коммуникация мәдениетін қалыптастырудың, ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстарды танудың маңыздылығын ашады. Зерттеу жұмысы цифрлық ортадағы мәселелерді толықтай ашып, киберқақтығыстардан туындайтын жағымсыз ықпалдарды азайтуға арналған практикалық ұсыныстар дайындауға негіз бола алады.

Кілт сөздер: ақпараттық жүктеме, кибербуллинг, киберқақтығыс, цифрлық коммуникация, тұлғааралық қарым-қатынас, әлеуметтік желілер, студенттер.

Annotation

In this research paper, the impact of information load and cyberbullying on interpersonal communication, which has not lost its relevance in modern society, is considered. Today, the widespread use of social networks and digital communication tools is influencing the change in the form of communication between people. An excessive increase in the amount of information negatively affects the psycho-emotional state of a person, and the incessant flow of information brings a person to exhaustion and stress. In addition, the factors of low control and anonymity in the online space contribute to the widespread spread of cyber threats. It is clear that the recognition and Prevention of cyber conflicts today paves the way for humanity to improve the quality of communication. The study is aimed at understanding the problems of interpersonal communication in a digital society, identifying ways to prevent information overload and cyber conflicts.

The article analyzes the causes of information overload and cyberbullying, their psychological and social consequences on the basis of scientific literature. The literature review describes the influence of information load on the emotional state, cognitive processes and social behavior of a person. The article analyzes the types of cyberbullying, the mechanisms of its occurrence and the impact on trust and mutual communication in interpersonal relationships. In the research work, information from the scientific literature was analyzed and an author's questionnaire was conducted among students, consisting of 16 questions related to the information load and cyberattacks.

In the research section, based on an author's survey of 150 students, the impact of information overload and cyber threats on the quality of communication was determined. As a result, it was shown that an increase in the information load can lead to an increase in misunderstandings and conflicts in communication between people, there is no connection between gender differences to the escalation of intolerance to the information load into cyber conflict. The results of the study reveal the importance of creating a healthy culture of communication in a digital environment, recognizing information overload and cyber threats. The research work can fully reveal the problems in the digital environment and serve as the basis for the preparation of practical recommendations to reduce the negative impacts caused by cybersecurity.

Keywords: information load, cyberbullying, cyber conflict, digital communication, interpersonal communication, social networks, students.

Аннотация

В данной исследовательской работе рассматривается влияние информационной нагрузки и киберзапугивания на межличностные отношения, не потерявшие своей актуальности в современном обществе. В настоящее время широкое распространение социальных сетей и средств цифровой коммуникации сказывается на изменении формы общения между людьми. Чрезмерное увеличение объема информации негативно сказывается на психоэмоциональном состоянии человека, а непрекращающийся поток информации доводит человека до изнеможения и стресса. Кроме того, факторы низкого контроля и анонимности в онлайн-пространстве способствуют широкому распространению киберзапугивания. Очевидно, что признание и предотвращение киберпреступлений сегодня открывает путь к улучшению качества общения человечества. Исследование направлено на понимание проблем межличностного общения в цифровом обществе, выявление способов предотвращения информационной нагрузки и киберзапугивания.

В статье анализируются причины возникновения информационной нагрузки и киберзапугивания, их психологические и социальные последствия на основе научной литературы. В обзоре литературы описывается влияние информационной нагрузки на эмоциональное состояние, когнитивные процессы и социальное поведение человека. В статье анализируются типы киберзапугивания, механизмы его возникновения и влияние на доверие и взаимосвязь в межличностных отношениях. В исследовательской работе проанализирована информация из научной литературы, проведен авторский опрос среди студентов, состоящий из 16 вопросов, касающихся информационной нагрузки и киберзапугивания.

На основании авторского опроса, проведенного среди 150 студентов исследовательского отдела, было выявлено влияние информационной нагрузки и киберпреступлений на качество общения. В результате было показано, что увеличение информационной нагрузки может привести к увеличению недопонимания и конфликтов в межличностных коммуникациях, что гендерные различия не связаны с прогрессированием нетерпимости к информационной нагрузке в киберзапугивание. Результаты исследования раскрывают важность формирования здоровой культуры коммуникации в цифровой среде, информативной нагрузки и распознавания киберпреступлений. Исследовательская работа может полностью раскрыть проблемы в цифровой среде и послужить основой для подготовки практических рекомендаций по снижению негативного влияния, возникающего в результате киберзапугивания.

Ключевые слова: информационная нагрузка, киберзапугивание, киберзапугивание, цифровые коммуникации, межличностное общение, социальные сети, студенты.

КІРІСПЕ

Қазіргі кезеңде цифрлық ортаның қарқынды дамуы адамдардың арасындағы қарым-қатынас сипатын түбегейлі түрде өзгертті. Ғаламтордың, түрлі мүмкіндіктерге қол жеткізуге болатын цифрлық платформалардың ,әлеуметтік желілердің дамуы ақпарат көзін оңай алуды жеңілдеткенімен, адамға ақпараттың толассыз ағыны кері әсерін тигізеді. Адам күн сайын мыңдаған жеке хабарламалар, жаңалықтар, бейнематериалдар, әлеуметтік желідегі керексіз контенттерді қабылдау арқылы өз миына ауыр күш түсіреді. Аталған ақпараттық жүктеменің кесірінен адам психоэмоционалды түрде шаршап, зейіні нашарлап, ең сорақысы эмоционалдық күйзеліске түсуі мүмкін.

Нәтижесінде адамның тұлғааралық қарым-қатынасының сапасы төмендеп, адамдар арасында сенім әлсіреген соң түсініспеушілік пен эмоционалдық қашықтық пайда бола бастайды. Қазіргі қоғамда әлеуметтік-психологиялық басты маңызы бар мәселенің бірі киберқақтығыстардың да өзектілігі жоғары деңгейге дейін өршіп бара жатыр. Әлеуметтік желілердегі қақтығыстар,-негативті пікірлер, хейт, онлайн түрдегі агрессия, топпен қысым жасау, кибербуллинг тек адамның жеке эмоционалдық жағдайына әсер етіп қоймай, оның күнделікті әлеуметтік қарым-қатынасының сапасын нашарлатуға дейін апарады. Аталмыш киберқақтығыстар адамдар арасындағы сенімнің төмендеуіне, коммуникациядағы этиканың бұзылуына, психоэмоционалдық жағдайдың күрт өзгеруіне әсер етеді.

ӨЗЕКТІЛІГІ

Киберқақтығыс пен ақпараттық жүктемеге арнайылап жазылған мақалалардың саны көп болғанына қарамастан, олардың арасындағы байланыс туралы нақты зерттеулер аз, сол себепті бұл зерттеу жұмысы екі айнымалының қарым-қатынас сапасына кешенді әсерін толықтай ашып көрсетеді. Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі дәуірдегі қарым-қатынастың жаңа тұстарын түсіндіру, заманауи қоғамдағы қауіпсіз коммуникацияны құру мен психоэмоционалдық қауіптердің алдын алу маңыздылығымен ерекшеленеді.

Зерттеу мақсаты - өзекті мәселеге айналған ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың қарым-қатынасқа әсерін зерттеген ғылыми еңбектерді талдап, теориялық ақпараттар жинау, сондай-ақ аталған мәселенің себеп – салдарын анықтау. Авторлық сауалнама арқылы ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстарды қатысушылар қалай сезінетінін, әрі аталған мәселелердің өзара қарым-қатынас сапасына қалай әсер ететінін зерттеу.

ЗЕРТТЕУ МІНДЕТТЕРІ:

1. Ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың теориялық анықтамаларын табу.

2. Киберқақтығыстардың түрлерін талдап, қарым-қатынас сапасына қалай әсер ететінін зерттеу.

3. Ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың өзара байланысын табу.

4. Өзге де зерттеулермен салыстыра отыра, сауалнама нәтижелерін талдау.

Зерттеу нысаны – цифрлық ортадағы тұлғааралық қарым-қатынас үдерісі.

Зерттеу пәні – ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың тұлғааралық қарым-қатынас сапасына, психоэмоционалдық тұрақтылыққа әсер ету ерекшеліктері мен психологиялық механизмдері.

ЗЕРТТЕУ СҰРАҚТАРЫ:

1. Ақпараттық жүктеме адамның психоэмоционалдық жағдайына қалай әсер етеді?

2 Студенттердің ақпараттық жүктеме мен киберқақтығысқа жиі ұшырау деңгейінің арасында байланыс бар ма?

3 Киберқақтығыстардың жиі болуы тұлғааралық қарым-сапасының деңгейіне әсер ете ме?

4 Студенттердің ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстарға ұшырау деңгейі қандай?

Ғылыми гипотеза:
1. Ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстар студенттердің психо-эмоционалдық күйіне және стресс деңгейіне әсер етуі мүмкін.
2. Ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстар өзара тығыз байланысты, бұл екі фактор бірге қарым-қатынастың сапасын нашарлатуы мүмкін.
3. Ақпараттық жүктемеге ұшыраған адам кейін киберқақтығыстарға да душар болуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ

Қазіргі таңда цифрлық технологиялардың дамуы мен ақпараттық құралдардың кеңінен қолданылуы адамзаттың барлық өмір саласына өзгерістер әкелуде. Ақпарат алудың қолжетімділігі оңайлаған сайын білім алу, қажетті мәліметті тез арада табу секілді мүмкіндіктер артса , бір жағынан шамадан тыс ақпараттың толассыздығы адамның психологиялық тұрғыда шаршауына себеп болады. Бұл құбылыс соңғы жылдарда «ақпараттық жүктеме» деген ұғымымен сипатталып, бүгінгі цифрлық қоғам үшін өзекті мәселелердің біріне айналды. Соңғы жаңалықтарға сәйкес, цифрлық ортада қарым – қатынас орнату өзгеше кейіпке еніп, адамдарға әлеуметтік желілер арқылы коммуникация құру жедел әрі үздіксіз үрдіске айналды. Алайда, бұл өзгерістердің артында шектен тыс ақпараттардың ағыны мен олардың шын-өтірігін анықтай алмау, шексіз хабарландырулар, онлайн коммуникациядағы бақылаудың жетіспеушілігі жатқаны байқалады. Нәтижесінде киберқақтығыстар мен өзара коммуникацияда түрлі қиындықтар пайда болып, қарым-қатынаста түсініспеушіліктер артуынан адамдар арасында өзара сенім төмендейді.

Әдебиетке шолудың мақсаты – жоғарыда атап өтілген ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың қарым-қатынасқа әсерін зерттеген ғылыми еңбектерді қарастыра отыра, теориялық ақпараттар жинау, нәтижесінде аталған мәселенің себеп – салдарын анықтау.

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮКТЕМЕ ҚҰБЫЛЫСЫ

Бұл бөлімде бүгінгі ақпараттық қоғамға тән өзекті мәселе – адамның ақпараттық шамадан тыс жүктемесі қарастырылады. Ақпараттық жүктеме – жоғары қарқынды өмір ырғағында адамды барынша шаршаңқы күйге түсіріп, белсенді өмір салтын ұстануына кедергі жасайтын құбылыс (Гринева, 2022). Зерттеу барысында адамның эмоционалдық күйреуіне әкелетін негізгі себептер анықталып, сондай-ақ өмір сүру кезеңінде өзгермелі цифрлық жағдайларға адамның бейімделуінің маңыздылығы атап өтіледі. Адамның виртуалды әлемге шектен тыс тәуелді болып кетуінен болжамды салдары талқыланады. Қазіргі таңда технологиялардың лезде дамуы, әлеуметтік желілер көздерінің кеңеюі және онлайн-контенттің артуы ақпараттың үздіксіз ағынын және үлкен көлемдегі мәліметтерге бұрын-соңды болмаған қолжетімділікті туындатты. Ақпараттық жүктеме мәселесі ақпараттың өзі пайда болған уақыттан бері бар құбылыс деп есептеледі (Shahrzadi,2024). Алайда XX ғасырдың соңында цифрлық ақпараттың пайда болуымен бұл мәселе бұрынғыдан да әлдеқайда өзекті бола түсіп, адамзатқа зиянын тигізе бастады.

Shahrzadi(2024) зерттеуінде уақыт шектеулігі, ақпараттың көп көлемде болуы мен оны өңдеуге когнитивтік мүмкіндіктердің жетіспеушілігі адамның нақты шешім қабылдау қабілетін айтарлықтай нашарлататыны анықталды. Бұл жағдай қолжетімді ақпараттарды шешім қа-

былдауда дұрыс саралай алмағанның кесірінен орын алады. Нәтижесінде адамда өңделмеген толассыз ақпарат жүктемесі қалыптасады. Өкініштісі, осы кезде адам керекті ақпаратқа басымдық бере алмайды, керісінше есте сақтау қабілеті төмендеп, мида іріктеу кезінде қиындықтар артады. Shahrzadi(2024) пікірінше, қабылдаушы адам ақпаратты стресс, назардың бөлінуі, когнитивті бұрмаланулар сынды факторлар әсерінен тиімді өңдеу алмайды. Әрбір адам ақпараттық қоғамның бір мүшесі ретінде күн сайын үлкен көлемде ақпаратты қабылдап, өңдеуге тырысады. Бірақ адамның психофизиологиялық ресурсының шектеулігін ескеретін болсақ, бұл жағдай ақпараттық жүктемеге әкеп соғады (Васильев ,2016). Стресс тудырушы факторларға тек жаңалықтардың көптігі емес, сонымен бірге «ақпараттық аштық» та жатады.

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮКТЕМЕНІҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕПТЕРІ

Ақпараттық жүктеменің пайда болу себептеріне әлеуметтік желілерді жиі қолдану, ақпарат көлемі шамадан тыс болуы, стресстік жағдайлар, мәліметті өңдеу дағдысының болмауы мен уақыт шектеулігі жатады. Цифрлық қоғамда шамадан тыс ақпаратты қолданудың әсерінен шығатын мәселелердің шегі жоқ. Нақтылап атап өтсек: ғаламторға тәуелділік, шынайы өмірден витруальды мекенге өту, онлайн компьютер ойындарына тәуелділік, педофилия, кибербуллинг, дербес деректердің таралуы, қоғам пікірімен манипуляция жасау. Ақпараттық жүктеме ұғымы көптеген салаларда өзекті мысалы, медицинада, әлеуметтік ғылымдарда, маркетингте, білім беру мен психологияда кеңінен табылатын мәселе. Бұл дегеніміз – ақпараттық жүктеме бір нақты анықтамамен шектелмейтінін, күнделікті өмірде өте көп ақпаратпен сипатталатынын көрсетеді (Arnold, 2023). Бүкіл әлемге әйгілі COVID-19 пандемиясы кезінде ақпараттың толассыздығынан адамдарда ақпараттық жүктеме сезімі туындап, психологиялық денсаулықтары одан әрі нашарлады. Тіпті болмашы білінбейтін психологиялық қолайсыздық ұдайы психикалық бұзылыстардың қалыптасуына әкеп соғуы мүмкін (Wang,2022). Коммуникация пандемия уақытында тек отбасы мүшелерімен ғана тікелей болуынан кей сәттерде онлайн жанжалдар топ пен тұлғалар арасында жиіледі. Қазақстанда да 2019 жылғы пандемияға қатысты жаңалықтардан кибербуллинг, ақпараттың шамадан тыс берілуі мен жалған деректер таралуы сынды тақырыптар өрши түсті.

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮКТЕМЕНІҢ САЛДАРЫ

Коммуникативтік мінезде ақпаратпен бопсалау қолданушыларға шынында қауіпті, алайда ақпараттық-коммуникативтік технологияны қолданудағы шексіз берер мүмкіндіктері де көп (Васильев ,2016). Ғаламтор мен цифрлық құралдардың өздігінен зиянсыз екенін, бірақ аддиктивті мінез-құлыққа бейім адамдардың ақпараттық кеңістікте өмір сүру тәсілі оларды салыстырмалы түрде қауіпті ететінін ескеру керек. Бұл жерде Серб шіркеуінің Охрид архиепископы Иоанның пікірін келтіру орынды:

«Қазіргі технологиялар құрал ретінде әрі пайдалы, әрі зиян бола алады, сол үшін бәрі оларды қалай қолдануға байланысты. Белгілі бір құралды жақсы немесе жаман ететін – оны пайдалану тәсілі. Бұл қағида электрондық технологияларға да, интернет кеңістігіне де және қазір қолданылатын өзге де құралдарға да қатысты».

Ильюшенко (2011) еңбегінде көрсетілгендей, ақпараттық жүктеме келесі жағымсыз салдарға алып келеді:

Ақпарат ағындарында бағдарсыздану - бір ақпарат екіншісінің үстіне қабаттасып, адам құдды бір өзін мәліметтер теңізінде жоғалғандай сезінеді. Адам өзіне қажетті мәліметті нақты қайдан және қалай іздеу керектігін түсінбей, ақпарат шексіздігінен абдырап қалады.

Сыртқы факторлардың шамадан тыс көп әрі бақылауға келмейтіндігін сезінуден туындайтын стресс - салдарынан дәрменсіздік күйі туындап, логикалық ойлаудың орнына мистикалық немесе эзотерикалық ақпараттарға жүгіну басталады.

Клиптік ойлау -адамның ұзақ уақыт бойы бір объектіге зейінін шоғырландыра алмауы, қабылдауы үстірт болып, көз алдындағы бейненің тез ауысуына деген қажеттілік. Нәтижесінде адамда мәтінді ақпарат көзі ретінде қабылдауда қиындықтар туындайды және меңгерілген ақпарат сапасы төмендейді.

Психологиялық шаршау – бұл құбылыс жеткіліксіз немесе шамадан тыс көп мәліметтер ұсынатын ақпарат көздеріне үнемі нәтижесіз жүгінуден пайда болады. Қажет кездерде маңызды мәселені шешуді қиындатып, адам бойында немқұрайдылық қалыптасады.

Ақпараттық жүктеме мәселесі әсіресе белгілі бір оқиғаларға қатысты әртүрлі көзқарастардың болуы, сондай-ақ балама ақпарат көздерінің көптігі қоғамда дамушы елдерде аса өткір сипат алады. Бұл елдер үшін ғаламдық ақпараттық кеңістікке ерікті немесе мәжбүрлі түрде ену қауіпті болуы мүмкін, себебі оларда әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы сенімді дереккөздермен маңызды ақпаратты саралау дағдылары жеткілікті деңгейде қалыптаспаған (Ильюшенко, 2011). Осылайша, заман талабына сай адамның ақпаратты қабылдау, өңдеу және жауап беру үдерістерінен ажырамауы біршама зерттеушілер үшін тұлғаның бейімделу қабілетінің бұзылуына себепкер ретінде қарастырылады. Бүгінде «ақпараттық стресс» деген термин кеңінен танылып жүргенімен, ол әлі толық ғылыми тұрғыда жан-жақты зерттелмеген (Королев,2020). Бұл ұғымның мағынасы ақпараттық жүктеменің тұлғаның психикалық денсаулығына тигізетін теріс әсері мен қарым-қатынаста қақтығыстарға себеп болуымен байланысты. Өзге зерттеулерге сүйенсек, қазіргі таңда адамға келіп түсетін ақпарат көлемі өте үлкен, әрі ол өзекті ақпаратты қысқа уақыт ішінде таңдап алуға мәжбүр болады. Күн сайын өз ағзасы мен психикасын шектен тыс жүктеп, стресс пен депрессияға жолығады, ал оның салдары өмірлік белсенділіктің төмендеуіне және рухани өмірге қабілетсіздікке әкеледі (Васильев Тихон,2016). Экраны бар құрылғыларды әсіресе смартфонды ұзақ уақыт қолдану адамның психикалық денсаулығына айтарлықтай зиян тигізеді. Оған дәлел ретінде, күніне экран алдындағы 5 сағаттың салдары мазасыздыққа , депрессияға, назар шоғырлануымен қиындықтарға әкеледі. Сонымен қоса, LED- экрандарынан түсетін көк жарық циркадты ырғақты бұзып, мелатонин деңгейін төмендетіп, салдарынан ұйқы сапасы нашарлайды. Экранды қолдану ұзақтығы мен қысқа уақыт ұйқының бірігуі эмоционалдық бұзылыстарға, стресске төзімділік деңгейін төмендеуіне ықпал етеді. Ең күрделі тағы бір мәселеге FOMO эффектісінің пайда болуын жатқызуға болады. Эффекттің көрінісі ретінде әлеуметтік желіге телміру кесірінен маңызды дүниелерден қалып бара жатқан секілді сезімді атайды. Тиісінше ол мазасыздықты арттырып,тіпті демалыс уақытына қарамастан тоқтаусыз ақпарат алмасуға деген тәуелділікті қалыптастырады (Santos,2023). Нәтижесінде ақпараттық жүктеменің салдарына салғырт қарауға болмайтыны, тіпті небір ауыр құбылыстарға итермелеуші фактор екендігі анықталды.

КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ ПАЙДА БОЛУ СЕБЕБІ

Ғаламтордың пайда болуынан ақпараттық жүктememен қатар , "киберқақтығыс" сынды феномен таныла бастады. Ақпараттық, телекоммуникациялық технологиялардың күрт дамуы цифрлық ортада адамдардың коммуникациясын осал етуде. Киберқақтығыс - бүгінгі таңда өте күрделі әрі қауіпті әлем деңгейінде қарастырылу керек деп танылған мәселелердің

бірі. Киберқақтығыстар виртуалды ортада ауқымды түрде зиян келтіруде, атап айтқанда: адамның жеке өміріне, түрлі жағдайларға қатысты үздіксіз теріс пікірлердің бой алуы. Аталған бұл құбылыс жоғары деңгейдегі құпиялылығымен ерекшеленеді, нақтыласақ, анонимділік пен шифрлану. Тағы бір ерекшелігі деп бопсалаушы мен жәбірленуші арасындағы арақашықтықтың маңызды еместігін негізге алса болады, себебі дамыған цифрлық ортада мыңдаған километрден де киберқақтығыс жалғасын табуда (Прушак,2023). Ақпараттық технологиялардың кеңінен таралуы мен ғаламтордың қолжетімді болуы адамдар арасында қорлаудың жаңа түрінің - **кибербуллингтің** пайда болуына әкелді. Кибербуллинг - бұл технологиялар (компьютерлер, ұялы телефондар) және ғаламтор (электрондық пошта, әлеуметтік желілер, мессенджерлер) арқылы жүзеге асатын қудалау түрі (Волкова, 2019). Осы зерттеуде көрсетілгендей, кибербуллингтың тікелей бетпе-бет жасалатын буллингтен өзгеше жүзеге асады. Мысалы, мыңдаған сайттар ұсынатын құпиялылық әсерінен пайдаланушылар айыптаудан қорықпай, әртүрлі әлеуметтік рөлдерді иемденеді. Экран артында жасырын отырған адам өзін қауіпсіз сезінгендіктен, екінші тарапқа еш қысылмай буллинг жасауды тоқтатпайды. Сонымен қатар, ғаламторда куәгер санының тым көп болуы мен бақылау жоқтығы да осы кибербуллингтың салдарын айтарлықтай нашарлатады. Бүгінде кибербуллингтің таралу деңгейі туралы нақты ақпараттар жоқ, өйткені әртүрлі зерттеулерде оған қатысу көрсеткіші **6%-дан 62%-ға дейін** өзгеріп отырады (Волкова, 2019) .

Күні бүгінде жеке ақпараттарды жариялауға мүмкіндік ашатын әлеуметтік желілер танымалдылыққа ие, әрі статистика бойынша 72 % жасөспірімде жеке аккаунттары бар. Алайда жеке шекаралар бұзылмауына және жеке ақпаратты теріс пайдаланбауға ешкім кепілдік бере алмайды (Бочарев,2014). Соның нәтижесінде киберқудалауға ұшыраған көп жастардың соңғы шешімі өз-өзіне қол жұмсаумен аяқталады. Волкова (2019) еңбегінде ренжітуші тараптың мотиві ретінде кек алуға деген қалау, көңіл көтеруге құмарлық, жолы болмаған адамды көріп, өзін жоғары санау, билік пен бақылауға ұмтылыс, жазалау жоқтығының сезімі, ашу мен ыза жатады.

КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ ТҮРЛЕРІ

Кибербуллинг тек ғаламтор мен байланыс құралдарын пайдалану арқылы ғана мүмкін болғандықтан, ақпараттық-технологиялық прогресс оның пайда болуына және кеңінен таралуына ықпал жасауда (Волкова,2019). Ғылыми әдебиеттерде кибербуллингтің ең кең таралған жіктелуі төмендегідей түрлерді қамтиды :

Қақтығыс (flaming) – екі немесе одан да көп адамдар арасында эмоцияға негізделген, қысқа және агрессивті хабарламалар арқылы туындайтын онлайн жанжал.

Қорлау (harassment) – жеке коммуникациялық ақпараттарды шектен тыс жүктеу арқылы қайталанатын қорлайтын хабарламалар жіберу. Қорлау көбіне топтық чаттар мен форумдарда кездеседі.

Жала жабу (denigration) – жалған әрі қорлайтын мәліметті әдейі цифрлық ортаға тарату.

Өзгенің атын жамылу (impersonation) – бопсалаушы жәбірленушінің әлеуметтік желідегі, электрондық поштасындағы аккаунтына қол жеткізіп, өзін сол адам ретінде көрсетуі. Қосымша қудалаушы ұқсас лақап атпен жалған аккаунт жасап, жәбірленушінің атынан өзгелермен бұрыс коммуникация жүргізуі мүмкін.

Алдау және әшкерелеу (outing & trickery) – жеке ақпаратты алдап алу және оны жариялау, өзге тұлғаларға тарату.

Оқшаулану (isolation) – жәбірленушінің

өз ақпаратына қол жеткізе алмауы. Бұл құбылыс парольмен қорғалатын жүйелерде байқалады.

Киберқудалау (cyberstalking) – адамды жасырын түрде бақылау, кейін офлайн кеңістікте шабуыл жасау, күш көрсету немесе жыныстық зорлық әрекеттерін ұйымдастыру мақсатында жүзеге асатын қудалау. Бұл ең қауіпті әрі заңмен қатаң қудаланатын кибербуллингтің түрі.

Хэппислеппинг (happy slapping) – нақты зорлық-зомбылық көріністері бар бейнелерді мобильді телефондар, камералар арқылы түсіріп, оларды ғаламторға жариялау.

Секстинг (sexting) – жалаңаш немесе жартылай жалаңаш адамдар бейнеленген фото және бейнематериалдарды тарату, интернет көзіне жариялау (Волкова,2019).

Көптеген зерттеулерде кибербуллингтың құрылымына қудалаушы, жәбірленуші, куәгер кіреді, бұрын буллингтың құрбаны болған адам ғаламторда агрессор немесе қудалаушы болуы мүмкін деген тұжырым бар. Бочаревтің зерттеуіне (2014) сай, кибербуллингтың рөлдік құрылымы бірдей, алайда қыздар көбінесе қақтығыстарға бейім деген болжам бар, ал ұлдар киберқудалау мен шабуылдарға қатысады. Кибербуллингтың одан әрі дамуына құрдастары, оқытушы, ата-анасының жағымды немсе бейтарап көзқарасы себеп болады, бұл балаларда кибербуллинг аса қатты назар аударатын дүние емес, әрі одан келер негативті әсері жоқ деген түсінікті қалыптастырады. Өз кезегінде кибербуллинг тұлғааралық қатынастарда байқалса, екі тарап арасындағы араздасушылық артуымен байланыс бұзылады. Қазіргі кезде ата-аналардың кибербуллинг туралы түсінігі айтарлықтай аз, кейін олар балаларын әрдайым ғаламтордың қысымынан қорғай алмайды. Сондықтан ең алдымен профилактика мен ескерту жұмыстары ата-анадан басталуы керек. Ата-ананың эмоционалды қолдауы өз уақытында бала үшін маңызды, бастысы балаға өзін кибербуллингтен қалай қорғау керек екенін анық түсіндіру. Дегенмен ғаламторға мүлдем тыйым салу эффективті емес, баланы заман талабына сай тежемей тәрбиелеу керек (Ивановна, 2020). Бәріне ортақ ұсыныстарға: жеке ақпараттарды жарияламау, егер кибербуллингке ұшыраса бірден сайт әкімшілігіне жүгіну, оқиға кезінде үндемей қалмау, тиісті органдарға хабарлау жатады. Педагогтар мен психологтарға бала туралы қосымша факторлар яғни, мазасыздық, суицидалды ойлар, өмірлік қажеттіліктері, тұрақты өзін бағалауы, құрдастарымен ара қатынасы мен психоэмоционалды жағдайын біліп алуы маңызды.

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮКТЕМЕ МЕН КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС САПАСЫНА ӘСЕРІ

Зерттеулер кибербуллингтің адам психологиясы мен физиологиясына айтарлықтай кері әсер ететінін және әлеуметтік тұрақсыздыққа ықпал жасаушы факторлардың бірі екенін жеткізді. Сол үшін кибербуллингтың салдарын анықтау және оның мәнін түсіну ғаламтордағы мінез-құлыққа қатысты ғылыми деректерді әзірлеу, ғаламтор қолданушыларының физикалық және психикалық денсаулығын қорғау, сондай-ақ әлеуметтік тұрақтылық пен бірлікті сақтау мемлекеттік саясаткерлер үшін маңызды міндет болып саналады (Fan,2021) Кибербуллинг пен ақпараттық жүктеменің адамның қарым-қатынас дағдыларына аса қатты зияны тигізетінін де ескеру керек. Сонымен қатар, Beaudoin (2008) зерттеуінде тұлғааралық сенім мен дұрыс байланысқа ақпараттық жүктемеге ұшырамаған адамдар ғана қол жеткізе алады деп баяндалған. Ақпараттық жүктеме қаншалықты артса, соншалықты тұлғааралық қарым-қатынаста сенім төмендеп, жиі кикілжіңдер орын алады деген гипотеза зерттеу барысында расталды.

Соңғы жылдарда әлеуметтік желілердегі **ақпараттық шамадан тыс жүктеме** мәселесіне, әсіресе интернет көзін пайдаланушылардың психологиясы, ақпаратты қабылдау мінез-құлқы туралы зерттеулердің айтарлықтай артқаны көрінеді. Әлеуметтік желілер шынайы өмірде офлайн қарым-қатынастар аясында байланыс орнатуды одан әрі жеңілдеткенімен, олар күтпеген жерде қақтығыс, мазасыздық, жалғыздық және басқа да жағымсыз эмоциялардың туындауына себеп болады (Wang,2024)

ҚОРЫТЫНДЫ

Ақпараттық жүктеменің шамадан тыс артуы мен киберқақтығыстар қазіргі қоғамдағы, адамдар арасындағы қарым-қатынас сапасына кері әсерін тигізеді. Ақпараттың шектен тыс көп болуы адамдардың эмоционалдық жағдайын әлсіретіп, ашуланшақтыққа, немқұрайлылыққа әкеледі, салдарынан кибербуллингтің пайда болуына қолайлы жағдай қалыптастырылады. Қорыта келе, кибербуллинг екі тараптан да сенімнің төмендеуінің, әлеуметтік оқшаулану мен қарым-қатынастың құлдырауының бастаушы күші. Сол үшін толассыз ақпараттық жүктеме атты мәселесі бар заманда салауатты қарым-қатынасты сақтап қалу үшін ақпаратты саналы түрде іріктеу, цифрлық білімді дамыту және өзара құрметке негізделген онлайн мінез-құлықты этикалық стандарттар арқылы қалыптастыру аса маңызды.

ӘДІСТЕМЕ БӨЛІМІ

ЗЕРТТЕУ ӘДІСІ

Зерттеу сандық әдіс арқылы жүргізілді. Сауалнама 16 сұрақтан тұрады, сұрақтар тізімін сауалнаманы 2 бөлімге бөлу арқылы ақпараттық жүктемені және киберқақтығысты өлшеуге бағытталған. Қатысушылардан алынған жауаптар корреляциялық талдау арқылы өңделеді. Деректер сапалық әдістен сандық әдіске қолмен алмастырылып, Excel бағдарламасында нәтижелер өңделді. Нәтижесінде ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстар арасындағы байланысты анықтап, қазіргі таңда студенттер арасында мәселенің өзектілігі анықталды.

ҚАТЫСУШЫЛАР

Зерттеу 18-20 жас аралығындағы 1-2 курс университет студенттері арасында жүргізілді. Зерттеуге қатысушылар саны 150 адам деп жоспарланып, нәтижесінде 150 адам қатысты. Жынысы бойынша 81 әйел адам, 69 ер адам қатысты. Нәтижелерді тазалау барысында бос жауап ұяшықтары бар 6 қатысушының жауабы есепке алынбай, тізімнен жойылды. Соңында деректерді өңдеуге N=144 респонденттің жауабы есепке алынды. Қатысушылар зерттеуге қатысуға толықтай ерікті түрде кездейсоқ іріктеме арқылы таңдалған студенттер.

ДЕРЕКТЕРДІ ЖИНАУ

Деректер онлайн сауалнама арқылы жиналды. Сауалнама Google Forms бағдарламасында тағайындалып, басқа онлайн платформалар (Instagram, Whatsapp) арқылы студенттерге таратылды. Қатысушылар сауалнаманы толтыру үшін сілтемеден өтіп, толықтай өз еріктерімен қатысты

САУАЛАНАМАҒА ҚАТЫСТЫ ЭТИКАЛЫҚ ТАЛАПТАР

Сауалнамаға барлық қатысушылар өз еріктерімен қатысты, сауалнаманың тақырыбының төңірегінде сауалнама анықтамасы бөлімінде келісу мәтіні жазылды. Мәтінде қатысушылар тек өз еріктерімен ғана қатыса алатындығы, кез келген уақытта қажет болған жағдайда сауалнамадан өтуден бас тарта алатыны жайлы ақпарат берілді. Сауалнама минималды тәуекел қағидаларына сай жүргізіліп, қатысушыларға еш зиян келтірмеу принципі сақталды. Сауалнама нәтижелерін талдау барысында толықтай құпиялылық сақталатыны, жауаптар тек ғылыми зерттеудің аясында ғана қолданылатыны қатысушыларға

жеткізілді. Сауалнаманың басындағы келісімді зерттеу жұмысының соңындағы қосымша (Appendix) бөлімінен көруге болады.

ПИЛОТТЫҚ ЗЕРТТЕУ

Пилоттық зерттеуге 60 адам қатысты, ал зерттеудегі деректі қатысушылардан жинау уақыты 1 күнді құрады. Пилоттық зерттеу сауалнаманың түсінікті екеніне көз жеткізу және болжамды қателерді табуға, керек болған жағдайда түзетулер жасалады. Бұл пилоттық зерттеудің мақсаты - сұрақтар мен шкала сенімділігін тексеру. Пилоттық зерттеу көмегімен кейбір сауалнама сұрақтарын қайта қарау қажеттілігі туындады, себебі кейбір сұрақтардың мағынасы адамдарға түсінікті емес болып шықты, соның әсерінен келесі нақты жаңа сауалнамадағы сұрақтарға өзгерту енгізілді. Терминдер мен қиын сөздер алынып тасталды да, оның орнына оңай сөздерге алмастырылды.

СЕНІМДІЛІК ПЕН ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ

Пилоттық зерттеудегі шкаланың сенімділігі Cronbach's alpha арқылы бағаланды ($\alpha \geq 0.70$). Пилоттық зерттеудің сенімділгін анықтау үшін Google Form бағдарламасындағы деректерді Excel бағдарламасына салып, кейін Jamovi бағдарламасынан Cronbach's alpha 0.899 болып, McDonald's (ω) 0.897 деген жауап арқылы есептелді (1-кестеде). Деректерді талдау Jamovi бағдарламасында жүзеге асырылды, нәтижесінде Pearson корреляциясы және регрессиялық талдау әдістері қолданылып, ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстың қарым-қатынасқа әсері бағаланды. Нәтижесінде пилоттық зерттеудің сенімділігі жоғары деген тұжырымға келуге болады.

	Кронбах (α)	Макдональдс (ω)
Шкала	0.899	0.897

1-кесте. Пилоттық зерттеудегі сауалнама сенімділігі.

Пилоттық кезеңде алынған нәтижелер есебімен шкалалар қайта жетілдірілді. Негізгі зерттеу деректері жиналғаннан кейін сенімділік коэффициенттері қайта қаралып, есептелді.

Қолданылатын құралдар
Бұл зерттеу үшін **жеке авторлық сауалнама** қолданылды. Сауалнама келесі сұрақтарды қамтиды:

1-БӨЛІМ: АҚПАРАТТЫҚ ЖҮКТЕМЕ (8 СҰРАҚ)

1. Әлеуметтік желілерде оқуға қатысты келетін хабарламалардың көптігі сізді жалықтыра ма?

2. Оқуға қатысты үздіксіз келетін электронды хаттарды оқу сіз үшін қиынға соға ма?

3. Оқу платформаларындағы (Canvas, Platonus т.б.) жаңартулар мен хабарламалардың көптігі мазаңызды ала ма?

4. Оқуға қажетті мәліметті іздегенде, ақпараттың көптігінен шатасып кетесіз бе?

5. Оқу мәліметтерінің толассыздығынан психологиялық қысым (ақпараттық салмақ) сезінесіз бе?

6. Бір уақытта келген көп хабарламаны реттеу, оларға жауап беру сізге қиындық туғыза ма?

7. Оқу ақпаратының шектен тыс көп болуы сізде стресс немесе мазасыздық тудыра ма?

8. Хабарламаларды оқып, реттеуге күнделікті тым көп уақытыңыз кете ме?

2-БӨЛІМ: КИБЕРҚАҚТЫҒЫСТЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ӘСЕРІ (8 СҰРАҚ)

1. Әлеуметтік желіде жазған пікіріңізге немесе суретіңізге басқалардан жағымсыз (негативті) пікірлер алдыңыз ба?

2. Оқу топтарында (чаттарда) сізге қатысты агрессивті немесе қорлайтын сөздер айтылды ма?

3. Әлеуметтік желілерде жеке өміріңізге қатысты өсектер немесе мазақтаулар болды ма?

4. Интернетте сіз туралы шындыққа жанаспайтын (жалған) мәліметтер әдейі таратылды ма?

5. Жеке хабарламада немесе пікірде сізге қоқан-лоқы (қорқыту) көрсетілді ме?

6. Сіздің атыңыздан жалған парақшалар ашылып немесе негізсіз айыптаулар жарияланды ма?

7. Сіздің рұқсатыңызсыз жеке суреттеріңіз немесе мәліметтеріңіз желіде бөлісілді ме?

8. Желідегі кикілжіңдер сіздің басқа адамдармен қарым-қатынасыңызға (сенімнің төмендеуі, реніш) кері әсерін тигізді ме?

1. САУАЛНАМАНЫҢ МАҚСАТЫ

Бұл сауалнаманың мақсаты - студенттердің **ақпараттық жүктеме** мен **киберқақтығыс деңгейін** анықтап, қарым-қатынастың сапасына әсерін зерттеу. Сауалнама екі негізгі бөлімнен тұрады:

1. АҚПАРАТТЫҚ ЖҮКТЕМЕ

2. КИБЕРҚАҚТЫҒЫСТЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСҚА ӘСЕРІ

Сауалнама 16 сұрақтан тұрады, оның әрқайсысы **Лайкерт шкаласы** арқылы бағаланады.

2. САУАЛНАМАНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Сауалнаманың құрылымы 3 бөлімнен тұрады:

1. **Демографиялық сұрақтар** (жасы, жынысы және т.б.)

2. **Ақпараттық жүктеме шкаласы** (8 сұрақ)

3. **Киберқақтығыстың қарым-қатынасқа әсері шкаласы** (8 сұрақ)

Қолданылған шкала: Сауалнамада **1–5 Лайкерт шкаласы** қолданылады (1 - ешқашан 2 - өте сирек 3 - кейде 4 - жиі 5 - өте жиі). Бұл шкала сұрақтарға қатысушының пікірі мен сезімін өлшеуге қолданылатын шкала, ол **қысқа жауап** ретінде, әрбір сұрақтың бірқатар жауап нұсқаларын ұсынады. Бұл шкала **5 балдық жүйемен** қолданылады.

Шкаланың құрылымы:

1 балл	Ешқашан
2 балл	Өте сирек
3 балл	Кейде
4 балл	Жиі
5 балл	Өте жиі

2-кесте. Бұл шкаланың баллдық құрылымы қатысушылардың **жоғары/төмен** деңгейдегі пікірін анықтауға мүмкіндік ашады.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

1 балл ешқашан: Қатысушы сұраққа қатысты ешқашан мұндай жағдайды сезінбегенін көрсетеді.

2 балл өте сирек: Қатысушы мұндай жағдайды өте сирек кездестіретінін білдіреді.

3 балл кейде: Қатысушы мұндай жағдайды кейде, яғни белгілі бір кезеңде сезінуі мүмкін.

4 балл жиі: Қатысушы жиі мұндай жағдайлармен кездескенін көрсетеді.

5 балл жиі: Қатысушы мұндай жағдайларды өте жиі кездесетініне келіседі.

Қарым-қатынас сапасы мен ақпараттық жүктеме арасындағы байланысты талдау кезінде, жоғары балл (4–5) алған сұрақтар қарым-қатынастың немесе ақпараттық жүктеменің қарқынды түрде әсер ететінін көрсетеді, ал төмен балл (1–2) бұл факторлардың қарым-қатынасқа аз әсер ететінін білдіреді.

НӘТИЖЕЛЕР

ЗЕРТТЕУ ҚҰРАЛЫНЫҢ ВАЛИДТІЛІГІ МЕН СЕНІМДІЛІГІН АНЫҚТАУ

Сауалнаманың статистикалық сипаттамаларын тексеру мақсатында Jamovi бағдарламасы арқылы валидтілік пен сенімділік талдаулары жүргізілді. Деректерді талдау Jamovi бағдарламасында жүзеге асырылды, нәтижесінде Pearson корреляциясы және регрессиялық талдау әдістері қолданылып, ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстың қарым-қатынасқа әсері бағаланды.

Конструктивті валидтілік: Факторлық талдау жүргізбес бұрын, бұл деректердің жарамдылығы арнайы формуламен тексеріліп шықты. Бартлетт тестінің нәтижесі жоғары маңыздылықты көрсетті ($p<0.001$) 3-кестеде , бұл деректердің факторлық талдауға толық жарамды екенін дәлелдейді. Себебі, Бартлетт тестінің нәтижесі $p<0.05$ шегінен аз болуы сұрақтар бір-бірімен байланысты, факторлық құрылымды анықтауға болатын байланыс бар деп көрсетеді. Кайзер-Мейер-Олкин (КМО) көрсеткіші 0.794-ке тең болып, іріктеме адекваттылығының жоғары деңгейін көрсетті. Таңдаманың факторлауға жарамды екеніне сәйкестік өлшем психометрия стандартына сай болуы (0.600-ден жоғары болуы) дәлел болады.

3-кесте Бартлетт тестінің нәтижесі мен Кайзер-Мейер-Олкин (КМО) көрсеткіші

χ^2	df	p
478	120	$p<0.001$

Сенімділік: Зерттеуде көрсетілген «ақпаратттық жүктеме» мен «киберқақтығыс» шкалаларының сенімділігін анықтау мақсатында сенімділік талдауы жасалды. Сауалнаманың ішкі үйлесімділігі Кронбах альфасы ($\alpha=0.808$) стандартқа сәйкес 0.700-ден жоғары болып шықты, сауалнаманың біртектілігін, ішкі құрылымының жоғары деңгейде сенімділігін айғақтап көрсетіп тұр. Бұл көрсеткіштен қатысушылардың сауалнама сұрақтарына салғырт қарамай, керісінше нақты әрі жүйелі жауап бергенін көрсетеді.

Макдональдс омегасы ($\omega=0.810$) коэффициенттері арқылы тексерілді (4-кестеде). Алынған көрсеткіштер стандартқа сай, 0.700-ден жоғары деңгейдегі сенімділікті және біртектілігін көрсетіп, сауалнама нәтижелерінің тұрақтылығына кепілдік береді. Нәтижесінде жауаптар кездейсоқ еместігі, жасырын айнымалыны өлшеу кезінде ішкі консистенттілігі жоғары, бұл көрсеткіштер ғылыми зерттеудің сенімділігі жоғары екенін растайды.

	Кронбах (α)	Макдональдс (ω)
Шкала	0.808	0.810

4-кесте Зерттеу нәтижесінің сенімділік талдауы.

ФАКТОРЛЫҚ САЛМАҚ (FACTOR LOADINGS)

Зерттеудің кезекті тұсы факторлық салмағын талдау барысында сауалнама сұрақтарының басым көпшілігі 0.400-ден жоғары салмақты иеленді, нәтижесінде сұрақтар бір-бірімен байланысты, бір факторға жиылған. Сауалнаманың бірінші бөлігіндегі ақпараттық жүктемеге қатысты 2-сұрақтың:

Оқуға қатысты үздіксіз келетін электронды хаттарды оқу сіз үшін қиынға соға ма?

факторлық салмағы (λ=0.512) болды, ал екінші бөлігіндегі киберқақтығыстың салдары жайында 8-сұрақтың:

Желідегі кикілжіңдер сіздің басқа адамдармен қарым-қатынасыңызға (сенімнің төмендеуі, реніш) кері әсерін тигізді ме?

факторлық салмағы ең жоғары көрсеткішті көрсетті (λ=0.690). Бұл алынған нәтижелер сауалнамада қолданылған сұрақтардың өзара ішкі құрылымдық бірізділігін және желілік шиеленісу деңгейін өлшеудегі ғылыми жарамдылығын толықтай дәлелдейді.

САУАЛНАМА СҰРАҚТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Сауалнаманың жоғарыда атап өтілген маңызды деп саналатын сұрақтарына талдау жасайтын болсақ, төменде 1-суретте ақпараттық жүктеме бөлімінің сұрағы көрсетілген.

Қатысушылардың жауабы жалпы қоса алғанда 84 % пайызы жиі, өте жиі болды, бұл ақпараттық жүктеменің студенттерге қиынға соғатынының айқын көрсеткіші, әрі ғылыми гипотезаны растайды. Оқу үдерісіндегі толассыз хаттарды оқу «өте жиі» қиынға соғатынын 46 %-ы респондент белгілесе, «жиі» деп 38% қатысушы жауап берді. Келесі кезекте 13%ықатысушы бұл сұраққа «кейде» деп, 3% қатысушы «өте сирек» деген жауапты белгіледі.

1-сурет. Ақпараттық жүктеме бөлігіндегі 2-сұрақтың диаграммасы

Ескерту. Бұл нәтижелер авторлық сауалнаманың нәтижелерінен алынған.

Келесі кезекте сауалнаманың екінші бөлігі киберқақтығыстар тақырыпшасына байланысты 8-сұрақтың нәтижесі талданды (2-суретте). Бұл сұрақтың жауаптары толықтай ғылыми гипотезадағы киберқақтығыстың қарым қатынас сапасына кері әсер ететінін дәлелдеп, айқын түрде растайды. Қатысушылар-

дың басым көпшілігі нақты қоса айтқанда, 87 % көрсеткіші «өте жиі» және «жиі» деп жауап беріп,

59 %-ы «өте жиі» , 39%-ы «жиі» деген жауап ұяшықтарын таңдаған. Респонденттердің 2%- ы«кейде» , 1%-ы «өте сирек» деп жауап берді. Жауаптардың бұл көрсеткіші желідегі қақтығыстар коммуникацияға өз кезегінде зиянын тигізіп, сенімнің төмендеуіне ықпал жасайтынын көрсетеді.

2-сурет. Киберқақтығыстардың коммуникацияға әсері туралы сұрақтың диаграммасы

Ескерту. Бұл нәтижелер авторлық сауалнаманың нәтижелерінен алынған.

Корреляциялық талдау нәтижелері (Pearson r және p көрсеткіштері)

Зерттеу жұмысындағы екі айнымалы «ақпараттық жүктеме» мен «киберқақтығыс» феномендерінің арасындағы өзара байланысты анықтау үшін корреляциялық талдау жасалды, Пирсонның r коэффициенті анықталды (5-кесте).

5-кесте. Ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың корреляциялық матрицасы.

Айнымалылар	1.Ақпараттық жүктеме (жалпы балл)	2.Киберқақтығыс (жалпы балл)
1. Ақпараттық жүктеме	-	-
2. Киберқақтығыс	0.606	-

5-кестеде көрсетілген деректерге сай, ақпараттық жүктеменің деңгейі мен студенттердің киберқақтығысқа тап болу көрсеткіштері арасында статистикалық жағынан жоғары деңгейдегі нақты оң корреляциялық байланыс табылды (Pearson r = 0.606, p < 0.001). Жоғарыдағы көрсеткіш қатысушылардың өмірінде, оқу үдерісінде ақпарат ағыны арта бастаған сайын, тиісінше олар психоэмоционалдық түрде тұрақсыздау болып, студенттер ақпарат толассыздығынан деструктивті коммуникация әдістерімен цифрлық ортада жиі қақтығыстарға душар болатыны ғылыми тұрғыдан дәлелдейді.

Регрессиялық талдау нәтижелері (Regression coefficients және Effect size)

Ақпараттық жүктеме (тәуелсіз айнымалы) қазіргі таңдағы өршіп тұрған киберқақтығыстар деңгейін (тәуелді айнымалы) болжап, олардың арасындағы ықпал ететін өлшеуді табу үшін зерттеуде сызықтық регрессиялық талдау іске асты. Талдаудың нәтижелері 6-кестеде толықтай көрсетілген.

6-кесте. Ақпараттық жүктеменің киберқақтығыстар деңгейіне әсерінің сызықтық регрессиялық талдауы

Айнымалылар	Вес (Regression Coefficient)	SE (Стандартты қателік)	t	p
Константа	1.284	0.3325	3.86	<0.001
Ақпараттық жүктеме	0.701	0.0773	9.07	<0.001

Үлгінің көптік корреляциясы R=0.606 Effect size (R^2 = 0.367) Студенттер саны N=144, Фишер критерийі F(1,142)=82.2, p<0.001.

Жоғарыда 142 деп көрсетілген көрсеткіш еркіндік дәрежесі, (df) df=N-2 N- зерттеудегі нақты қастысқан қатысушылар саны 144 2-регрессиялық моделдің тұрақтыларының саны (константа мен ақпараттық жүктеме). Көрсеткіштер регрессиялық талдаудың нәтижесі өте жоғары деңгейде екенін көрсетеді (p<0.001). Сонымен қатар, талдауда әсер ету көлемін (effect size) көрсетуші коэффициенті (R2=0.367) бұл дегеніміз цифрлық ортада студенттердің қақатығысқа ұшырауы(киберқақтығыс) мен қарым-қатынас сапасының нашарлауы арасындағы дисперсиясы 36.7% пайызы ақпараттық жүктеме әсерінен екенін көрсетеді. Бұл ғылыми зерттеулердегі стандарттарға сай өте жоғары, айқын әсер ету көрсеткіш. Кестедегі

Вес=0.701 SE=0.0773 t=9.07 p<0.001

регрессиялық коэффициенттерді жекеше талдау барысында ақпараттық жүктеме киберқақтығысқа тигізер әсері ғылыми стандартқа сай оң мәнді болып шықты. Талдаудан шығатын қорытындыға келсек, студенттердің ақпараттық жүктеме деңгейі 1 баллға артуы әсерінен киберқақтығысқа тап болу көрсеткіші 0.701 баллға өседі, нақтырақ айтсақ кестедегі көрсеткіштер нағыз ықпал ететін параметр деп есептеуге келеді. Зерттеудің басында жазылған гипотезасын толықтай, нақты стандартқа сай көрсеткіштер арқылы растады: бүгінгі күні цифрлық ортадағы шектен тыс ақпараттық жүктеме студенттердің өзара қарым-қатынас сапасына, адамдар арасындағы сенім деңгейіне айтарлықтай нұқсан келтіріп, киберқақтығыстардың пайда болуына ықпал етуші фактор екені ғылыми тұрғыда дәлелденді.

Қатысушылардың гендерлік ерекшеліктеріне тоқталар болсақ, жыныстық айырмашылық ақпараттық жүктемеден қажу деңгейі мен желідегі қақтығыстарға жиі түсу жиілігіне әсерін анықтау үшін бағдарламасында еркін таңдамаларға сай Стьюденттің t-критерийі (Independent Samples T-Test) жасалды. Талдау нәтижелері төмендегі 7-кестеде жинақталып көрсетілген.

Айнымалылар	Жынысы	N	M	SD	t	df	p
Ақпараттық жүктеме	Ерлер	69	4.31	0.454	0.662	142	0.509
	Әйелдер	75	4.26	0.383			
Киберқақтығыс	Ерлер	69	4.29	0.580	0.360	142	0.719
	Әйелдер	75	4.27	0.385			

7-кесте. Қатысушылардың көрсеткіштерін гендерлік тұрғыдан салыстыру

Ескерту. Статистикалық маңыздылық шегі p<0.05 деп есептелген.

Гендерлік тұрғыдан салыстыру қорытындысы бойынша, ерлер мен әйелдер топтары арасында ақпараттық жүктеме деңгейінде t142=0.662, p=0.509, киберқақтығыс белсенділігінде t142=0.360, p=0.719 аса маңызды айырмашылық табылған жоқ. Екі айнымалы үшін де p-мәні 0.05 шегінен асып, орташа мәндері (M) бір-біріне өте жақын болып шықты. Нәтижесінде қазіргі таңдағы ақпараттық жүктемеден шаршау мен ғаламтордағы қақтығыстар үдерістерінің гендерлік факторға тәуелсіз екенін және жалпы студенттік контингентке ортақ психологиялық заңдылық екенін ғылыми түрде растап, дәлелдейді.

ТАЛҚЫЛАУ (DISCUSSION)

Зерттеудің нәтижелерін талдау барысында Jamovi бағдарламасының көмегімен жасалған талдауда екі айнымалы ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыс арасында анық оң байланыс шықты (F(1,142)=82.2,p<0.001). Көрсетілген көрсеткіш студенттер интернеттегі толассыз хаттардан, ақпараттың шектен тыс болуынан, оқудан немесе чаттардан миы шаршаған кезде, психологияда термин атауы (когнитивті қажу), олардың жүйкесі жұқарып, психоэмоционалық күйзеліске түседі. Салдарынан шаршаған студенттер күнделікті өмірде эмоциясын басқара алмай, әлеуметтік желіде әлдекіммен жанжалдасуға, хейт жазуға немесе біреудің хабарлама жазғанына бірден агрессиямен жауап беруге (киберқақтығысқа) бейім болады. Зерттеудің ғылыми гипотезасы расталып, ақпараттық жүктеме артқан сайын киберқақтығысқа бейім болу арта түседі. Осы тақырыптағы зерттеулерді қарастыра келе, екі айнымалының арасындағы байланыс оң екенін байқауға болады. Beaudoin (2008) зерттеуінде «тұлғааралық сенім мен дұрыс байланысқа ақпараттық жүктемеге ұшырамаған адамдар ғана қол жеткізе алады» - деген тұжырымдамасы ғылыми тұрғыда тағы да осы зерттеу аясында дәлелденді. Сауалнамада киберқақтығыстарға қатысты сұрақта 2-суретте көрсетілгендей, қатысушылар желідегі қақтығыстар сенімнің төмендеуіне, өзара реніш пен ыза пайда болатынына негізгі фактор екенін жасырмады.

Ильюшенко (2011) еңбегінде көрсетілгендей, «ақпараттық жүктеме әсерінен психологиялық шаршау - бұл құбылыс жеткіліксіз немесе шамадан тыс көп мәліметтер ұсынатын ақпарат көздеріне үнемі нәтижесіз жүгінуден пайда болады, қажет кездерде маңызды мәселені шешуді қиындатып, адам бойында немқұрайдылық қалыптасады» -деген тұжырымға зерттеудің нәтижесі тура сай келді, 1-суретте бейнеленген көрсеткіштер шамадан тыс хаттар адамды шаршатып, психологиялық қажуға дейін жеткізетініне дәлел бола алады.

Нәтижелер бөлімінде көрсетілген Т-тест нәтижесінен ерлер мен әйелдер арасында ақпараттық қажу мен киберқақтығысқа бой алдыру деңгейінде айфрмашылық байқалмады. Көрсеткіштердің бірдей шамаға ұқсас болуынан шығатын қорытындыны талдап көрер болсақ, қазіргі таңда ерлер де әйелдер де бірдей интернет көзін пайдаланады. Әлеуметтік желіде отыру, ортақ чаттарда сөйлесу, онлайн платформаларға тіркелу екі жыныстағы адамдарға тән құбылыстар. Зерттеу нәтижесі Васильевтің (2016) еңбегіне негіз бола алады, ол еңбекте Иоанның пікірінше:

«Белгілі бір құралды жақсы немесе жаман ететін – оны пайдалану тәсілі. Бұл қағида электрондық технологияларға да, интернет кеңістігіне де және қазір қолданылатын өзге де құралдарға да қатысты», себебі бұл мәселеде адамның гендерлік айырмашылығы емес цифрлық технологияны қалай пайдала-

нуы маңыздырақ.

Зерттеу жұмысы ғылымға теориялық және практикалық түрде өз үлесін қосты. Теориялық үлесі бойынша Қазақстандық студенттер арасында ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың байланысын анықтайтын сауалнамадан нақты статистика шығып, оң байланыс анықталды. Ақпараттық қажу мен киберқақтығысқа түскен адамның қарым-қатынас сапасы нашарлайтыны да расталды. Алынған нәтижелерді киберпсихология, цифрлық психология бағыттарына таптырмас теориялық негізге алуға болады. Практикалық үлесі ретінде жоғары оқу орындарында студенттердің желідегі ахуалына қарай арнайы тренингтарға себепші болатын зерттеу жұмысында дәлелдер бар. Студенттерге ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардан аулақ болу үшін ақпаратты сұрыптап, медиасауаттылыққа баулу керек.

Зертеудің шектеулеріне келсек, деректерді жинау бір уақытты алды, бірнеше жыл бойы бақыланатын логитюдтік әдіспен жиналмады. Зерттеу тек кішігірім деңгейде орын алып, Қазақстанның университеттерімен шектелді. Әлемдік деңгейдегі студенттердің жауаптары зерттелген жоқ. Зерттеуге 150 респондент қатысқанына қарамастан соңғы нәтижелерде кейбір сұрақтарға 6 респондент шала жауап бергені (бос ұяшық) байқалды. Соның әсерінен 144 студентке қысқарды.

ҚОРЫТЫНДЫ:

Ақпараттық жүктеменің шамадан тыс артуы мен кибербуллинг қазіргі қоғамдағы, әсіресе жоғары оқу орындарындағы студенттер арасындағы қарым-қатынас сапасына кері әсерін тигізеді деген гипотеза зерттеу барысында расталды. Ақпараттың шектен тыс көп болуы адамдардың эмоционалдық жағдайын әлсіретіп, ашуланшақтық, немқұрайлылыққа әкеледі, салдарынан кибербуллингтің пайда болуына қолайлы жағдай қалыптастырылады. Зерттеуден студенттердің ақпараттық жүктеме деңгейі мен киберқақтығыстар деңгейінде айтарлықтай гендерлік айырмашылық анықталған жоқ. Бұл екі айнымалының пайда болу себебіне жыныстық ерекшелік факторынан бөлек факторлар әсер ететінін көрсетті. Зерттеудің ғылыми жаңалығына киберпсихология саласына таптырмас теория болатын ақпараттық қажу мен оның цифрлық желідегі киберқақтығысқа әсері математикалық модельмен талдануын жатқызуға болады. Қазақстандық студенттер арасында өткізілген авторлық сауалнаманың сенімділігі мен валидтілігі жоғары деңгейді көрсетіп, ғылыми тұрғыдан алғаш бекітілді.Зерттеудегі материалдарды жоғары оқу орындарында, психологиялық қызмет көрсету орталықтарында пайдалануға болады. Сонымен қатар, когнитивті қажудан шығу мен цифрлық тайм-менеджментті басқару сияқты тренингтерде практикаға іске асыруға да болады. Келешекте осы бағыттта жүргізілетін зерттеулерге келесі ұсыныстар ұсынылады: іріктеу көлемін көбейту, елдегі барша студент жиынытығын жинау үшін басқа да аймақтарға тарату. Зерттеуді бір уақытта емес, лонгитюдтік әдіспен бақылап көру, мысалы емтихандар аптасы кезінде және қарапайым сабақ күндерінде айнымалылар өзгерісін байқауға болады. Зерттеуге студенттердің мамандығы да негізгі мәлімет ретінде сұралуы, техниканы жиі қолданатын мамандықтарға басымдық беруге де болады. Қорытындылай келе, ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыс екі тараптан да сенімнің төмендеуіне, әлеуметтік оқшаулану мен қарым-қатынастың құлдырауына бастаушы күш болады деген тұжырымға келуге болады. Сондықтан адамдар арасында салауатты қарым-қатынасты сақтау үшін ақпаратты саналы түрде іріктеу, цифрлық білімді дамыту және өзара құрметке негізделген онлайн мінез-құлықты этикалық стандарттар арқылы қалыптастыру аса маңызды.

ҚОСЫМША (APPENDIX)

САУАЛНАМАДАҒЫ КЕЛІСІМ МӘТІНІ

Құрметті қатысушы!

Сізге ұсынылып отырған сауалнама ***«Ақпараттық жүктеме мен киберқақтығыстардың қарым-қатынасқа әсері»*** *тақырыбындағы ғылыми зерттеу жұмысының бір бөлігі болып табылады. Сауалнаманың мақсаты – қазіргі таңдағы студенттердің ақпараттық жүктеме деңгейін және киберқақтығыстардың қарым-қатынасқа әсерін бағалау. Сауалнамаға қатысу ерікті. Сіз кез келген уақытта себепсіз қатысудан бас тарта аласыз. Барлық жауаптарыңыз толық анонимді түрде жинақталады және сауалнама нәтижелері тек ғылыми зерттеу мақсатында пайдаланылады. Сауалнаманы толтыру арқылы сіз өз еркіңізбен және саналы түрде зерттеуге қатысуға келісім бересіз.*

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

Arnold, M., Goldschmitt, M., & Rigotti, T. (2023). Dealing with information overload: a comprehensive review. *Frontiers in psychology*, *14*, 1122200. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1122200

Beaudoin, C. E. (2008). Explaining the relationship between internet use and interpersonal trust: Taking into account motivation and information overload. *Journal of Computer-Mediated Communication*, *13*(3), 550-568. https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2008.00410.x

Fan, M., Huang, Y., Qalati, S. A., Shah, S. M. M., Ostic, D., & Pu, Z. (2021). Effects of information overload, communication overload, and inequality on digital distrust: A cyber-violence behavior mechanism. *Frontiers in psychology*, *12*, 643981

https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.643981

Santos, R. M. S., Mendes, C. G., Sen Bressani, G. Y., de Alcantara Ventura, S., de Almeida Nogueira, Y. J., de Miranda, D. M., & Romano-Silva, M. A. (2023). The associations between screen time and mental health in adolescents: a systematic review. *BMC psychology*, *11*(1), 127. https://doi.org/10.1186/s40359-023-01166-7

Shahrzadi, L., Mansouri, A., Alavi, M., & Shabani, A. (2024). Causes, consequences, and strategies to deal with information overload: A scoping review. *International Journal of Information Management Data Insights*, *4*(2), 100261. https://doi.org/10.1016/j.jjimei.2024.100261

Wang, L., Huang, W., Tang, F., Ruan, S., Peng, Q., Yang, M., ... & Wei, Z. (2024). Research on the mechanisms of information overload and information avoidance behavior in college students with psychological disorders in the context of social media.

https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3909071/v1

Wang, J., Huang, X., Wang, Y., Wang, M., Xu, J., & Li, X. (2022). COVID-19 information overload, negative emotions and posttraumatic stress disorder: A cross-sectional study. *Frontiers in psychiatry*, *13*, 894174. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.894174

Бочавер, А. А., & Хломов, К. Д. (2014). Кибербуллинг: травля в пространстве современных технологий. Психология. Журнал Высшей школы экономики, 11 (3).

Васильев Тихон (2016). Негативные аспекты виртуальной коммуникации и их пастырская оценка. Христианское чтение, (6), 311–329. doi: 10.24411/1814–5574-2016-00099

Волкова Е. Н., Волкова И. В., & Голубовская А.С. (2019). Обзор зарубежных исследований по проблеме кибербуллинга среди подростков и молодежи. Теоретическая и экспериментальная психология, 12 (2), 71–81.

Гринева О. А. (2022). Информационная перегрузка человека в информационном обществе. Миссия конфессий, 11–8 (65), 193–199.

Ильюшенко А. А. (2011). Информационная перегрузка как фактор риска в современном обществе: пути преодоления.

Королев А. А. (2020). «ИНФОРМАЦИОННАЯ ПЕРЕГРУЗКА» КАК НОВЫЙ НЕГАТИВНЫЙ ФАКТОР ДЛЯ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ. *Bulletin of Medical Science*, (1s (17)), 24–25.

Прушак, К. А., & Савенок, В. А. (2023). Киберпреступность и киберконфликт в современном мире.

Санина Е. И., & Дегтярев Е. А. (2020). ПРОФИЛАКТИКА КИБЕРБУЛЛИНГА КАК ЦЕЛЬ СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ СРЕДЫ. Проблемы современного педагогического образования, (68-4), 141-143.

Likert, R. (1932). *A technique for the measurement of attitudes*. Archives of Psychology, 140, 1-55.

DOI 10.51634/2307-5201_2026_11_82

СТОМАТОЛОГИЯЛЫҚ ПРОЦЕДУРА АЛДЫНДАҒЫ ҮРЕЙДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Зекен Інжу Еркінқызы

Maqsut Narikbayev University, Астана, Қазақстан

ORCID iD: 0009-0004-9352-8054

i_zeken@kazguu.kz

Аннотация

Зерттеудің мақсаты — стоматологиялық процедуралар алдындағы пациенттердің үрейі мен қорқыныш деңгейін анықтау және осы күймен байланысты психологиялық факторларды талдау. Зерттеудің практикалық кезеңі Астана қаласы, Сарайшық көшесі, 7 мекенжайында орналасқан **“StomaK” тіс емханасы** базасында жүргізілді. Зерттеу нысаны ретінде стоматологиялық процедура алдында сауалнамаға қатысқан ересек пациенттер қарастырылды. Мақалада PRISMA 2020 қағидаттарына сүйенген әдебиеттерді іріктеу логикасы және сапалық ашық жауаптармен толықтырылған көлденең қималы сауалнама дизайны біріктірілді. Дереккөздер Web of Science, Scopus, Dimensions, PubMed және баспагерлердің DOI беттері арқылы ізделді. Зерттеу барысында стоматологиялық үрей, стоматологиялық қорқыныш, ауырсынудан қорқу, бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе, жалпы мазасыздық, стоматологқа сенім, белгісіздік және бақылауды жоғалту сезімі сияқты факторлар қарастырылды. Сандық бағалау үшін Modified Dental Anxiety Scale, Generalized Anxiety Disorder scale және психологиялық факторларды өлшейтін құрылымдалған сұрақтар блогы қолданылды. Сонымен қатар Dental Fear AI Lab платформасы арқылы пациенттің қорқыныш триггерлері, стоматологиялық ортаға реакциясы, инъекцияға байланысты мазасыздығы және медициналық қауіпсіздікке қатысты бастапқы мәліметтері, соның ішінде дәрілік препараттарға немесе анестетиктерге аллергия туралы ақпарат жинақталды. Зерттеу стоматологиялық үрейдің бір ғана фактормен түсіндірілмейтінін, оны когнитивтік бағалау, алдыңғы тәжірибе, ауырсынуды күту, жалпы мазасыздық, коммуникация сапасы және қабылданатын бақылау кіретін көпөлшемді психологиялық құбылыс ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді. Практикалық тұрғыдан бұл жұмыс стоматологиялық клиникаларда үрейді алдын ала анықтау, пациентке түсіндіру, эмпатиялық коммуникация және қысқа психологиялық қолдау стратегияларын жүйелеуге көмектеседі.

Түйін сөздер: стоматологиялық үрей; стоматологиялық қорқыныш; психологиялық факторлар; ауырсынудан қорқу; жалпы мазасыздық; аралас әдіс; пациенттер.

Abstract

The aim of this study is to determine patients' levels of anxiety and fear before dental procedures and to analyze the psychological factors associated with this condition. The practical stage of the study was conducted at the **"StomaK" dental clinic**, located at **7 Sarayshyk Street, Astana**. The research object was adult patients who participated in the survey before undergoing dental procedures. The article combines the logic of literature selection based on PRISMA 2020 principles with a cross-sectional survey design supplemented by qualitative open-ended responses. Sources were searched through Web of Science, Scopus, Dimensions, PubMed, and publishers' DOI pages. The study examined factors such as dental anxiety, dental fear, fear of pain, previous negative dental experience, generalized anxiety, trust in the dentist, uncertainty, and perceived loss of control. Quantitative assessment was carried out using the Modified Dental Anxiety Scale, the Generalized Anxiety Disorder scale, and a structured set of questions measuring psychological factors. In addition, the Dental Fear AI Lab platform was used to collect information about patients' fear triggers, reactions to the dental environment, injection-related anxiety, and initial medical safety information, including allergies to medications or anesthetics. The study shows that dental anxiety cannot be explained by a single factor; rather, it should be considered as a multidimensional psychological phenomenon involving cognitive appraisal, previous experience, expectation of pain, generalized anxiety, quality of communication, and perceived control. From a practical perspective, this work may help dental clinics systematize pre-procedure anxiety screening, patient explanation, empathic communication, and brief psychological support strategies.

Keywords: dental anxiety; dental fear; psychological factors; fear of pain; generalized anxiety; mixed method; patients.

Аннотация

Цель исследования — определить уровень тревожности и страха пациентов перед стоматологическими процедурами, а также проанализировать психологические факторы, связанные с данным состоянием. Практический этап исследования был проведён на базе стоматологической клиники **"StomaK"**, расположенной по адресу: **город Астана, улица Сарайшык, 7**. Объектом исследования выступили взрослые пациенты, принявшие участие в анкетировании перед стоматологической процедурой. В статье объединены логика отбора литературы на основе принципов PRISMA 2020 и дизайн поперечного анкетного исследования, дополненного качественными открытыми ответами. Источники были отобраны через Web of Science, Scopus, Dimensions, PubMed и DOI-страницы издателей. В исследовании рассматривались такие факторы, как стоматологическая тревожность, стоматологический страх, страх боли, предыдущий негативный стоматологический опыт, генерализованная тревожность, доверие к стоматологу, неопределённость и ощущение потери контроля. Для количественной оценки использовались Modified Dental Anxiety Scale, Generalized Anxiety Disorder scale и структурированный блок вопросов, измеряющих психологические факторы. Кроме того, с помощью платформы Dental Fear AI Lab были собраны сведения о триггерах страха пациента,

реакции на стоматологическую среду, тревожности, связанной с инъекцией, а также первичная информация о медицинской безопасности, включая наличие аллергии на лекарственные препараты или анестетики. Исследование показывает, что стоматологическая тревожность не может быть объяснена одним фактором; её следует рассматривать как многомерное психологическое явление, включающее когнитивную оценку, предыдущий опыт, ожидание боли, общую тревожность, качество коммуникации и воспринимаемый контроль. С практической точки зрения данная работа может помочь стоматологическим клиникам систематизировать предварительный скрининг тревожности, разъяснение пациенту, эмпатическую коммуникацию и стратегии краткой психологической поддержки.

Ключевые слова: стоматологическая тревожность; стоматологический страх; психологические факторы; страх боли; общая тревожность; смешанный метод; пациенты.

КІРІСПЕ

Стоматологиялық ем пациент үшін тек медициналық процедура ғана емес, эмоциялық тұрғыдан да күрделі жағдай болып табылады. Қабылдау алдында көптеген адамдар ауырсынуды, бақылауды жоғалтуды, сын естуді, жағымсыз дыбыстарды, инъекцияны немесе ем нәтижесінің белгісіздігін алдын ала күтеді. Мұндай күтулер пациент стоматологиялық креслоға отырмай тұрып-ақ алдын ала үрей күйін тудыруы мүмкін. Психологиялық тұрғыдан бұл күй маңызды, себебі ол зейінге, жадқа, ауырсынуды қабылдауға, стоматологпен ынтымақтастыққа және емді жалғастыру немесе одан қашқақтау туралы шешімге әсер етеді.

Стоматологиялық қорқыныш, стоматологиялық үрей және стоматологиялық фобия ұғымдары өзара байланысты болғанымен, толық бірдей емес. Стоматологиялық қорқыныш нақты қауіпке, мысалы инеге, бұрғы дыбысына немесе хирургиялық тіс жұлуға берілетін эмоциялық жауапты білдіреді. Стоматологиялық үрей қауіп тікелей болмаған кезде де пайда болуы мүмкін және алаңдаушылықты, дене ширығуын, жағымсыз нәтиже күтуді қамтиды. Стоматологиялық фобия анағұрлым ауыр түр ретінде тұрақты қашқақтаумен және клиникалық маңызды бұзылыстармен сипатталады [1].

Бұл тақырыптың психологиялық маңызы ем алдындағы үрейдің өзін-өзі күшейтетін цикл қалыптастыруымен байланысты. Егер пациент ауырсыну мен қауіпті күтсе, ол қабылдауды кейінге қалдыруы мүмкін; бұл ауыз қуысы мәселелерінің күрделенуіне, ал кейін күрделірек және инвазиялық процедуралардың қажеттілігіне алып келеді. Осылайша жаңа ем тәжірибесі пациенттің стоматологиялық ем қорқынышты деген бастапқы сенімін растауы ықтимал. Сондықтан стоматологиялық үрей уақытша эмоция емес, ұзақ мерзімді денсаулық мінез-құлқына ықпал ететін психологиялық құбылыс ретінде қарастырылады.

Стоматологиялық үрейді өлшеу үшін бұрыннан қолданылатын стандарттalған құралдар бар. Corah ұсынған Dental Anxiety Scale стоматологиялық үрейді қысқаша бағалауға арналған алғашқы құралдардың бірі болды, ал кейінгі зерттеулер оның клиникалық және зерттеу жағдайындағы сенімділігін нақтылады [2; 3]. Кейін Modified Dental Anxiety Scale пациент үшін маңызды жағдайларды, соның ішінде жергілікті анестетик инъекциясын қамту үшін әзірленді [4]. Бұл шкала қысқа, өзін-өзі толтыруға ыңғайлы және жалпы балы 5-тен 25-ке дейін есептелетін практикалық құрал ретінде кеңінен қолданылады [5].

Әдебиеттер стоматологиялық үрейдің жалпы психологиялық қызмет ету ерекшеліктерімен де байланысты екенін көрсетеді. Жалпы мазасыздығы немесе психологиялық дистресі жоғары пациенттер дене сезімдерін қауіп белгілері ретінде түсіндіруге, бақыланбайтын ауырсынуды күтуге немесе жағымсыз ем тәжірибесін айқынырақ еске түсіруге бейім болуы мүмкін [6; 7]. Клиникалық коммуникация тұрғысынан бұл стоматологтың тек техникалық құзыреттілігі жеткіліксіз болуы мүмкін дегенді білдіреді. Пациентке анық түсіндіру, эмпатия, болжамдылық және бақылау сезімі қажет.

Стоматологиялық үрей туралы зерттеулер саны артып келе жатқанымен, стандартталған сандық бағалауды пациенттердің субъективті баяндауларымен біріктіретін зерттеулерге қажеттілік сақталады. Тек сандық сауалнама жоғары үрей көрсеткіштерін анықтай алады, бірақ бұл көрсеткіш нақты пациент үшін нені білдіретінін толық түсіндірмейді. Керісінше, сапалық жауаптар қорқыныштың жеке мағынасын ашады, бірақ олар өлшенетін айнымалылармен құрылымдалған түрде біріктіруді қажет етеді. Осы себепті аралас әдіс стоматологиялық үрейдің деңгейін де, пациенттің өмірлік тәжірибесін де түсіндіруге

мүмкіндік береді.

Бұл зерттеудің мақсаты - PRISMA қағидаттарына сүйенген әдебиеттер синтезі мен аралас әдісті эмпирикалық зерттеу құрылымын пайдалана отырып, стоматологиялық процедуралар алдындағы пациенттердің үрей мен қорқыныш деңгейін бағалау және осы үреймен байланысты психологиялық факторларды анықтау. Зерттеу стоматологиялық үрейдің қандай деңгейде көрінетінін, қандай факторлармен байланысты екенін және пациенттердің қорқыныш тәжірибесін қалай сипаттайтынын жүйелі түрде талдауға бағытталған.

ЗЕРТТЕУ СҰРАҚТАРЫ МЕН ГИПОТЕЗАЛАР

№	Зерттеу сұрағы	Гипотеза / талдау бағыты
RQ1	Ересек пациенттерде стоматологиялық процедуралар алдында стоматологиялық үрей деңгейі қандай?	Сипаттамалық статистика үрейді төмен, орташа немесе жоғары деңгейге жіктейді.
RQ2	Стоматологиялық үрейдің артуымен қандай психологиялық факторлар байланысты?	Ауырсынудан қорқу, бұрынғы жағымсыз тәжірибе, инъекциядан қорқу және белгісіздік үрей баллдарымен оң байланыс көрсетеді деп күтіледі.
RQ3	Жалпы мазасыздық стоматологиялық үреймен байланысты ма?	Жалпы мазасыздық көрсеткіштері стоматологиялық үрей баллдарымен оң корреляция көрсетеді деп күтіледі.
RQ4	Пациенттер стоматологиялық ем алдындағы эмоциялық тәжірибесін қалай сипаттайды?	Ашық жауаптар ауырсынуды күту, бақылауды жоғалту, сенімсіздік, денелік қозу және түсіндіруге қажеттілік тақырыптарын қалыптастырады деп күтіледі.

ӘДІСТЕР ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ

Зерттеу біріктірілген әдіснамалық логикаға негізделді. Бірінші компонент стоматологиялық үрей, стоматологиялық қорқыныш, валидтелген үрей құралдары және психологиялық предикторлар туралы ғылыми еңбектердің PRISMA қағидаттарына негізделген нарративтік синтезінен тұрды. PRISMA 2020 қағидаттары әдебиеттерді іздеу, іріктеу, қайталанған дереккөздерді алып тастау және зерттеуге енгізілген мақалаларды жүйелі түрде көрсету үшін қолданылды [8].

Екінші компонент аралас әдісті көлденең қималы сауалнама дизайнына негізделді. Зерттеудің практикалық кезеңі Астана қаласы, Сарайшық көшесі, 7 мекенжайында орналасқан “StomaK” тіс емханасы базасында жүргізілді. Зерттеуге стоматологиялық процедура алдында сауалнамаға қатысқан **55 ересек пациент** енгізілді. Сандық деректер пациенттердің қорқыныш деңгейін, стресс көрсеткішін, мазасыздық индексін және негізгі қорқыныш факторларын анықтауға бағытталды. Сапалық деректер ашық жауаптар арқылы жиналып, пациенттердің стоматологиялық ем алдындағы субъективті тәжірибесін түсіндіруге мүмкіндік берді.

Бақылаулық зерттеу бөлігі STROBE логикасына сәйкес ұйымдастырылды. Қатысушылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары, зерттеу айнымалылары, қолданылған құралдар, дерек жинау рәсімі, ықтимал шектеулер және статистикалық талдау кезеңдері нақты сипатталды [9]. Сапалық ашық жауаптарды талдау COREQ қағидаттарына сүйенді, себебі бұл тәсіл қатысушылардан алынған мәтіндік жауаптарды жүйелі кодтауға, негізгі тақырыптарды анықтауға және пациенттердің қорқыныш тәжірибесін ғылыми түрде интерпретациялауға мүмкіндік береді [10].

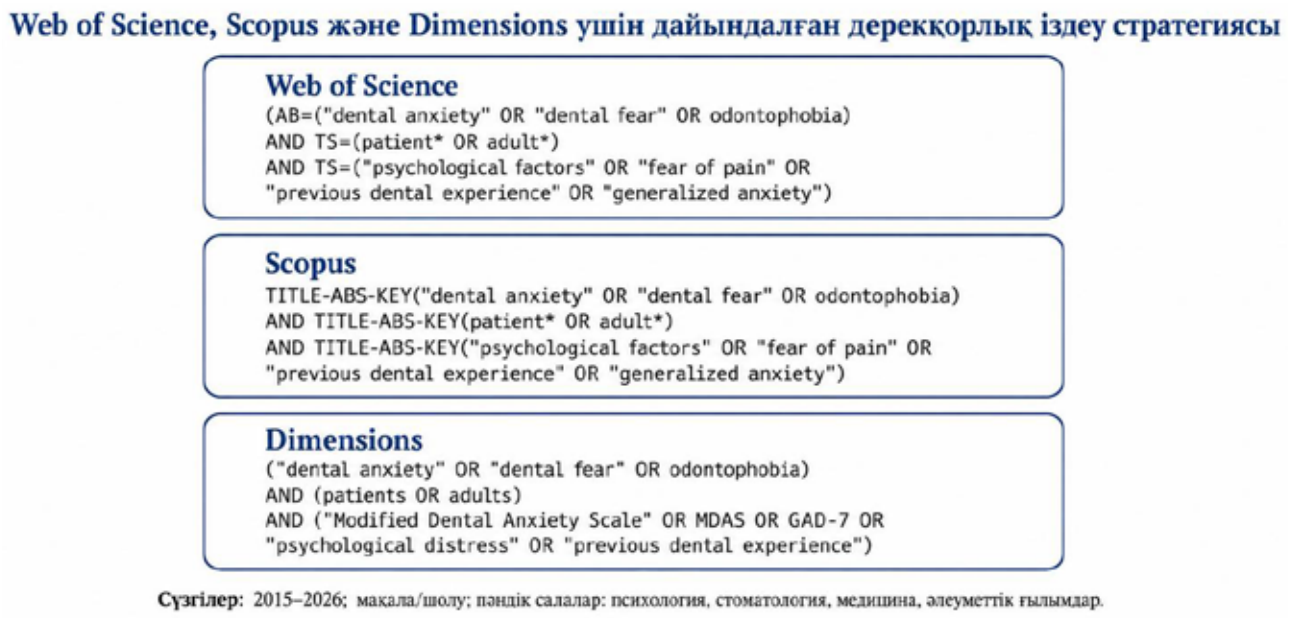
Зерттеу популяциясын стоматологиялық кеңес, тісті қалпына келтіру, қақ тазалау, тіс жұлу, эндодонтиялық ем, протездеу немесе басқа да стоматологиялық процедуралар алдында сауалнамаға қатысқан 18 жас және одан үлкен пациенттер құрады. Қатысу ерікті және анонимді түрде жүргізілді. Қатысушыларға зерттеудің мақсаты, сауалнама мазмұны, жауаптардың құпия сақталатыны және кез келген уақытта қатысудан бас тартуға болатыны түсіндірілді. 18 жасқа толмаған тұлғалар, сауалнаманы түсініп толтыра алмайтын пациенттер және қатысуға келісім бермеген адамдар зерттеуге енгізілген жоқ.

Эмпирикалық іріктеме көлемі **55 пациентті** құрады. Қатысушылардың ішінде **35 әйел** және **20 ер адам** болды. Жас ерекшелігі бойынша **18–25 жас аралығында – 28 пациент**, **26–35 жас аралығында – 16 пациент**, **36–45 жас аралығында – 11 пациент** қатысты. Деректер Dental Fear AI Lab платформасы және құрылымдалған сауалнама арқылы жиналды. Сауалнамада стоматологиялық үрей деңгейі, ауырсынудан қорқу, инъекцияға байланысты мазасыздық, бормашина дыбысына реакция, бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе, белгісіздік сезімі және медициналық қауіпсіздікке қатысты бастапқы мәліметтер қарастырылды.

Жиналған деректер сипаттамалық статистика арқылы талданды. Қатысушылардың жынысы, жас тобы, қорқыныш деңгейі, негізгі қорқыныш факторлары және аллергиялық анамнезі жиілік пен пайыздық көрсеткіштер арқылы берілді. Dental Fear AI Lab платформасы бойынша орташа қорқыныш балы, стресс деңгейі және мазасыздық индексі есептелді. Ашық жауаптар тақырыптық контент-талдау арқылы қарастырылып, пациенттердің ауырсынудан қорқу, инъекциядан мазасыздану, белгісіздік, бұрынғы жағымсыз тәжірибе және дәрігермен сенімді коммуникацияға қажеттілік сияқты негізгі психологиялық тақырыптары анықталды.

ДЕРЕККӨЗДЕРДІ ІЗДЕУ ЖӘНЕ ІРІКТЕУ СТРАТЕГИЯСЫ

Әдебиеттерді іздеу стратегиясы Web of Science Core Collection, Scopus, Dimensions, PubMed және баспагерлердің DOI беттері үшін әзірленді. Іздеу стоматологиялық үрейді, стоматологиялық қорқынышты, психологиялық предикторларды, валидтелген өлшеу құралдарын, жалпы мазасыздықты, қашқақтау мінез-құлқын және стоматологиялық пациенттердегі аралас әдісті тәсілдерді тікелей талқылайтын жарияланымдарға бағытталды. Іздеу тақырып, аннотация және кілт сөздер өрістерінде жүргізіліп, жариялану жылы, құжат түрі және пәндік сала бойынша сүзгілер қолданылды.

Сурет 1. Web of Science, Scopus және Dimensions үшін дайындалған дерекқорлық іздеу стратегиясы.

Дерекқор	Іздеу өрісі	Негізгі іздеу жолы	Ұсынылатын сүзгілер
Web of Science	Topic (TS)	("dental anxiety" OR "dental fear" OR odontophobia) AND (patient* OR adult*) AND ("psychological factors" OR "fear of pain" OR "previous dental experience" OR "generalized anxiety")	2015-2026; мақала; шолу; психология; стоматология; медицина
Scopus	TITLE-ABS-KEY	("dental anxiety" OR "dental fear" OR odontophobia) AND (patient* OR adult*) AND ("psychological factors" OR "fear of pain" OR "previous dental experience" OR "generalized anxiety")	Мақала; шолу; ағылшын тілі; психология; стоматология; медицина; әлеуметтік ғылымдар
Dimensions	Толық дерек-тер / тақырып және аннота-ция	("dental anxiety" OR "dental fear" OR odontophobia) AND (patients OR adults) AND (MDAS OR GAD-7 OR "psychological distress")	Жарияланым түрі: мақала/шолу; қол-жетімді болса ашық қолжетімділік
PubMed	Title/Abstract	("dental anxiety"[Title/Abstract] OR "dental fear"[Title/Abstract]) AND (patient*[Title/Abstract] OR adult*[Title/Abstract])	Адамдарға жүргізілген зерттеулер; қажет болса ересектер

Кесте 1. Дереккөздерді жүйелі іріктеу кезеңіне арналған іздеу стратегиясы.

ЕНГІЗУ ЖӘНЕ ШЫҒАРУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

Критерий түрі	Енгізілді	Шығарылды
Популяция	Стоматологиялық үрей өлшемі бар ересек стоматологиялық пациенттер немесе жалпы ересек популяциялар	Тек балаларға арналған зерттеулер, егер олар тек теориялық негіз ретінде қолданылмаса
Құбылыс	Стоматологиялық үрей, стоматологиялық қорқыныш, процедура алдындағы қорқыныш, стоматологиялық фобия, қашқақтау мінез-құлқы	Стоматологиялық көмекке қатысы жоқ жалпы медициналық мазасыздық

Критерий түрі	Енгізілді	Шығарылды
Психологиялық факторлар	Ауырсынудан қорқу, бұрынғы жағымсыз тәжірибе, жалпы мазасыздық, сенім, бақылау, белгісіздік, дистресс	Психологиялық айнымалылар-сыз таза биологиялық немесе техникалық стоматологиялық нәтижелер
Әдістер	Көлденең қималы зерттеулер, аралас әдісті зерттеулер, шолулар, үрей шкалаларын валидтеу зерттеулері	Редакциялық мақалалар, пікір материалдары, қолжетімсіз жазбалар, қайталанған есептер
Өлшеу	MDAS, DAS, DFS, GAD-7, психологиялық дистресс құралдары, сапалық сұхбаттар немесе ашық жауаптар	Әдіснамалық түсіндірмесі жоқ валидтелмеген немесе түсініксіз өлшемдер

Кесте 2. Әдебиеттерді іріктеу кезеңіне арналған енгізу және шығару критерийлері.

Сурет 2. Стоматологиялық үрей және психологиялық факторлар бойынша дереккөздерді анықтау мен іріктеудің PRISMA 2020 ағымдық диаграммасы.

ЭМПИРИКАЛЫҚ САУАЛНАМА ДИЗАЙНЫ

Эмпирикалық бөлім көлденең қималы аралас әдісті дизайнға сүйенеді. Құрылымдалған сауалнама стоматологиялық үрей және онымен байланысты психологиялық айнымалылар бойынша сандық баллдарды береді. Ашық сұрақтар пациенттің стоматологиялық ем алдындағы жеке қорқыныш тәжірибесі туралы қысқа нарративтік деректерді қамтамасыз етеді. Деректердің екі түрі интерпретация кезеңінде біріктіріледі: сандық үлгілер үрейдің деңгейін және факторлармен байланысын көрсетеді, ал сапалық тақырыптар үрейдің пациенттің өз сөзімен қандай мағына білдіретінін түсіндіреді [11; 12].

Сурет 3. Ұсынылған аралас әдісті дерек жинау және талдау жұмыс ағымы.

DENTAL FEAR AI LAB ПЛАТФОРМАСЫ АРҚЫЛЫ ПРАКТИКАЛЫҚ ДЕРЕК ЖИНАУ РӘСІМІ

Зерттеудің практикалық кезеңінде стоматологиялық процедура алдындағы үрей мен қорқынышты тек теориялық сауалнама ретінде емес, нақты клиникалық ортада бақылауға мүмкіндік беретін Dental Fear AI Lab цифрлық платформасы қолданылды. Платформа планшет арқылы ұсынылып, пациентке зерттеу мақсаты, сауалнама құрылымы, қатысудың еріктілігі және жауаптардың құпия сақталатыны түсіндірілді. Осыдан кейін пациент стоматологиялық қорқыныш триггерлері, дыбысқа реакция, инъекцияға байланысты үрей, стоматологиялық креслоға отыру кезіндегі бақылау сезімі, бұрынғы жағымсыз тәжірибе және ашық жауаптар блоктарын толтырды.

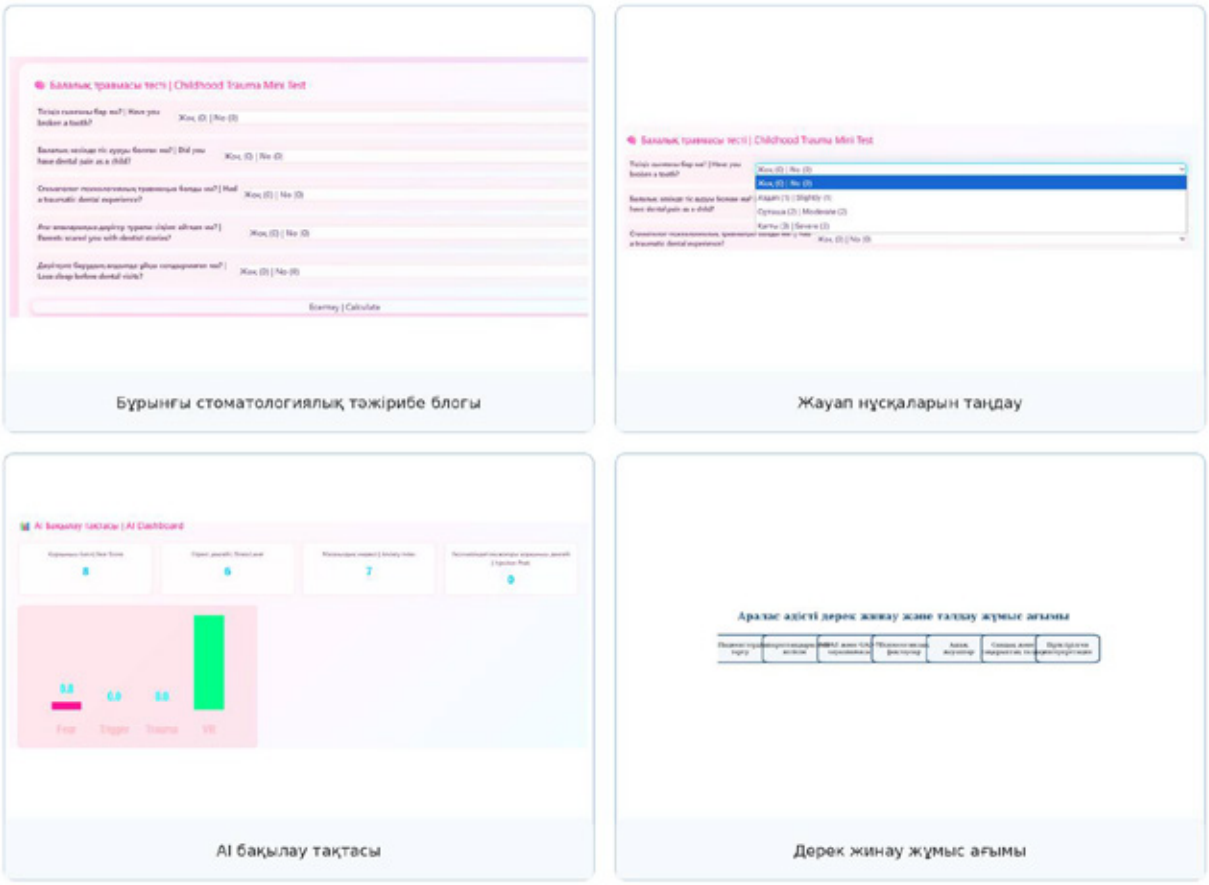
Платформаның зерттеу үшін маңызы екі бағытта көрінді. Біріншіден, ол пациенттің стоматологиялық қорқынышын алдын ала анықтауға және қорқыныштың негізгі себебін жүйелеуге мүмкіндік берді. Екіншіден, платформа пациент туралы клиникалық тұрғыдан маңызды бастапқы ақпаратты жинауға жағдай жасады: жоспарланған процедура түрі, соңғы стоматологиялық тәжірибе, ауырсынуға қатысты күтулер, инъекциядан қорқу, жергілікті анестетикке немесе дәрілік препараттарға аллергия туралы мәлімет, сондай-ақ пациенттің қосымша түсіндіру мен қолдауға қажеттілігі белгіленді. Мұндай ақпарат стоматологқа медициналық қауіпсіздік пен психологиялық қолдауды қатар жоспарлауға көмектеседі.

Практикалық апробация барысында сауалнама жүргізу пациенттің қорқынышын бағалау ғана емес, қазіргі кезеңде жиі кездесетін стоматологиялық емнен қашқақтау, инъекциядан қорқу, белгісіздікке мазасыздану және дәрігерге сенімсіздік сияқты факторларды түсінудің құралы ретінде қарастырылды. Сондықтан платформа нәтижелері клиникалық диагноз ретінде емес, процедура алдындағы қысқа скрининг, түсіндіру, сенімді коммуникация және қорқынышты жеңуге бағытталған бастапқы психологиялық қолдау стратегиясын таңдауға арналған индикатор ретінде пайдаланылды.

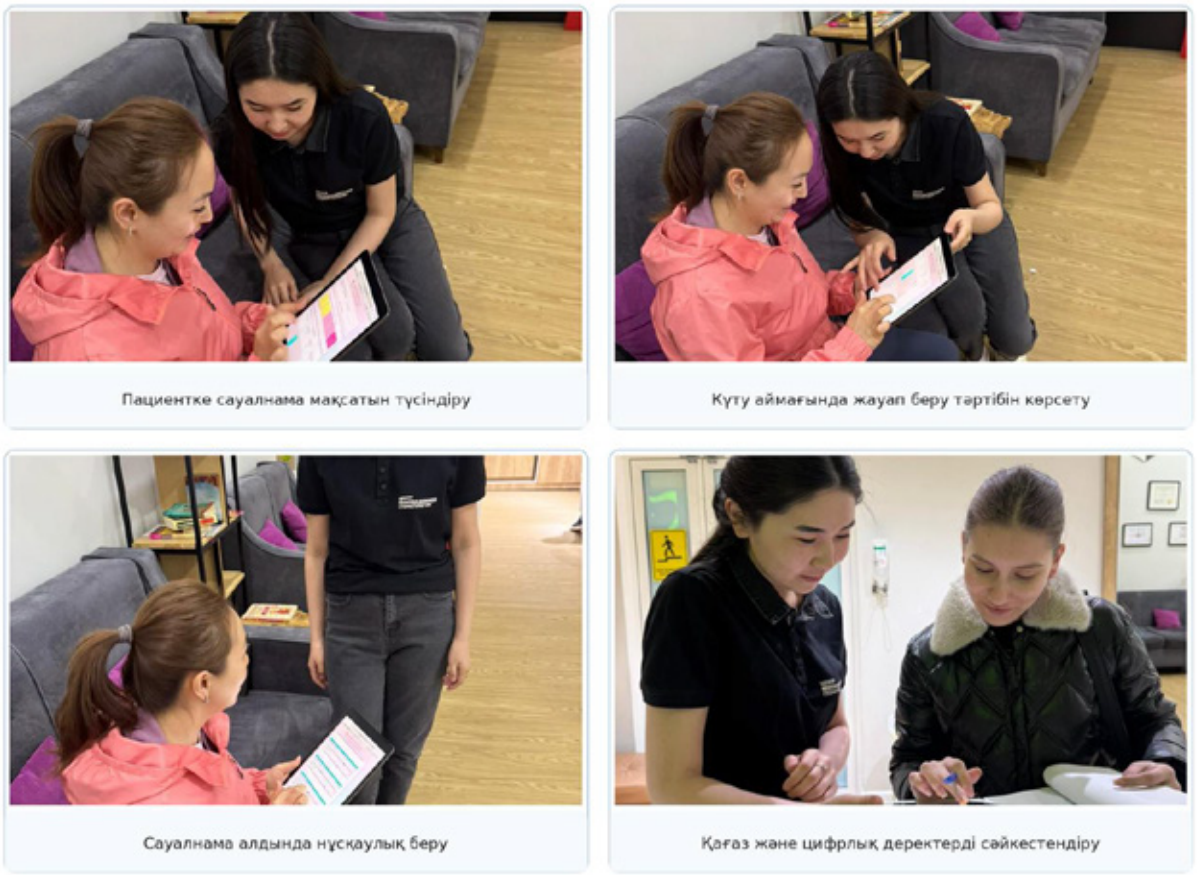
Платформаның негізгі модульдері мен бағалау блоктары 5-6-суреттерде, ал нақты клиникалық ортада пациенттермен жүргізілген практикалық сауалнама кезеңдері 7-11-суреттерде көрсетілді. Бұл суреттер сауалнама жүргізу, пациентті ақпараттандыру, медициналық қауіпсіздік ақпаратын нақтылау, стоматологиялық ортада жауап жинау және бастапқы нәтижелерді визуализациялау кезеңдерінің өзара байланысын көрсетеді.

Сурет 5. Dental Fear AI Lab платформасының негізгі зерттеу модульдері: пациент профилі, қорқыныш триггерлері, дыбыс пен инъекция реакциясы және стоматологиялық ортаны модельдеу.

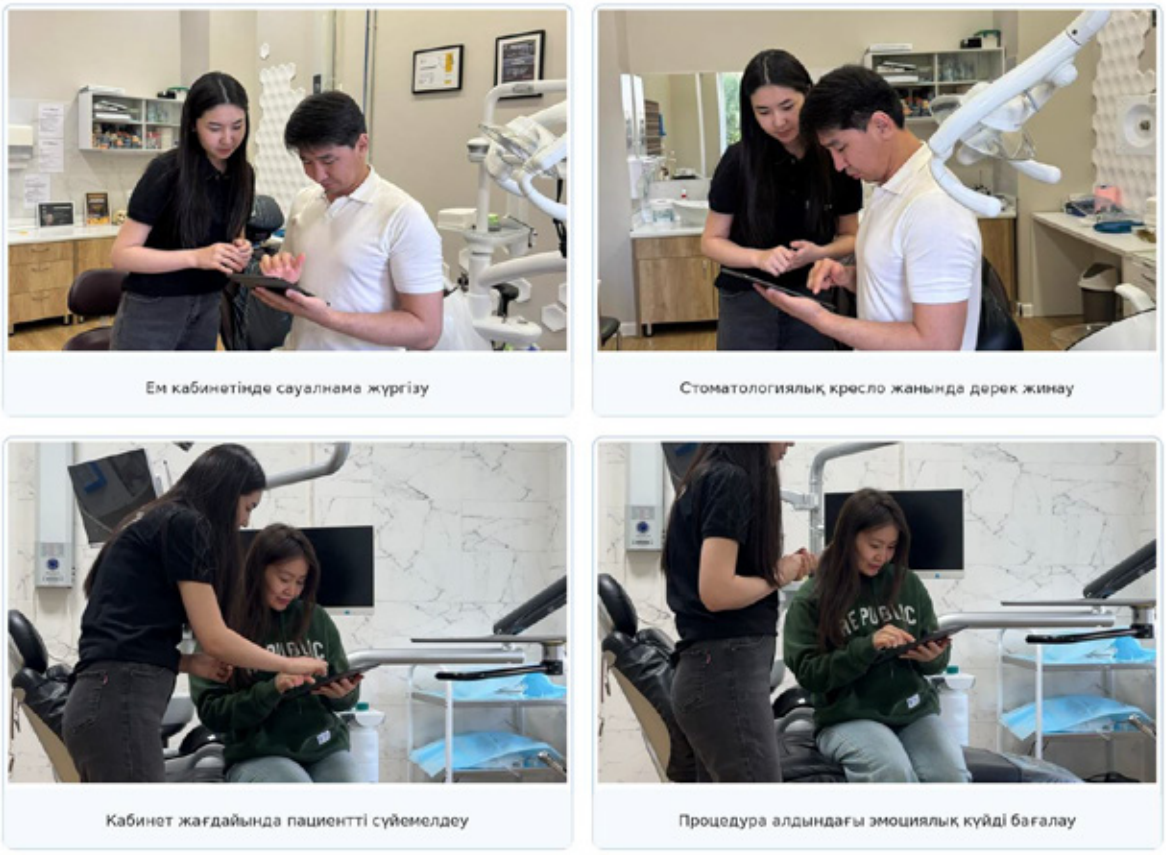
Сурет 6. Dental Fear AI Lab платформасындағы бағалау блоктары: бұрынғы стоматологиялық тәжірибе, жауап нұсқалары, AI бақылау тақтасы және дерек жинау жұмыс ағымы.

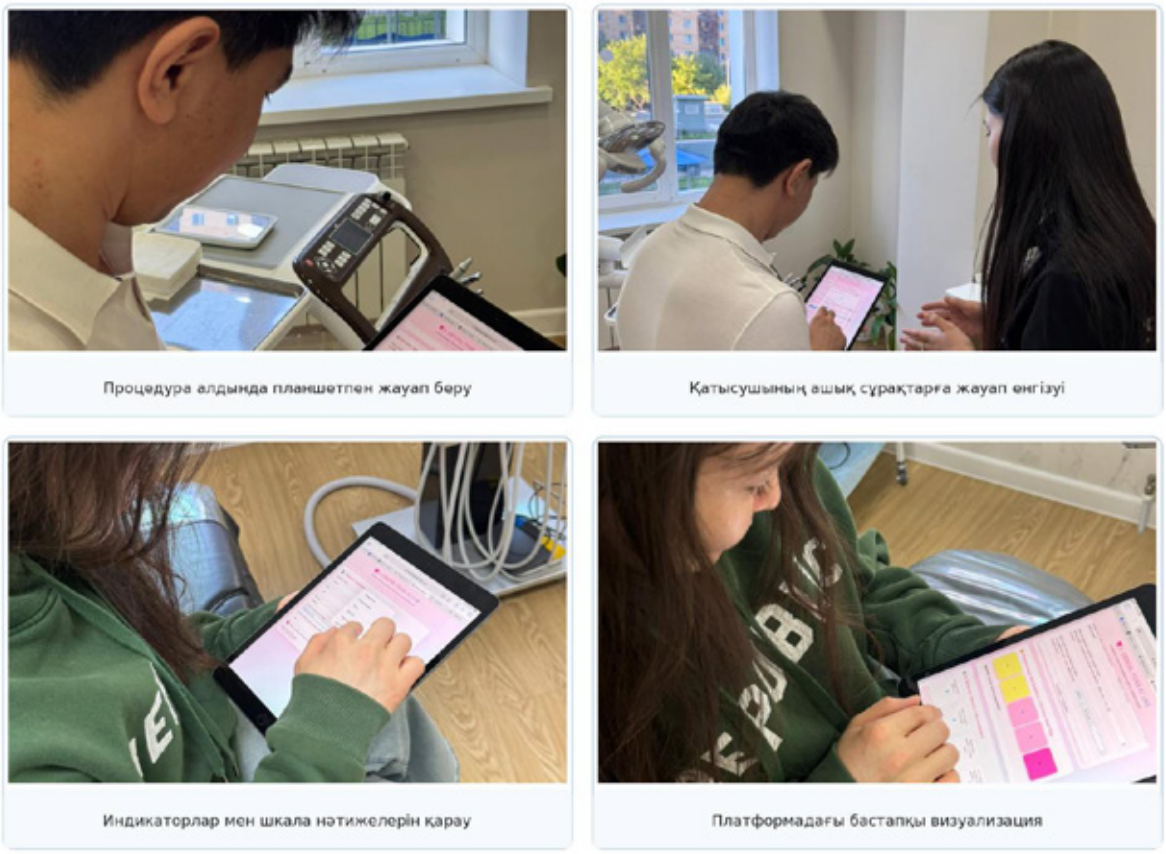
Сурет 7. Пациентті ақпараттандыру және сауалнамаға қатысуға келісім алу кезеңдері.

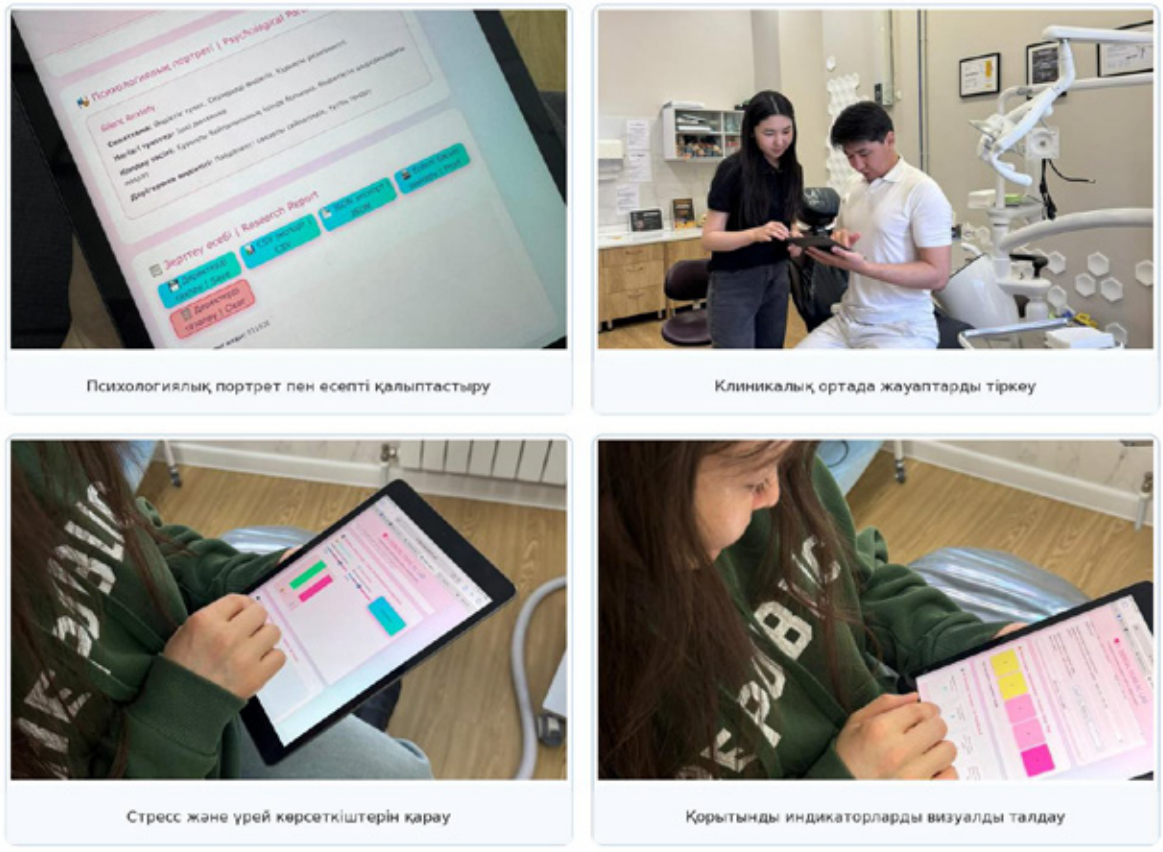
Сурет 8. Қабылдау аймағында Dental Fear AI Lab платформасын таныстыру және бастапқы медициналық-психологиялық ақпаратты нақтылау.

Сурет 9. Стоматологиялық кабинет жағдайында цифрлық сауалнама жүргізу және процедура алдындағы эмоциялық күйді бағал

Сурет 10. Процедура алдында пациенттің жауаптарын енгізуі және платформадағы қорқыныш, стресс, мазасыздық көрсеткіштерін визуализациялау.

Сурет 11. Платформада психологиялық портрет, бастапқы есеп және қорытынды индикаторларды тіркеу кезеңдері.

ЗЕРТТЕУ ҚҰРАЛДАРЫ

Блок	Құрал / сұрақтар тобы	Мақсаты	Шкала / бағалау	Талдауда қолданылуы
1	Әлеуметтік-демографиялық форма	Жас, жыныс, білім, стоматологқа бару жиілігі, процедура түрі	Категориялық айнымалылар	Топтарды салыстыру және сипаттамалық талдау
2	Modified Dental Anxiety Scale	Бес кең таралған стоматологиялық жағдайда стоматологиялық үрейді өлшеу	5 сұрақ, әрқайсысы 1-5; жалпы 5-25	Негізгі тәуелді айнымалы
3	Generalized Anxiety Disorder scale	Жалпы мазасыздық белгілерін бағалау	7 сұрақ, әрқайсысы 0-3; жалпы 0-21	Предиктор/ковариат
4	Психологиялық факторлар сұрақтары	Ауырсыну, инъекция, сенім, белгісіздік, бақылауды жоғалту және бұрынғы тәжірибені бағалау	Лайкерт 1-5	Корреляция және регрессия предикторлары
5	Ашық сұрақтар	Субъективті қорқынышты, күресу қажеттіліктерін және қалаулы қолдауды зерттеу	Мәтіндік жауаптар	Тақырыптық контент-талдау
6	Қысқа медициналық қауіпсіздік блогы	Жергілікті анестетикке, дәрілік препараттарға, инъекцияға, латекске немесе басқа медициналық материалдарға аллергия туралы бастапқы ақпаратты жинау; бұрынғы жағымсыз реакциялар мен қабылдайтын дәрілерді белгілеу.	Категориялық жауаптар және қысқа ашық түсініктеме	Процедура алдындағы қауіпсіздік тәуекелдерін нақтылау, қорқыныштың медициналық және психологиялық себептерін ажырату, стоматологқа алдын ала ақпарат беру

Кесте 3. Пациент сауалнамасына ұсынылған өлшеу құрылымы.

АЙНЫМАЛЫЛАР ЖӘНЕ СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЖОСПАРЫ

Негізгі тәуелді айнымалы - жалпы стоматологиялық үрей балы. Тәуелсіз айнымалыларға ауырсынудан қорқу, бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе, инъекциядан қорқу, процедура туралы белгісіздік, стоматологқа сенім, қабылданатын бақылау, жалпы мазасыздық балы, жыныс, жас тобы, стоматологқа бару жиілігі және процедура түрі кіреді. Сипаттамалық статистика жиілікті, пайызды, орташа мәнді, стандартты ауытқуды және медианаңы қамтиды. Көп тармақты блоктардың сенімділігі Cronbach alpha арқылы тексерілуі мүмкін. Топтар арасындағы айырмашылықтар t-тест немесе бір факторлы ANOVA арқылы, ал үлестірімдер қалыпты болмаса, параметрлік емес баламалар арқылы талданады. Үздіксіз айнымалылар арасындағы

байланыстар Pearson немесе Spearman корреляциясы арқылы тексеріледі. Демографиялық айнымалылар бақыланған кезде стоматологиялық үрейді қандай психологиялық факторлар болжайтынын анықтау үшін көптік регрессия қолданылуы мүмкін.

Сапалық жауаптар тақырыптық контент-талдау арқылы талданады. Зерттеуші жауаптарды бірнеше рет оқып, мағыналық бірліктерді анықтайды, бастапқы кодтар береді, кодтарды санаттарға топтастырады және қорытынды тақырыптарды қалыптастырады. Күтілетін тақырыптарға ауырсынудан қорқу, инъекциядан қорқу, бұрынғы жағымсыз емді еске алу, дәрменсіздік сезімі, ауыз қуысының жағдайына байланысты ұялу, сенімсіздік, ақпаратқа қажеттілік және эмоциялық қолдауға қажеттілік жатады.

ЭТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Зерттеу адам қатысатын зерттеулерге арналған этикалық қағидаттарды сақтауы тиіс. Қатысушылар зерттеу мақсаты, ерікті қатысу, анонимділік, шамамен қажет уақыт, салдарсыз бас тарту немесе қатысуды тоқтату құқығы және зерттеуші тарапынан тікелей медициналық араласудың жоқтығы туралы нақты ақпарат алуы керек. Жеке сәйкестендіретін ақпарат жиналмайды. Егер сауалнама стоматологиялық клиникада жүргізілсе, пациенттің қатысу немесе қатыспау шешімі стоматологиялық көмектің сапасына әсер етпейтіні нақты түсіндіріледі.

Этикалық мәселе	**Қажетті әрекет**	**Қолжазбада қалай көрсетіледі**
Ақпараттандырылған келісім	Сауалнама алдында қысқа келісім формасын ұсыну	Барлық қатысушылар ерікті ақпараттандырылған келісім бергенін көрсету
Анонимділік	Аттарды, ЖСН/ID нөмірлерін немесе телефон нөмірлерін жинамау	Деректер талдауға дейін анонимдендірілгенін көрсету
Сезімтал эмоциялар	Қатысушыларға сұрақтарды өткізіп жіберуге немесе қатысуды тоқтатуға мүмкіндік беру	Бас тарту стоматологиялық көмекке әсер етпегенін көрсету
Деректерді қорғау	Файлдарды құпиясөзбен қорғалған құрылғыда сақтау	Тек жинақталған нәтижелер хабарланатынын көрсету
Этикалық мақұлдау	Қажет болған жағдайда университет немесе клиника рұқсатын алу	Журналға ұсынар алдында мақұлдау нөмірі мен күнін енгізу
Фотоқұжаттар және экран жазбалары	Қатысушылардан фото/визуалды материалды ғылыми жұмыста қолдануға бөлек келісім алу; қажет болса бет-бейне, QR-код, клиника атауы және экрандағы жеке деректерді жасыру	Фотосуреттер тек зерттеу процедурасын сипаттау үшін пайдаланылғанын, клиникалық диагноз немесе жеке нәтиже ретінде берілмейтінін көрсету

Кесте 4. Эмпирикалық кезеңге арналған этикалық талаптар.

НӘТИЖЕЛЕР ЖӘНЕ ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеуге барлығы **55 пациент** қатысты. Қатысушылардың ішінде **35 әйел** және **20 ер адам** болды. Бұл жалпы іріктеменің тиісінше **63,6%** және **36,4%** үлесін құрады. Жас ерекшелігі бойынша қатысушылар үш топқа бөлінді: **18–25 жас аралығында – 28 адам**, **26–35 жас аралығында – 16 адам**, **36–45 жас аралығында – 11 адам**. Осылайша зерттеуге негізінен жас және орта жастағы ересек пациенттер қатысқаны байқалды.

Стоматологиялық процедура алдындағы қорқыныш деңгейін бағалау нәтижесінде қатысушылардың **13-інде төмен деңгейдегі қорқыныш**, **27-сінде орташа деңгейдегі қорқыныш**, ал **15 пациентте жоғары деңгейдегі қорқыныш** анықталды. Пайыздық көрсеткіш бойынша төмен қорқыныш деңгейі **23,6%**, орташа қорқыныш деңгейі **49,1%**, жоғары қорқыныш деңгейі **27,3%** құрады. Бұл нәтиже пациенттердің басым бөлігінде стоматологиялық процедура алдында белгілі бір деңгейде мазасыздық пен қорқыныш болатынын көрсетеді.

Негізгі қорқыныш факторлары бойынша ең жиі аталған себеп — **ауырсынудан қорқу** болды. Бұл факторды **28 пациент** көрсетті. **Инъекциядан қорқу** 22 пациентте, **белгісіздік сезімі** 19 пациентте, **бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе** 17 пациентте, ал **бормашина дыбысынан қорқу** 14 пациентте байқалды. Бұл деректер стоматологиялық үрейдің тек бір ғана себеппен емес, ауырсынуды күту, инъекцияға байланысты мазасыздық, бұрынғы тәжірибе және процедура барысының белгісіздігі сияқты бірнеше психологиялық факторлардың өзара байланысы арқылы қалыптасатынын көрсетеді.

Медициналық қауіпсіздікке қатысты бастапқы мәліметтерді жинау барысында **3 пациентте анестезияға аллергиялық реакция болуы мүмкін екені**, **5 пациентте дәрілік препараттарға аллергия бар екені**, ал **47 пациентте аллергия жоқ екені** анықталды. Бұл көрсеткіштер стоматологиялық процедура алдында тек психологиялық күйді ғана емес, пациенттің медициналық қауіпсіздігіне қатысты маңызды ақпараттарды да алдын ала нақтылаудың қажеттілігін көрсетеді.

Dental Fear AI Lab платформасы бойынша орташа көрсеткіштерге сәйкес, пациенттердің **орташа қорқыныш балы – 7,2/10**, **орташа стресс деңгейі – 6,1/10**, ал **орташа мазасыздық индексі – 6,8/10** болды. Бұл нәтижелер зерттеуге қатысқан пациенттерде стоматологиялық процедура алдында орташа деңгейден жоғары эмоциялық шиеленіс байқалғанын көрсетеді.

Көрсеткіш	**n**	**%**
Барлық қатысушылар	55	100
Әйелдер	35	63,6
Ерлер	20	36,4
18–25 жас	28	50,9
26–35 жас	16	29,1
36–45 жас	11	20,0

Кесте 5. Зерттеуге қатысушылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы

Қорқыныш деңгейі	**n**	**%**
Төмен	13	23,6
Орташа	27	49,1
Жоғары	15	27,3

Кесте 6. Пациенттердің стоматологиялық процедура алдындағы қорқыныш деңгейі

Негізгі қорқыныш факторы	**n**	**%**
Ауырсынудан қорқу	28	50,9
Инъекциядан қорқу	22	40

Негізгі қорқыныш факторы	n	%
Белгісіздік сезімі	19	34,5
Бұрынғы жағымсыз тәжірибе	17	30,9
Бормашина дыбысынан қорқу	14	25,5

Кесте 7. Стоматологиялық үрейге әсер ететін негізгі психологиялық факторлар

ПРАКТИКАЛЫҚ АПРОБАЦИЯ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАНЫҢ ЗЕРТТЕУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ОРНЫ

Зерттеудің практикалық кезеңінде **Dental Fear AI Lab** цифрлық платформасы стоматологиялық процедура алдындағы пациенттердің үрейі мен қорқыныш деңгейін алдын ала бағалау құралы ретінде қолданылды. Практикалық апробация Астана қаласы, Сарайшық көшесі, 7 мекенжайында орналасқан **“StomaK” тіс емханасы** базасында жүргізілді. Зерттеуге жалпы **55 пациент** қатысты. Қатысушылар стоматологиялық процедура алдында платформа арқылы сауалнама толтырып, өздерінің қорқыныш себептері, стоматологиялық ортаға реакциясы, инъекцияға байланысты мазасыздығы, ауырсынудан қорқу деңгейі, бұрынғы стоматологиялық тәжірибесі және қосымша психологиялық қолдауға қажеттілігі туралы мәлімет берді.

Платформаны қолдану зерттеу үдерісінде бірнеше маңызды міндетті шешуге мүмкіндік берді. Біріншіден, ол пациенттің стоматологиялық процедура алдындағы эмоциялық күйін құрылымдалған түрде бағалауға жағдай жасады. Екіншіден, қорқыныштың негізгі триггерлерін анықтауға көмектесті: ауырсынудан қорқу, инъекциядан қорқу, бормашина дыбысына реакция, белгісіздік сезімі және бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе. Үшіншіден, платформа пациент туралы бастапқы медициналық қауіпсіздік мәліметтерін жинауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, сауалнама барысында анестезияға, дәрілік препараттарға немесе басқа медициналық материалдарға аллергияның баржоғы туралы ақпарат нақтыланды. Бұл мәліметтер стоматологиялық процедура алдында пациенттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және оның үрейін төмендету үшін маңызды болып табылады.

Практикалық апробация нәтижесінде қатысушылардың едәуір бөлігінде стоматологиялық процедура алдында белгілі бір деңгейде қорқыныш байқалды. Қорқыныш деңгейі бойынша 13 пациентте төмен, 27 пациентте орташа, 15 пациентте жоғары деңгей тіркелді. Негізгі қорқыныш факторларының ішінде ауырсынудан қорқу жиі кездесті; бұл факторды 28 пациент көрсетті. Инъекциядан қорқу 22 пациентте, белгісіздік сезімі 19 пациентте, бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе 17 пациентте, ал бормашина дыбысынан қорқу 14 пациентте анықталды. Бұл көрсеткіштер стоматологиялық үрейдің бір ғана себепке байланысты емес, бірнеше психологиялық және медициналық факторлардың өзара байланысы арқылы қалыптасатынын көрсетеді.

Dental Fear AI Lab платформасы пациенттің қорқынышын тек сандық балл түрінде ғана емес, визуалды және түсінікті форматта көрсетуге мүмкіндік берді. Платформада орташа қорқыныш балы **7,2/10**, орташа стресс деңгейі **6,1/10**, ал орташа мазасыздық индексі **6,8/10** болды. Бұл көрсеткіштер зерттеуге қатысқан пациенттердің көпшілігінде стоматологиялық процедура алдында орташа деңгейден жоғары эмоциялық шиеленіс бар екенін аңғартады. Сонымен қатар платформа пациентке өз қорқынышын нақты атауға, ал зерттеушіге сол қорқыныштың психологиялық мазмұнын талдауға мүмкіндік берді.

Платформаның тағы бір маңызды артықшылығы — психологиялық скрининг

пен медициналық қауіпсіздік ақпаратын бір жүйеге біріктіруі. Мысалы, пациент инъекциядан қорқатынын көрсетсе, бұл тек психологиялық мазасыздықпен ғана емес, бұрынғы жағымсыз тәжірибемен немесе анестезияға қатысты күмәнмен де байланысты болуы мүмкін. Ал егер пациент дәрілік препараттарға немесе анестетикке аллергиясы бар екенін көрсетсе, бұл мәлімет стоматолог үшін медициналық қауіпсіздік тұрғысынан маңызды болады. Осылайша, платформа пациенттің қорқынышын түсіндірумен қатар, стоматологиялық процедураны қауіпсіз әрі сенімді ұйымдастыруға қажетті бастапқы ақпаратты жинауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында алынған фотосуреттер мен платформа скриншоттары практикалық кезеңнің нақты орындалғанын сипаттайтын визуалды материал ретінде қолданылды. Олар пациентті ақпараттандыру, сауалнама жүргізу, Dental Fear AI Lab платформасын пайдалану, стоматологиялық ортада жауап жинау және нәтижелерді бастапқы визуализациялау кезеңдерін көрсетеді. Дегенмен бұл фотосуреттер зерттеудің дербес ғылыми нәтижесі ретінде қарастырылмайды; олар тек зерттеу процедурасының қалай ұйымдастырылғанын көрсетуге арналған әдістемелік дәлел ретінде берілді. Негізгі ғылыми нәтижелер пациенттердің сауалнама жауаптары, қорқыныш деңгейі, стресс көрсеткіштері, мазасыздық индексі және ашық жауаптарды талдау негізінде интерпретацияланды.

Қарастырылған әдебиеттер стоматологиялық үрейдің көпөлшемді құбылыс екенін көрсетеді. Ол когнитивтік күтулерді, эмоциялық қорқынышты, физиологиялық қозуды және мінез-құлықтық қашқақтауды қамтиды. Өлшеу зерттеулері ем алдында үрейі жоғары пациенттерді анықтау үшін қысқа стандартталған құралдардың, әсіресе MDAS және DAS шкалаларының пайдалылығын көрсетеді. Мұндай құралдар процедураға дейін тез толтырылады және клиницистке коммуникация мен қолдауды бейімдеуге мүмкіндік береді.

Ауырсынудан қорқу стоматологиялық үрейдің ең тұрақты психологиялық детерминанттарының бірі болып қала береді. Ауырсынуды күту тек сенсорлық алдын ала сезіну емес, қауіпті когнитивтік бағалау болып табылады. Пациент процедура көтере алмастай болады, стоматолог сұраған кезде тоқтамайды немесе анестезия әсер етпейді деп сенуі мүмкін. Стоматологиялық ортадағы әртүрлі стимулдардың үрей шақыру қабілеті де осындай күтулерді күшейтеді [13].

Бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе тағы бір негізгі фактор болып табылады. Бұрынғы қабылдауда ауырсынуды, қорлануды, нашар коммуникацияны немесе бақылаудың жоқтығын бастан кешірген пациент жаңа емге күшейген қауіп қабылдауымен келуі мүмкін. Жүйелі шолулар мен клиникалық зерттеулер бұрынғы тәжірибе, ауырсынудан қорқу және инъекцияға қатысты алаңдаушылықтың стоматологиялық үреймен тұрақты байланысын көрсетеді [14; 15].

Жалпы мазасыздық пен психологиялық дистресс те маңызды. Өмірдің көптеген салаларында алаңдайтын пациенттер белгісіздікке және дене сезімдеріне сезімтал болуы мүмкін. Стоматологиялық көмекте бұл катастрофалық күтулер, босаңсу қиындығы, қабылдаудан қашқақтау және сендіруге деген күшті қажеттілік ретінде көрінеді. Соңғы зерттеулер стоматологиялық үрейдің жалпы мазасыздық, стоматологиялық көмекті елемеу және ауыз қуысы денсаулығына байланысты өмір сапасымен байланысын нақтылайды [16; 17].

Стоматологқа сенім және коммуникация сапасы үрейді азайтуы немесе күшейтуі мүмкін. Анық түсіндіру, болжамды қадамдар, тоқтату белгісі және эмпатия қабылданатын бақылауды арттыр-

рады. Керісінше, асығыс коммуникация, түсініксіз нұсқаулар немесе елемейтін жауаптар дәрменсіздікті күшейтуі мүмкін. Сондықтан пациентке бағытталған түсіндіру мен қысқа психологиялық қолдау стоматологиялық тәжірибеде маңызды араласу бағыты ретінде қарастырылады [18; 19].

НЕГІЗГІ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ҚЫСҚАША МАЗМҰНЫ

Автор(лар), жыл	Дизайн / дерек-көз	Іріктеме немесе фокус	Негізгі үлес	Осы қолжазбада қолданылуы
Corah, 1969	Шкаланы әзірлеу	Стоматологиялық үрейді өлшеу	Dental Anxiety Scale шкаласын қысқаша өлшем ретінде ұсынды	Стоматологиялық үрейді бағалаудың тарихи негізі
Corah et al., 1978	Психометриялық бағалау	Клиникалық және зерттеу жағдайлары	DAS құралын стоматологиялық үрейді өлшеуге қолайлы құрал ретінде сипаттады	Құралдың негіздемесі
Humphris et al., 1995	Валидтеу зерттеуі	Ұлыбритания нормалары	Modified Dental Anxiety Scale шкаласын валидтеді	MDAS қолдануды негіздеу
Humphris et al., 2009	Популяциялық нормалар / психометрика	Ұлыбританияның жалпы халқы	MDAS бес сұрақтық, 5-25 баллдық шкала екенін сипаттады	Бағалау және интерпретация
Zinke et al., 2019	Көлденең қималы зерттеу	1549 ересек стоматологиялық пациент	Стоматологиялық үрейді психологиялық дистресс, мазасыздық және соматизациямен байланыстырды	Психологиялық факторларды талқылау
Valdes-Stauber & Hummel, 2021	Көлденең қималы салыстырмалы зерттеу	Стоматологиялық және басқа мазасыздық түрлері	Стоматологиялық-ерекше үрей мен жалпы мазасыздық арасындағы айырмашылықты көрсетті	Жалпы мазасыздық логикасы
Taqi et al., 2023	Аралас әдісті зерттеу	273 сауалнама қатысушысы және 25 сұхбат	Сандық бағалауды пациент баяндауларымен біріктірудің құндылығын көрсетті	Аралас әдіс дизайны
Winkler et al., 2023	Көлденең қималы зерттеу	Германияның ересек халқы	Стоматологиялық үрейді күтім тәртібімен және өмір сапасымен байланыстырды	Клиникалық салдарлар
Chauca-Bajaña et al., 2025	Көлденең қималы зерттеу	389 клиника пациенті	Ауырсынудан қорқу, жағымсыз тәжірибе және ине туралы алаңдауды анықтады	Фактор сұрақтарын негіздеу

Автор(лар), жыл	Дизайн / дерек-көз	Іріктеме немесе фокус	Негізгі үлес	Осы қолжазбада қолданылуы
Wide Boman et al., 2013	Жүйелі шолу	Ересектердегі стоматологиялық үрейді емдеу	Мінез-құлықтық араласуларды шолды	Психологиялық қолдау

Кесте 8. Мақала құрылымын әзірлеуде пайдаланылған негізгі зерттеулер.

КҮТІЛЕТІН ЭМПИРИКАЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРДІ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАУ

Зерттеу нәтижелері стоматологиялық процедура алдында пациенттерде үрей мен қорқыныш жиі кездесетінін көрсетті. Зерттеуге **55 пациент** қатысты: оның **35-і әйел**, **20-сы ер адам**. Жас ерекшелігі бойынша **18–25 жас аралығында – 28 пациент**, **26–35 жас аралығында – 16 пациент**, **36–45 жас аралығында – 11 пациент** қамтылды.

Қорқыныш деңгейін бағалау нәтижесінде **13 пациентте төмен**, **27 пациентте орташа**, **15 пациентте жоғары** деңгейдегі қорқыныш анықталды. Бұл көрсеткіштер пациенттердің басым бөлігінде стоматологиялық ем алдында белгілі бір деңгейде мазасыздық бар екенін көрсетеді.

Негізгі қорқыныш себептері ретінде **ауырсынудан қорқу** жиі кездесті — 28 пациент. Сонымен қатар **инъекциядан қорқу** 22 пациентте, **белгісіздік сезімі** 19 пациентте, **бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе** 17 пациентте, ал **бормашина дыбысынан қорқу** 14 пациентте байқалды. Бұл стоматологиялық үрейдің бірнеше психологиялық фактордың өзара байланысы арқылы қалыптасатынын көрсетеді.

Dental Fear AI Lab платформасы бойынша орташа көрсеткіштер: **қорқыныш балы – 7,2/10**, **стресс деңгейі – 6,1/10**, **мазасыздық индексі – 6,8/10** болды. Бұл нәтижелер пациенттердің көпшілігінде процедура алдында орташа деңгейден жоғары эмоциялық шиеленіс бар екенін аңғартады.

Медициналық қауіпсіздік бойынша **3 пациентте анестезияға аллергия болуы мүмкін**, **5 пациентте дәрілік препараттарға аллергия бар**, ал **47 пациентте аллергия анықталмады**. Бұл стоматологиялық процедура алдында пациенттің қорқыныш деңгейімен қатар, медициналық қауіпсіздікке қатысты ақпараттарды да алдын ала нақтылаудың маңызды екенін көрсетеді.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері стоматологиялық үрейдің ауырсынудан қорқу, инъекцияға байланысты мазасыздық, белгісіздік, бұрынғы жағымсыз тәжірибе және стоматологиялық дыбыстар сияқты факторлармен байланысты екенін көрсетті. Сондықтан стоматологиялық клиникаларда пациенттерге алдын ала түсіндіру, аллергиялық анамнезді нақтылау, тоқтату белгісін ұсыну және эмпатиялық коммуникация қолдану маңызды.

Тақырып	Пациент үшін ықтимал мағынасы	Мысал код	Клиникалық-психологиялық салдары
Ауырсынуды күту	Пациент көтере алмастай ауырсынуды күтеді	ауырсынудан қорқу; анестезияға күмән	Ауырсынуды бақылау жоспарын және тоқтату белгісін түсіндіру
Бақылауды жоғалту	Пациент стоматологиялық креслода өзін тұзақта қалғандай сезінеді	дәрменсіздік; сөйлей алмау	Қол белгісін және үзілістерді ұсыну

Тақырып	Пациент үшін ықтимал мағынасы	Мысал код	Клиникалық-психологиялық салдары
Бұрынғы жағымсыз тәжірибе	Бұрынғы ем қауіп естелігі ретінде қайта белсенеді	жағымсыз естелік; дәрекі стоматолог	Травмаға сезімтал коммуникацияны қолдану
Белгісіздік	Белгісіз қадамдар катастрофалық ойлауды арттырады	не болатынын білмеу	Қадамдық түсіндіру беру
Сенім және коммуникация	Эмпатия қорқынышты азайтады; нашар коммуникация оны күшейтеді	дәрігер тыңдайды; дәрігер елемейді	Коммуникация дағдыларын үйрету
Денелік қозу	Физиологиялық белгілер қауіп ретінде түсіндіріледі	жүрек соғуы; дірілдеу; терлеу	Үрей белгілерін қалыпты ету және тыныс алуды үйрету

Кесте 6. Ашық жауаптарға ұсынылған сапалық кодтау құрылымы.

ТАЛҚЫЛАУДЫҢ КЕҢЕЙТІЛГЕН ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ

Зерттеу нәтижелері стоматологиялық процедура алдындағы үрейдің пациенттердің эмоциялық күйіне, медициналық процедураны қабылдауына және стоматологпен ынтымақтастығына әсер ететін маңызды психологиялық фактор екенін көрсетті. Зерттеуге қатысқан 55 пациенттің ішінде қорқыныш деңгейі әртүрлі болды: 13 пациентте төмен, 27 пациентте орташа, 15 пациентте жоғары деңгейдегі қорқыныш анықталды. Бұл көрсеткіштер стоматологиялық процедура алдында мазасыздықтың пациенттер арасында жиі кездесетінін дәлелдейді.

Стоматологиялық үрейдің қалыптасуында пациенттің процедураны қалай қабылдайтыны маңызды рөл атқарады. Бір пациент үшін бормашина дыбысы қарапайым емдеу құралының белгісі болса, басқа пациент үшін ол бұрынғы ауырсынуды немесе жағымсыз тәжірибені еске түсіруі мүмкін. Зерттеу барысында бормашина дыбысынан қорқу 14 пациентте байқалды. Бұл стоматологиялық ортадағы дыбыстық және визуалды стимулдардың үрейді күшейтуі мүмкін екенін көрсетеді [13].

Нәтижелер бойынша ең жиі кездескен қорқыныш себебі ауырсынудан қорқу болды. Бұл факторды 28 пациент көрсетті. Сонымен қатар 22 пациент инъекциядан қорқатынын атап өтті. Бұл көрсеткіштер стоматологиялық үрейдің көбіне нақты ауырсынудан бұрын пайда болатын күту, қауіптену және процедураны жағымсыз елестету арқылы күшейетінін көрсетеді. Мұндай жағдайда стоматологтың анестезия әсерін түсіндіруі, ауырсынуды бақылау жолдарын алдын ала айтуы және қажет болған жағдайда үзіліс жасау мүмкіндігін ұсынуы пациенттің өзін қауіпсіз сезінуіне ықпал етеді [14; 15].

Бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе де маңызды фактор ретінде анықталды. Зерттеуге қатысқан 17 пациент бұрынғы жағымсыз тәжірибенің қазіргі қорқынышына әсер ететінін көрсетті. Бұл пациенттің өткен ем тәжірибесі жаңа процедура алдында қауіп күту сезімін тудыруы мүмкін екенін байқатады. Сондықтан стоматологиялық үрейді зерттегенде бұрынғы тәжірибені тек “болды” немесе “болмады” деп емес, оның пациент үшін қандай эмоциялық мағынасы бар екенін де анықтау қажет.

Жалпы мазасыздық пен стресс көрсеткіштері де зерттеу нәтижелерінде көрініс тапты. Dental Fear AI Lab платформасы бойынша орташа қорқыныш балы 7,2/10, орташа стресс деңгейі 6,1/10, ал мазасыздық индексі 6,8/10 болды. Бұл деректер пациенттердің едәуір бөлігінде процедура алдында орташа деңгейден

жоғары эмоциялық шиеленіс бар екенін көрсетеді. Мұндай нәтиже стоматологиялық үрейдің жалпы мазасыздықпен, психологиялық дистресспен және стоматологиялық көмекті кейінге қалдыру мінез-құлқымен байланысты болуы мүмкін екенін дәлелдейтін зерттеулермен сәйкес келеді [16; 17].

Зерттеу барысында медициналық қауіпсіздікке қатысты мәліметтер де жинақталды. 3 пациентте анестезияға аллергиялық реакция болуы мүмкін екені, 5 пациентте дәрілік препараттарға аллергия бар екені, ал 47 пациентте аллергия анықталмағаны белгілі болды. Бұл мәліметтер стоматологиялық процедура алдында пациенттің тек психологиялық күйін ғана емес, медициналық қауіпсіздікке қатысты бастапқы ақпараттарын да нақтылау қажет екенін көрсетеді. Әсіресе инъекциядан немесе анестезиядан қорқатын пациенттер үшін аллергиялық анамнезді алдын ала анықтау сенімді коммуникация орнатуға және үрейді азайтуға көмектеседі.

Стоматологқа сенім және коммуникация сапасы зерттеу нәтижелерін түсіндіруде ерекше орын алады. Пациентке процедура барысын түсіндіру, тоқтату белгісін ұсыну, ауырсынуды бақылау жолдарын айту және эмпатиялық қарым-қатынас орнату қорқынышты төмендетуге ықпал етеді. Мұндай тәсіл пациентке жағдайды толық бақыламаса да, өз қауіпсіздігіне әсер ете алатынын сезіндіреді. Бұл стоматологиялық ем кезіндегі ынтымақтастықты арттыруға және процедура алдындағы үрейді азайтуға мүмкіндік береді [18; 19].

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері стоматологиялық үрейдің бір ғана себеппен түсіндірілмейтінін көрсетті. Ол ауырсынудан қорқу, инъекцияға байланысты мазасыздық, белгісіздік, бұрынғы жағымсыз тәжірибе, стоматологиялық дыбыстар, жалпы стресс және дәрігерге сенім сияқты бірнеше фактордың өзара байланысы арқылы қалыптасады. Осыған байланысты стоматологиялық клиникаларда процедура алдында қысқа психологиялық скрининг жүргізу, пациентке ем барысын түсіндіру, аллергиялық анамнезді нақтылау және эмпатиялық коммуникация қолдану маңызды практикалық бағыт болып табылады.

СТОМАТОЛОГИЯЛЫҚ КЛИНИКАЛАРҒА АРНАЛҒАН ПРАКТИКАЛЫҚ ҰСЫНЫСТАР

Бұл зерттеу құрылымының нәтижелері стоматологиялық клиникалар үшін практикалық маңызға ие. Біріншіден, процедура алдындағы қысқа скрининг формасы көбірек түсіндіруді, сендіруді немесе мінез-құлықтық қолдауды қажет етуі мүмкін пациенттерді анықтайды. Екіншіден, стоматолог процедураны шағын қадамдармен түсіндіру, түсінгенін тексеру және пациентті нақты не алаңдататынын сұрау арқылы белгісіздікті азайтады. Үшіншіден, ауырсынудан қатты қорқатын пациенттерді анестезияны, ауырсынуды бақылау нұсқаларын және уақытша үзілістер мүмкіндігін нақты талқылау арқылы сендіруге болады.

Психологиялық қолдау әрдайым ұзақ араласуды қажет етпейді. Күнделікті стоматологиялық жағдайда қысқа қолдаушы коммуникация тиімді болуы мүмкін: пациентті сабырлы қарсы алу, бұрынғы тәжірибесі туралы сұрау, қорқынышын мойындау, тоқтату белгісін ұсыну, сезімдер пайда болмай тұрып оларды түсіндіру және қысқа тыныс алу нұсқауларын қолдану. Қатты немесе тұрақты қашқақтайтын пациенттер үшін психологқа жолдау немесе когнитивтік-мінез-құлықтық араласуларды қолдану орынды болуы мүмкін.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген зерттеу стоматологиялық процедуралар алдында пациенттерде үрей мен қорқыныштың жиі кездесетінін және оның бірнеше психологиялық факторлармен байланысты екенін көрсетті. Зерттеуге қатысқан 55 пациенттің нәтижелері бойынша көпшілігінде стома-

тологиялық ем алдында орташа және жоғары деңгейдегі қорқыныш байқалды. Бұл стоматологиялық үрейдің пациенттің эмоциялық күйіне, ем қабылдауына, стоматологпен қарым-қатынасына және процедура кезіндегі мінез-құлқына әсер ететін маңызды психологиялық құбылыс екенін дәлелдейді.

Зерттеу нәтижелері бойынша негізгі қорқыныш себептері ретінде ауырсынудан қорқу, инъекцияға байланысты мазасыздық, белгісіздік сезімі, бұрынғы жағымсыз стоматологиялық тәжірибе және бормашина дыбысына реакция анықталды. Бұл факторлар стоматологиялық үрейдің бір ғана себептен туындамайтынын, керісінше пациенттің жеке тәжірибесі, когнитивтік күтулері, медициналық ортаға реакциясы және дәрігерге деген сенімі арқылы қалыптасатын көпөлшемді құбылыс екенін көрсетеді.

Dental Fear AI Lab платформасын қолдану зерттеу үдерісінде пациенттің қорқыныш деңгейін алдын ала бағалауға, негізгі триггерлерді анықтауға және медициналық қауіпсіздікке қатысты бастапқы мәліметтерді жинауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, платформа арқылы пациенттердің анестезияға немесе дәрілік препараттарға аллергиясы, инъекциядан қорқу деңгейі, ауырсынуды күтуі және қосымша түсіндіруді қажет етуі сияқты маңызды мәліметтер анықталды. Бұл стоматологиялық процедура алдында психологиялық скрининг пен медициналық қауіпсіздік ақпаратын қатар жинаудың практикалық маңызын көрсетті.

Зерттеу стоматологиялық клиникаларда пациентке бағытталған тәсілді күшейту қажеттігін дәлелдейді. Процедура алдында пациентке ем барысын түсіндіру, ауырсынуды бақылау мүмкіндіктерін айту, аллергиялық анамнезді нақтылау, тоқтату белгісін ұсыну және эмпатиялық коммуникация қолдану үрейді төмендетуге ықпал етуі мүмкін. Мұндай тәсіл пациенттің өзін қауіпсіз сезінуіне, стоматологқа сенімінің артуына және ем кезіндегі ынтымақтастығының жақсаруына жағдай жасайды.

Жалпы алғанда, зерттеу стоматологиялық үрейді психология мен стоматологияның тоғысындағы маңызды мәселе ретінде қарастыру қажет екенін көрсетті. Алынған нәтижелер стоматологиялық процедура алдындағы қорқынышты ерте анықтау, пациентпен тиімді коммуникация орнату және қысқа психологиялық қолдау стратегияларын қолдану арқылы стоматологиялық көмектің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

ЗЕРТТЕУДІҢ ШЕКТЕУЛЕРІ

Бұл зерттеудің бірнеше шектеуі бар. Біріншіден, сауалнама мен **Dental Fear AI Lab** платформасы пациенттердің стоматологиялық процедура алдындағы эмоциялық күйін, қорқыныш себептерін және субъективті реакцияларын анықтауға бағытталды. Сондықтан алынған нәтижелер клиникалық немесе психиатриялық диагноз ретінде емес, бастапқы психологиялық скрининг көрсеткіші ретінде қарастырылады.

Екіншіден, деректер өзін-өзі бағалау сауалнамасы арқылы жиналғандықтан, жауаптарға пациенттің сол сәттегі көңіл күйі, ауырсыну деңгейі, бұрынғы стоматологиялық тәжірибесі және стоматологиялық кабинеттегі жағдай әсер етуі мүмкін. Сондықтан нәтижелер пациенттердің субъективті тәжірибесі ретінде интерпретацияланды.

Үшіншіден, зерттеу белгілі бір стоматологиялық ортада жүргізілгендіктен, нәтижелерді барлық пациенттерге толық жалпылау шектеулі болуы мүмкін. Стоматологиялық үрей процедура түріне, дәрігермен қарым-қатынасқа, клиника жағдайына және пациенттің жеке психологиялық ерекшеліктеріне байланысты өзгеруі ықтимал.

Болашақ зерттеулерде қатысушылар санын көбейту, бірнеше клиникадан де-

рек жинау және стоматологиялық үрейді төмендетуге арналған қысқа психологиялық қолдау әдістерінің тиімділігін бағалау ұсынылады.

АВТОРЛЫҚ ҮЛЕС

Зерттеу тұжырымдамасын әзірлеуге, тақырыпты таңдауға, зерттеу дизайнын құрастыруға, сауалнама құрылымын дайындауға, әдебиеттерді жүйелеуге, практикалық дерек жинау кезеңін ұйымдастыруға, нәтижелерді интерпретациялауға және қолжазба мәтінін жазуға үлес қосты.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ

Зерттеу сыртқы қаржыландырусыз орындалды.

ЭТИКАЛЫҚ МӘЛІМДЕМЕ

Зерттеу адам қатысатын сауалнама жұмысы ретінде ұйымдастырылды. Қатысушыларға зерттеудің мақсаты, қатысудың еріктілігі, жауаптардың құпия сақталуы және кез келген уақытта қатысудан бас тарту құқығы түсіндірілді. Сауалнамаға қатысу қатысушылардың стоматологиялық көмек алу сапасына әсер етпейтіні алдын ала айтылды. Жиналған деректер анонимдендіріліп, тек жинақталған түрде талданды.

Зерттеу барысында қолданылған фотосуреттер мен платформа скриншоттары тек зерттеу процедурасын сипаттау мақсатында берілді. Қатысушылардың жеке деректері, пациент коды, байланыс мәліметтері және басқа сәйкестендіруші ақпарат мақалада көрсетілмейді. Фотоқұжаттарды жариялау кезінде қатысушылардың келісімі ескеріледі, ал қажет болған жағдайда бет-бейне, клиника атауы, QR-код және экрандағы жеке деректер анонимдендіріледі.

МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСЫ ТУРАЛЫ МӘЛІМДЕМЕ

Автор мүдделер қақтығысы жоқ екенін мәлімдейді.

ДЕРЕКТЕРДІҢ ҚОЛЖЕТІМДІЛІГІ ТУРАЛЫ МӘЛІМДЕМЕ

Зерттеу деректері қатысушылардың құпиялылығын сақтау мақсатында ашық жарияланбайды. Қажет болған жағдайда анонимдендірілген жинақталған деректер ғылыми жетекші немесе редакция сұранысы бойынша ұсынылуы мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

[1] Avramova N. T. Dental fear, anxiety, and phobia: Causes, diagnostic criteria and the medical and social impact // Journal of Mind and Medical Sciences. 2022. Vol. 9, No. 2. P. 202–208. DOI: https://doi.org/10.22543/2392-7674.1348

[2] Corah N. L. Development of a Dental Anxiety Scale // Journal of Dental Research. 1969. Vol. 48, No. 4. P. 596. DOI: https://doi.org/10.1177/00220345690480041801

[3] Corah N. L., Gale E. N., Illig S. J. Assessment of a dental anxiety scale // Journal of the American Dental Association. 1978. Vol. 97, No. 5. P. 816–819. DOI: https://doi.org/10.14219/jada.archive.1978.0394

[4] Humphris G. M., Morrison T., Lindsay S. J. E. The Modified Dental Anxiety Scale: Validation and United Kingdom norms // Community Dental Health. 1995. Vol. 12, No. 3. P. 143–150. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/7584581/

[5] Humphris G. M., Dyer T. A., Robinson P. G. The modified dental anxiety scale: UK general public population norms in 2008 with further psychometrics and effects of age // BMC Oral Health. 2009. Vol. 9. Article 20. DOI: https://doi.org/10.1186/1472-6831-9-20

[6] Zinke A., Hannig C., Berth H. Psychological distress and anxiety compared amongst dental patients: Results of a cross-sectional study in 1549 adults // BMC Oral Health. 2019. Vol. 19. Article 27. DOI: https://doi.org/10.1186/s12903-019-0719-3

[7] Valdes-Stauber J., Hummel K. The relationship between dental anxiety and other kinds of anxiety: A naturalistic, cross-sectional and comparative study // BMC Psychology. 2021. Vol. 9. Article 184. DOI: https://doi.org/10.1186/s40359-021-00684-6

[8] Page M. J., McKenzie J. E., Bossuyt P. M., et al. The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews // BMJ. 2021. Vol. 372. Article n71. DOI: https://doi.org/10.1136/bmj.n71

[9] von Elm E., Altman D. G., Egger M., et al. The Strengthening the Reporting of Observational Studies in Epidemiology statement: Guidelines for reporting observational studies // PLoS Medicine. 2007. Vol. 4, No. 10. Article e296. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0040296

[10] Tong A., Sainsbury P., Craig J. Consolidated criteria for reporting qualitative research: A 32-item checklist for interviews and focus groups // International Journal for Quality in Health Care. 2007. Vol. 19, No. 6. P. 349–357. DOI: https://doi.org/10.1093/intqhc/mzm042

[11] Spitzer R. L., Kroenke K., Williams J. B. W., Löwe B. A brief measure for assessing generalized anxiety disorder: The GAD-7 // Archives of Internal Medicine. 2006. Vol. 166, No. 10. P. 1092–1097. DOI: https://doi.org/10.1001/archinte.166.10.1092. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16717171/

[12] Taqi M., Zaidi S. J. A., Javaid J., Alam Z., Saleem A., Khan S. A. Patient perceptions and experiences of dental fear of different dental specialties: A mixed-method study // BMC Oral Health. 2023. Vol. 23. Article 884. DOI: https://doi.org/10.1186/s12903-023-03626-3

[13] Oosterink F. M. D., de Jongh A., Aartman I. H. A. What are people afraid of during dental treatment? Anxiety-provoking capacity of 67 stimuli characteristic of the dental setting // European Journal of Oral Sciences. 2008. Vol. 116, No. 1. P. 44–51. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1600-0722.2007.00500.x

[14] Murad M. H., Ingle N. A., Assery M. K. Evaluating factors associated with fear and anxiety to dental treatment: A systematic review // Journal of Family Medicine and Primary Care. 2020. Vol. 9, No. 9. P. 4530–4535. DOI: https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_607_20

[15] Chauca-Bajaña L., Pérez-Jardón A., Carpio-Cevallos C., et al. Factors associated with dental anxiety in patients treated at an integrated dental clinic: A cross-sectional study // Frontiers in Oral Health. 2025. Vol. 6. Article 1689805. DOI: https://doi.org/10.3389/froh.2025.1689805

[16] Bin Rahmah A. S., Alsaif M. I., Naser A. Y. The complex interplay between dental anxiety, generalized anxiety, dental neglect and oral health quality of life in the general public // Healthcare. 2025. Vol. 13, No. 12. Article 1382. DOI: https://doi.org/10.3390/healthcare13121382

[17] Kumal M., Shah A., Karn K., Kandel K., Paneru A., Subedi K. Prevalence of dental anxiety and its associated factors among patients visiting tertiary care dental hospital in Kathmandu, Nepal: A cross-sectional study // BMJ Open. 2025. Vol. 15, No. 7. Article e103762. DOI: https://doi.org/10.1136/bmjopen-2025-103762

[18] Winkler C. H., Bjelopavlovic M., Lehmann K. M., Petrowski K., Irmscher L., Berth H. Impact of dental anxiety on dental care routine and oral-health-related quality of life in a German adult population: A cross-sectional study // Journal of Clinical Medicine. 2023. Vol. 12, No. 16. Article 5291. DOI: https://doi.org/10.3390/jcm12165291

[19] Wide Boman U., Carlsson V., Westin M., Hakeberg M. Psychological treatment of dental anxiety among adults: A systematic review // European Journal of Oral Sciences. 2013. Vol. 121, No. 3 Pt 2. P. 225–234. DOI: https://doi.org/10.1111/eos.12032

А ҚОСЫМШАСЫ.

ПАЦИЕНТ САУАЛНАМАСЫНЫҢ ЖОБАСЫ

Қатысушыларға нұсқаулық: сауалнама анонимді. Стоматологиялық ем алдында өзіңізді қалай сезінетініңізге сәйкес жауап беріңіз. Өзіңізге қолайсыздық тудыратын кез келген сұрақты өткізіп жіберуіңізге болады.

№	Сұрақ / тармақ
1	Жас тобы: 18-25 / 26-35 / 36-45 / 46-60 / 60-тан жоғары
2	Жынысы: әйел / ер / жауап бермеуді қалаймын
3	Сіз стоматологқа қаншалықты жиі барасыз? Әр 6 ай сайын / жылына бір рет / тек ауырғанда / сирек
4	Бүгін сізге қандай процедура жоспарланған? Кеңес / қалпына келтіру / тіс жұлу / тазалау / эндодонтиялық ем / протездеу / басқа

Сауалнама блогы: әлеуметтік-демографиялық және клиникалық ақпарат.

№	Сұрақ / тармақ
1	Егер ертең стоматологқа баратын болсаңыз, өзіңізді қалай сезінер едіңіз?
2	Егер күту бөлмесінде отырсаңыз, өзіңізді қалай сезінер едіңіз?
3	Егер тісіңізді бұрғылау алдында тұрсаңыз, өзіңізді қалай сезінер едіңіз?
4	Егер тістеріңізді қақтан тазалау және жылтырату алдында тұрсаңыз, өзіңізді қалай сезінер едіңіз?
5	Егер жергілікті анестетик инъекциясын салу алдында тұрсаңыз, өзіңізді қалай сезінер едіңіз?

Сауалнама блогы: Modified Dental Anxiety Scale блогы.

№	Сұрақ / тармақ
1	Процедура ауырсынулы болады деп қорқамын.
2	Бұрын жағымсыз стоматологиялық тәжірибем болған.
3	Ем кезінде нақты не болатынын білмесем, мазасызданамын.
4	Инъекциялардан немесе стоматологиялық құралдардан қорқамын.
5	Стоматологиялық креслоға отырғанда бақылауды жоғалтқандай сезінемін.
6	Процедура анық түсіндірілгенде стоматологқа сенемін.
7	Тоқтату белгісі мені сабырлырақ сезіндіреді.
8	Стоматологтың қолдаушы коммуникациясы менің қорқынышымды азайтады.

Сауалнама блогы: психологиялық факторлар блогы.

№	Сұрақ / тармақ
1	Стоматологиялық ем алдында сізді нақты не көбірек қорқытады?
2	Бұрынғы қандай стоматологиялық тәжірибе есіңізде ең қатты сақталған?
3	Процедура алдында үрейіңізді азайту үшін стоматолог не істей алады?
4	Үрейі бар пациенттер үшін қандай психологиялық қолдау пайдалы болар еді?

Сауалнама блогы: ашық сұрақтар.

В ҚОСЫМШАСЫ. ҚАТЫСУШЫЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТТАНДЫРЫЛҒАН КЕЛІСІМ МӘТІНІ

Құрметті қатысушы, сіз стоматологиялық процедуралар алдындағы үрей мен қорқыныш туралы психологиялық зерттеуге қатысуға шақырыласыз. Зерттеудің мақсаты - пациенттердің стоматологиялық ем алдында өзін қалай сезінетінін және қандай психологиялық факторлар бұл үрейді күшейтуі немесе азайтуы мүмкін екенін түсіну. Қатысу ерікті. Сауалнама анонимді және сіздің атыңызды, жеке сәйкестендіру нөміріңізді, телефон нөміріңізді немесе мекенжайыңызды сұрамайды. Сіз кез келген уақытта қатысудан бас тарта аласыз немесе сауалнаманы толтыруды тоқтата аласыз. Бас тарту сіз алатын стоматологиялық көмектің сапасына әсер етпейді.

Сауалнаманы толтыру шамамен 7-10 минут алады. Кейбір сұрақтар қорқыныш, бұрынғы стоматологиялық тәжірибе және жалпы мазасыздық белгілері туралы сұрайды. Егер қандай да бір сұрақ қолайсыздық тудырса, оны өткізіп жіберуіңізге болады. Жиналған деректер тек жинақталған түрде талданады. Жеке жауаптар стоматологтарға, клиника қызметкерлеріне немесе басқа пациенттерге көрсетілмейді. Сауалнаманы толтыру арқылы сіз осы ақпаратты оқығаныңызды, зерттеу мақсатын түсінгеніңізді және ерікті түрде қатысуға келісетініңізді растайсыз.

С ҚОСЫМШАСЫ. БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ НҰСҚАУЛЫҒЫ

Өлшем	**Бағалау ережесі**	**Мақаладағы интерпретация**
Modified Dental Anxiety Scale	Бес тармақ 1-ден 5-ке дейін бағаланады; жалпы балл 5-тен 25-ке дейін.	Стоматологиялық үрейдің негізгі көрсеткіші ретінде қолдану; орташа мәнді, стандартты ауытқуды және жиілік таралуын хабарлау.
Generalized Anxiety Disorder scale	Жеті тармақ 0-ден 3-ке дейін бағаланады; жалпы балл 0-ден 21-ге дейін.	Жалпы мазасыздық белгілерінің көрсеткіші ретінде қолдану және стоматологиялық үреймен корреляциясын тексеру.
Психологиялық факторлар	Лайкерт тармақтары 1-ден 5-ке дейін; жоғары балл күшті келісімді білдіреді.	Ауырсынудан қорқу, инъекциядан қорқу, белгісіздік, сенім және қабылданатын бақылау бойынша орташа баллдарды есептеу.
Ашық жауаптар	Мәтіндік жауаптар тақырыптарға кодталады.	Пациент тәжірибесінде нақты факторлардың үрейді неліктен арттыратынын түсіндіру үшін тақырыптық талдауды қолдану.
Сенімділік	Көп тармақты блоктар үшін Cronbach alpha есептелуі мүмкін.	Бірнеше тармақ бір құрылымды өлшейтін жерде ішкі келісімділікті хабарлау.

Кесте 7. Эмпирикалық кезеңге арналған практикалық бағалау нұсқаулығы.

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

ЖАЛПЫ ТАЛАПТАР:

Мақала түпнұсқа болуы тиіс, бұрын жарияланбаған және басқа басылымдарға қарауға ұсынылмаған. Мақаланың тақырыбы журналдың тақырыбына сәйкес болуы және ғылыми қоғамдастық үшін өзекті болуы керек. Плагиатқа жол берілмейді. Мақала түпнұсқалылыққа тексеруден өтуі керек.

1. МАҚАЛА ҚҰРЫЛЫМЫ:

Мақала атауы: қысқа болуы және жұмыстың мазмұнын көрсетуі қажет. Аңдатпа: көлемі 200–250 сөз, зерттеудің негізгі мақсаттарын, әдістерін және нәтижелерін қысқаша баяндауы керек (үш тілде: ағылшын, қазақ және орыс). Кілт сөздер: 5-7 сөз немесе сөз тіркесі, мақаланың негізгі тақырыптарын көрсетеді. Кіріспе: зерттеу мәселесін сипаттау, әдебиетке шолу, зерттеудің мақсаттары және/немесе сұрақтары. Зерттеу әдістері: әдістемені нақты және егжей-тегжейлі сипаттау, зерттеуді қайта өндіруге мүмкіндік береді. Нәтижелер және талқылау: нәтижелерді егжей-тегжейлі баяндау, оларды талқылау және бұрын алынған деректермен салыстыру. Қорытынды: зерттеудің негізгі қорытындылары және олардың ғылыми қоғамдастық үшін маңыздылығы. Әдебиеттер тізімі: мәтінде дәйексөз келтірілген өзекті дереккөздерді қамтуы және журнал талаптарына сәйкес рәсімделуі тиіс (қазақ және орыс тіліндегі мақалалар үшін ГОСТ 7.1–2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар мен ережелер», ағылшын тіліндегі мақалалар үшін APA 7th). ӘОЖ нөмірі (Әмбебап ондық жіктеу)

2. ТЕХНИКАЛЫҚ ТАЛАПТАР:

Мақала .docx форматында ұсынылуы керек. Мақаланың көлемі: 5000-8000 сөз (әдебиеттер тізімін қоса алғанда). Қаріп: Times New Roman, 12 кегль, жоларалық интервал 1.5. Жиектер: әр жағынан 2,5 см.

3. КЕСТЕЛЕР МЕН СУРЕТТЕРДІ РӘСІМДЕУ:

Кестелер мен суреттер мәтінге енгізілуі, тақырыптар мен нөмірлері болуы керек. Барлық суреттер жоғары сапалы болуы тиіс (кемінде 300 dpi). Кестелер мен суреттер рет-ретімен нөмірленуі және мақала мәтінінде оларға сілтеме болуы тиіс.

4. ЭТИКАЛЫҚ ТАЛАПТАР:

Егер зерттеуге адамдар қатысса, автор зерттеудің этикалық нормаларға сәйкес жүргізілгенін және этикалық комитеттің тиісті мақұлдауын алғанын растауы тиіс. Барлық авторлар жариялауға жазбаша келісім беріп, зерттеуге қосқан үлесін көрсетуі керек. Қызығушылықтар қақтығысы болған жағдайда, олар ашылуы тиіс.

5. РЕЦЕНЗИЯЛАУ ПРОЦЕСІ:

Барлық мақалалар қосарлы жасырын рецензиялаудан өтеді. Автор рецензенттер сұрауы бойынша қосымша материалдар ұсынуға немесе түсініктемелер беруге дайын болуы керек.

6. ҰСЫНУ ТӘРТІБІ:

Мақалалар журналдың ресми электрондық поштасы арқылы ұсынылады. Қосымша хатта авторлар жұмыстың басқа журналдарға ұсынылмағанын және рецензиялауға келісім бергенін көрсетуі керек.

Толығырақ ақпарат журнал сайтында

(Сілтеме: https://mnu.kz/kk-kz/mnu-liberal-arts-digest/)

Редакция мекенжайы және байланыс деректері: 010000, Қазақстан Республикасы, Астана қ. Maqsut Narikbayev University, Қорғалжын тас жолы, 8. тел.: 8(7172) 70 30 07 https://mnu.kz/mnu-liberal-arts-digest/ e-mail: liberal.arts.digest@mnu.kz

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ:

Статья должна быть оригинальной, не опубликованной ранее и не поданной на рассмотрение в другие издания. Тема статьи должна соответствовать тематике журнала и быть актуальной для научного сообщества. Не допускается наличие плагиата. Статья должна пройти проверку на оригинальность.

1. СТРУКТУРА СТАТЬИ:

Название статьи: должно быть кратким и отражать содержание работы. Аннотация: объём 200-250 слов, должна кратко излагать основные цели, методы и результаты исследования (на трех языках: английском, казахском и русском). Ключевые слова: 5-7 слов или фраз, которые отражают основные темы статьи. Введение: описание проблемы исследования, обзор литературы, цели и/или вопросы исследования. Методы исследования: чёткое и подробное описание методологии, позволяющее воспроизвести данное исследование. Результаты и обсуждение: подробное изложение результатов, их обсуждение и сравнение с ранее полученными данными. Заключение: основные выводы исследования и их значимость для научного сообщества. Список литературы: должен включать актуальные источники, цитируемые в тексте, и оформлен в соответствии с требованиями журнала (ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила» – для статей на казахском и русском языках, APA 7th – для статей на английском языке). Номер УДК (Универсальный десятичный классификатор)

2. ТЕХНИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ:

Статья должна быть представлена в формате .docx. Объём статьи: от 5 000 до 8 000 слов (включая список литературы). Шрифт: Times New Roman, 12 кегль, межстрочный интервал 1.5. Поля: 2,5 см с каждой стороны.

3. ОФОРМЛЕНИЕ ТАБЛИЦ И РИСУНКОВ:

Таблицы и рисунки должны быть встроены в текст, иметь подписи и нумерацию. Все рисунки должны быть высокого разрешения (не менее 300 dpi). Таблицы и рисунки должны быть пронумерованы по порядку и иметь отсылку на них в тексте статьи.

4. ЭТИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ:

Если в исследовании принимали участие люди, автор должен подтвердить, что исследование было проведено в соответствии с этическими нормами и получено соответствующее одобрение этического комитета. Все авторы должны дать письменное согласие на публикацию и указать свой вклад в исследование. Конфликты интересов, если таковые имеются, должны быть раскрыты.

5. ПРОЦЕСС РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ:

Все статьи проходят двойное слепое рецензирование. Автор должен быть готов предоставить дополнительные материалы или разъяснения по запросу рецензентов.

6. ПОРЯДОК ПОДАЧИ:

Статьи подаются через официальный электронный адрес журнала. В сопроводительном письме авторы должны указать, что работа не подана в другие журналы, и согласие на рецензирование.

Более подробная информация на сайте журнала

(См.: https://mnu.kz/kk-kz/mnu-liberal-arts-digest/).

Адрес и контактные данные редакции: 010000, г. Астана, шоссе Қорғалжын, 8, Maqsut Narikbayev University, тел.: 8 (7172) 70 30 07

https://mnu.kz/mnu-liberal-arts-digest/ e-mail: liberal.arts.digest@mnu.kz

INFORMATION FOR AUTHORS

1. GENERAL REQUIREMENTS:

The manuscript must be original, not previously published, and not under consideration for publication elsewhere. The article should align with the journal's scope and contribute to the advancement of knowledge in the relevant field. Authors must ensure the manuscript is free from plagiarism. A 100% of originality is required, verified through plagiarism detection software.

2. MANUSCRIPT STRUCTURE:

Title: Concise and accurately reflective of the content. Abstract: A brief summary of 200-250 words outlining the research objectives, methodology, and key findings (in three languages: English, Kazakh and Russian). Keywords: 5-7 keywords or phrases that capture the main topics of the article. Introduction: Describes the research problem, provides a literature review, and outlines the purpose and/or research questions of the study. Methodology: Detailed explanation of the research methods, allowing replication of the study. Results and Discussion: Presentation of findings, followed by a discussion comparing these with existing research. Conclusion: Summary of the key results, implications for the field, and recommendations for further research. References: A complete and properly formatted reference list (APA – for publications in English, GOST (ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила») – for publications in Kazakh and Russian). The UDC number (Universal Decimal Classification)

3. TECHNICAL SPECIFICATIONS:

Manuscripts should be submitted in .docx format. Article length should range from 5,000 to 8,000 words, including references. Font: Times New Roman, size 12, with 1.5 line spacing. Margins should be set to 1 inch (2.5 cm) on all sides.

4. FIGURES AND TABLES:

Figures and tables must be integrated within the text and include clear, descriptive captions.

All images should be in high resolution (at least 300 dpi). Figures and tables must be numbered consecutively and referred to within the text.

5. ETHICAL CONSIDERATIONS:

For research involving human subjects, ethical approval must be obtained, and this must be stated in the manuscript. All authors should confirm their contribution to the research and give written consent for publication. Conflicts of interest, if any, should be disclosed.

6. PEER REVIEW PROCESS:

All submitted articles undergo a double-blind peer review process. Authors may be required to submit additional data or address reviewer comments during the review process.

7. SUBMISSION GUIDELINES:

Articles must be submitted through the journal's official email. A cover letter should accompany the manuscript, indicating that the article is not under review elsewhere and confirming the authors' consent for peer review.

More detailed information is available on the journal's website (See: https://mnu.kz/kk-kz/mnu-liberal-arts-digest/).

Editorial office address and contact details: 010000, Republic of Kazakhstan, Astana.

Maqsut Narikbayev University, Korgalzhyn highway, 8. Tel.: 8 (7172) 70 30 07 https://mnu.kz/mnu-liberal-arts-digest/, e-mail: liberal.arts.digest@mnu.kz

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

010000, Астана қ., Қорғалжын тас жолы, 8, Maqsut Narikbayev University, тел. 8 (7172) 70 30 07 web-site: https://mnu.kz/mnu-liberal-arts-digest/ Email:liberal.arts.digest@mnu.kz

Журналдың толық электрондық нұсқасы және әр жеке мақала журналдың сайтында, Maqsut Narikbayev University репозиториінде орналастырылады және жалпыға қолжетімді болып табылады.

ISSN 3005-9100

Журналдың дизайны: Нуранова Аида.

Жарияланған: 31.06.2025

© Maqsut Narikbayev University, 2025

© «LiberalArts Digest» журналы, 2025.

АДРЕС РЕДАКЦИИ:

010000, г. Астана, шоссе Коргалжын, 8, Maqsut Narikbayev University

тел. 8 (7172) 70 30 07

web-site: https://mnu.kz/mnu-liberal-arts-digest/

Email:liberal.arts.digest@mnu.kz

Полная электронная версия журнала и каждая статья отдельно размещаются на сайте журнала, в репозитории Maqsut Narikbayev University и являются общедоступными.

ISSN 3005-9100

Дизайн журнала: Нуранова Аида.

Издан: 31.06.2025

© Maqsut Narikbayev University, 2025

© Журнал «Liberal Arts Digest, 2025.

EDITORIAL ADDRESS:

010000, Astana, 8 Korgalzhyn highway

Maqsut Narikbayev University Phone numb. 8 (7172) 70 30 07 web-site: https://mnu.kz/mnu-liberal-arts-digest/

Email:liberal.arts.digest@mnu.kzThe full e-journal and articles separately are publicly available on the journal's website and in Maqsut Narikbayev University's repository.

ISSN 3005-9100

Design of the journal: Nuranova Aida.

Published: 31.06.2025

© Maqsut Narikbayev University, 2025

© «Liberal Arts Digest» journal, 2025.

MAQSUT NARIKBAYEV UNIVERSITY

№ 2 (11)
Astana, Kazakhstan
June 2026